

Miljø

Vekst er ikke bare skadelig

Tid og penger
brukt på kildesortering

Er statusjag miljøskadelig?

- Arbeidsmarked: Fra ledighet til knapphet
- Leseferdighet: Tre av ti leser for dårlig
- Anmeldelse av Sosialt Utsyn 2000
- Siden sist

4/2000

Sannfunnsspeilet

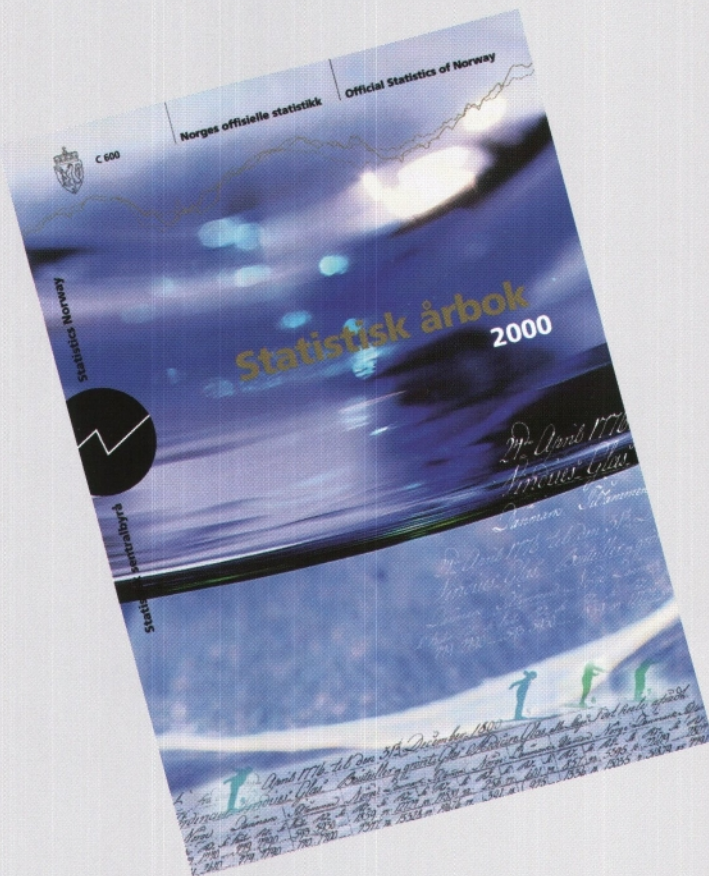
Statistisk årbok 2000

– med historisk sus

Årets utgave av *Statistisk årbok* er den 119. i rekken og inneholder en rekke historiske tabeller, spesielt sammensatt for denne utgivelsen. Mange av tabellene går tilbake til 1800-tallet, og gir innblikk i utviklingen fram til i dag.

Skiftet av et årtusen gir en ekstra anledning til å se tilbake. Derfor er *Statistisk årbok 2000* utvidet med historiske tabeller og figurer som til sammen gir et bilde av utviklingen i det norske samfunnet. Tabellene spenner fra demografi, økonomi, sosial historie og mye annet som er materiale for vår kollektive hukommelse. Her finnes opplysninger om det meste fra krigsforlisene under den første og den andre verdenskrigen, til norske selskapers hvalfangst, tømmerfløtingen i de største vassdragene og månedshyrer for sjøfolk på seilskip.

Statistisk årbok 2000 inneholder, som den pleier, store mengder aktuell statistikk om Norge, foruten hovedtall for andre land hentet fra internasjonal statistikk. Ved hjelp av 734 tabeller og figurer presenterer Statistisk sentralbyrå både dagens situasjon og utviklingen over tid, i en slik form at flest mulig kan ha nytte av boka. Årboka presenterer hovedtrekk i den offisielle statistikken for alle aktuelle samfunnsområder.

Publikasjonen er til salgs hos alle bokhandlere.

Den er utgitt i kommisjon hos forlaget Ad Notam Gyldendal. Boka kan også bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4818-3
ISSN 0377-8908
Pris kr 250,- inkl. mva.

Innhold

Vekst og miljø – i pose og sekk? <i>Annegrete Bruvoll, Ketil Flugsrud og Hege Medin</i>	2
Husholdningenes kildesortering <i>Annegrete Bruvoll, Bente Halvorsen og Karine Nyborg</i>	10
Sjølvbilde, statusjag og miljøødelegging <i>Kjell Arne Brekke</i>	21
Fra arbeidsledighet til knapphet på arbeidskraft <i>Britt Justad</i>	30
Tre av ti leser for dårlig <i>Egil Gabrielsen og Agnes Aall Ritland</i>	36
Anmeldelse Sosialt utsyn 2000: Overflødigtheshorn av kunnskap <i>Gunn Elisabeth Birkelund og John Eriksen</i>	44
Siden sist – <i>Dagens statistikk fra www.ssb.no</i>	48

Samfunnsspeilet

Nr. 4/2000 - 14. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Mads Ivar Kirkeberg, Ragni Hege Kitterød, Berit Otnes, Jorunn Ramm, Elisabeth Rønning.

Redigering: Tove Bergsødegård, Siri Elisabet Boquist, Else Efstad, Liv Hansen, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen, Åshild Vestaberg, Marit Vågdal.

Design/Omslag: Siri Elisabet Boquist.

Trykk: Grønlands Grafiske. **Priser:** Pr. år kr 310,- (institusjoner), kr 190,- (private). Enkeltnr. kr 60,-.

Internett: Utdrag fra Samfunnsspeilet publiseres på Internett.

Webadresse: <http://www.ssb.no>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4834-5.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Vekst og miljø – i pose og sekk?

Annegrete Bruvoll, Ketil Flugsrud og Hege Medin

Dei siste tiåra har vi sett store endringar i luftureininga her til lands. Utsleppa av svovel, bly og andre tungmetall har gått til dels dramatisk ned, utsleppa av klimagassar har vakse jamt og trutt, medan andre utslepp har vore meir stabile. Økonomisk vekst trekkjer rett nok isolert sett i retning av auka utslepp. Men samtidig følgjer det både meir miljøvenleg teknologi og politikk med auka vekst, slik at mange miljøproblem går ned når inntektsnivået stig.

Gjev økonomisk vekst eit betre eller eit dårlegare miljø? Det er spørsmålet som har gitt grobott til forskinga omkring den såkalla "environmental Kuznets"-kurva. Simon Kuznets postulerte i 1955 at økonomisk vekst og økonomisk ulikskap følgde ein opp ned-U-samanheng. Med den økonomiske veksten følgjer først ein periode med auka økonomisk ulikskap, før veksten gjer inntektsnivået i samfunnet meir jamt (Kuznets 1955). Altså først verre, og så betre.

Det same har vore påstått å gjelde for utviklinga i miljøtilstanden, men umiddelbart stemmer ikkje dette overeins med det vi vanlegvis tenkjer på som følgjene av økonomisk vekst. Økonomisk aktivitet medfører vanlegvis meir bruk av ressursar og i neste omgang auka spreiding av meir eller mindre skadelege materiale i naturen. Miljørørsla åtvarar mot at vi før eller seinare møter ei grense for kor store mengder utslepp naturen kan ta imot, og som medisinar talar enkelte miljøorganisasjonar sterkt for reduksjonar i veksten og forbruket.

På den andre sida står teknologi-optimistane, som hevdar at men-

nesket sine evner til å utvikle teknologiske nyvinningar så og seie er uavgrensa. På slutten av førre hundreår var ein bekymra for dei store mengdene hestemøk i gatene i London. Ein såg føre seg at byen ville gro ned etter som trafikken auka. Men som ein har sett så ofte elles, før hestemøka tok overhand utvikla det seg bøtemiddel. Med alle dei problema vi har løyst på vegen frå holebuartilværet til 2000-samfunnet, meiner optimistane at det er gode grunnar til å sjå lyst på framtidig handtering av miljøgifter og andre miljøskader.

På 1990-talet har det vakse fram ein litteratur rundt miljø-Kuznets-kurva, og ei lang rekkje studiar har sett på samanhengen mellom produksjon og forureining¹. Ein gjennomgang av denne litteraturen viser at relasjonen er avhengig av kva miljøproblem ein ser på. Nokre utslepp følgjer denne omvende U-kurva, andre miljøproblem aukar med økonomisk vekst, eller berre minkar, eller først aukar, deretter minkar for så å auke igjen (N-kurve).

Først verre, så betre

Dei lokale miljøproblema, som til dømes vasskvalitet, hestemøk i

gatene og sanitære forhold, ser generelt ut til å vere av dei første problema ein prioriterer å løyse. Kostnadene er ofte små i forhold til vinsten, og fruktene av innsatsen for å redusere problema fell i stor grad til ein sjølv eller lokalsamfunnet.

Dei lokale og regionale miljøproblema illustrerer såleis den omvende U-kurva. For dei regionale miljøproblema finn vi her til lands ein slik samheng for til dømes bly, SO₂ (svoveldioksid) og CO (karbonmonoksid), sjå figur 1. For bly og SO₂ dekkjer denne figuren berre den fallande delen av den opp ned-U-kurva. SO₂-utsleppa var på topp rundt 1970 (Statistisk sentralbyrå 2000) og blyutsleppa har gått ned med over 99 prosent sidan 1973. For CO er tendensen til fall svakare, toppen var rundt 1990 og utsleppa har gått ned med 25 prosent etter det.

Auka inntekter – auka problem

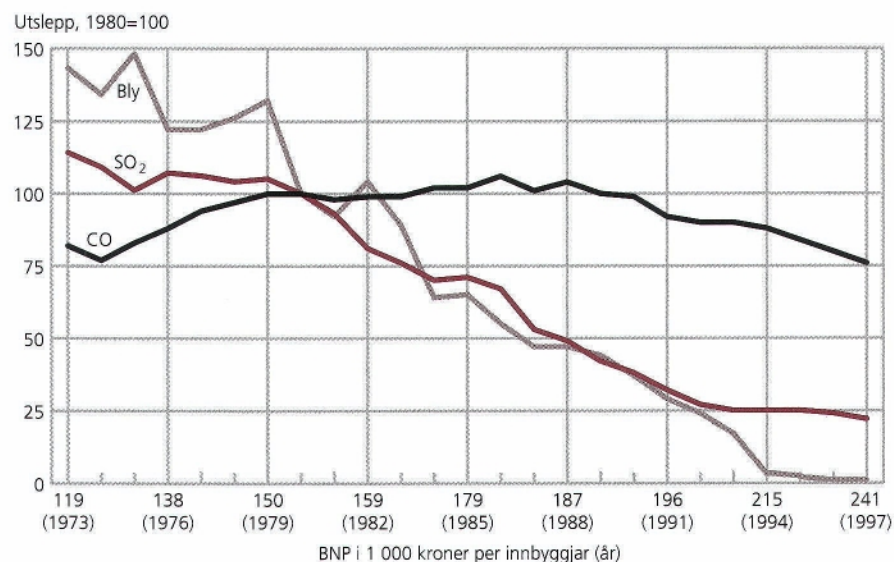
For globale miljøproblem, som utslepp av klimagassen CO₂ (karbondioksid), har det så langt vore ein eintydig samheng mellom utslepp og økonomisk vekst.

Utviklinga i norske utslipp reflekterer den globale utviklinga; utslappa har gått opp over tid og med auka inntekter, sjå figur 2. For miljøproblem som vandrar over landegrensene er nytteverknaden for den enkelte liten eller neglisjerbar i forhold til kostnaden ved å redusere egne utslipp. Derfor treng ein internasjonale forhandlingar og forpliktande avtaler mellom fleire nasjonar for å bremse utslappa. Døme på resultat av slike forhandlingar er Kyoto-protokollen (klimagassar), Montreal-protokollen (KFK) og Oslo-protokollen (SO_2).

Både SO_2 og NO_x (nitrogendioksid) har lokale skadeverknader, samtidig som utslappa påverkar naturen utanfor landegrensene i form av sur nedbør. I motsetning til SO_2 og til liks med CO_2 er NO_x dyr å redusere. Ulike marginale reinsekostnader kan vere ei viktig forklaring bak den forskjellige utviklinga i SO_2 og NO_x . Medan SO_2 -utslappa har vore fallande, ser vi av figur 2 at det i alle fall fram til 1990 var ein stigande samanheng mellom vekst og NO_x -utslipp. Men kurva for NO_x tyder på at vi kan ha nådd toppen av fjellet også her. Utslappa var ikkje høgare i 1997 enn i 1987, og i åra framover ventar Statens forureiningstilsyn eit vesentleg fall som følgje av politiske tiltak (Statens forureiningstilsyn 1999).

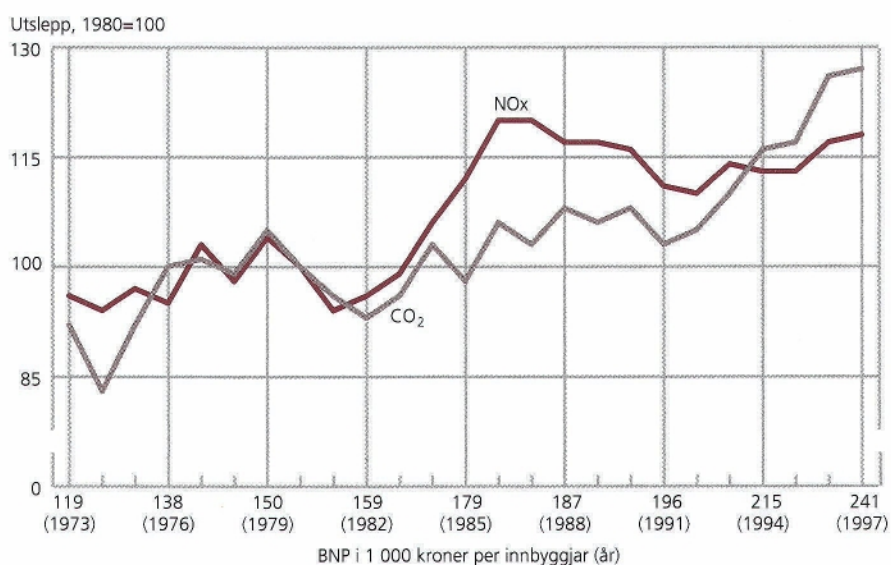
I diskusjonen rundt Kuznets-kurve-teorien stiller ein spørsmålet om økonomisk vekst kan vere ein medisin mot forureining. Vil miljøtilstanden automatisk bli betra så snart inntektene kjem over eit visst nivå? Og kva er det i så fall som driv fram miljøbetringane, er det andre faktorar som følgjer med økonomisk vekst som er dei eigentlege forklaringsfaktorane?

Figur 1. Norske utslipp til luft av bly, SO_2 og CO i perioden 1973-1997, i forhold til BNP per innbyggjar. 1980=100

Kjelde: Utsleppsrekneskapen, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. Norske utslipp av CO_2 og NO_x i perioden 1973-1997, i forhold til BNP per innbyggjar. 1980=100

Kjelde: Utsleppsrekneskapen, Statistisk sentralbyrå.

Ramme 1: Dekomponering av utslippa

$$U \equiv \sum_i \sum_j \frac{U_{ij}}{E_{ij}} \frac{E_{ij}}{E_j} \frac{E_j}{Y_j} \frac{Y_j}{Y} \frac{Y}{B} B$$

Symbol: U =utslipp, E =energibruk, Y =produksjon, B =folketal, i =energivarer og j =sektor

B : Folketalseffekten

Y/B : Skalaeffekten

Til saman utgjør desse effektene av økonomisk vekst, $Y=Y/B \cdot B$

Y_j/Y : Samansetningseffekten

E_j/E_j : Energiintensitetseffekten

E_{ij}/E_j : Energiblandingseffekten

U_{ij}/E_{ij} : Andre teknikeffektar

Formelen viser dekomponering av utslippa i eit gitt år. Vi har dekomponert endringane over tidsperioden 1980 - 1996. For nærare forklaring av metoden, sjå Bruvoll, Medin og Flugsrud (2000) eller Selden mfl. (1999).

Analysen omfattar utslipp frå alle kjelder og sektorar i norsk økonomi bortsett frå utanriks skipsfart. Økonomien er delt inn i åtte sektorar, og energibruken i 19 energivarer.

For å kunne filosofere meir over desse spørsmåla, vil vi sjå på kva som har vore drivkreftene bak endringane i luftforureininga dei siste tiåra.

Veksten i brutto nasjonalprodukt (BNP) var på 58 prosent i perioden frå 1980 til 1996. Men som vi har sett gjekk utslippa anten ned, eller dei voks langt mindre enn produksjonen. Med andre ord har utslippa per produsert eining gått ned. Det kan vere mange grunnar til dette; mellom anna veit vi at ny teknologi har gjort energiutnyttinga meir effektiv, den har gjort reinsing av utslippa muleg og vi har fått nye,

Tabell 1. Dekomponering av prosentvis endring i utslipp. 1980-1996

Effektar	Bly	SO ₂	NO _x	CO	Partiklar	CO ₂
Folketal	7	7	7	7	7	7
Skala (prod. per innbyggjar)	52	52	52	52	52	52
Samansetning av sektorar	-13	-9	2	-13	-14	8
Energiintensitet	-16	-13	-21	-16	-15	-22
Energiblanding	-8	-29	-3	5	8	-17
Andre teknikk, forbrenning	-112	-31	-16	-42	-12	0
Andre teknikk, prosess	-9	-52	-4	-3	-3	-2
Total endring	-99	-76	17	-20	24	26

Kjelde: Bruvoll og Medin (2000)

gjørne mindre ureinande energivarer. I tillegg har både endringar i næringsstrukturen og ikkje minst politiske tiltak og reinsing verka til å halde veksten i dei fleste utslippa nede.

For å vise effekten av ulike faktorar kvar for seg, har vi dekomponert endringane i dei enkelte utslippa. Det vil seie at vi har sett på kor stor effekt til dømes endra sektorsamansetning eller endringar i energiintensiteten har hatt på utslippa, når alle dei andre faktorane vert haldne konstant. Metoden er illustrert i ramme 1.

Resultat

Resultatet av dekomponeringa av utslippsendringane er oppsummert i tabell 1. Resultata skil seg frå Bruvoll, Flugsrud og Medin (1999) ved at vi har lagt inn elektrisitet som ei eiga energivarer.

Folketals- og skalaeffekten

Folketalseffekten tilseier at alt anna likt, det vil seie om utslippa per person var uendra, ville veksten i folketallet åleine medført ein utslippsvekst på 7 prosent. Skalaeffekten, veksten i BNP per innbyggjar, er på 52 prosent. Det gir ein samla vekst i BNP på 59 prosent. Altså, om energiintensiteten, sektorsamansetninga, forholdet mellom energivarer og andre faktorar som

påverkar forholdet mellom produksjon og forureining var uendra i perioden, ville veksten i BNP medført ein vekst i utslippa på 59 prosent. Grunnen til at utslippa gjekk ned eller voks mindre enn dette, finn vi i dei effektane som vi no skal gå nærare inn på.

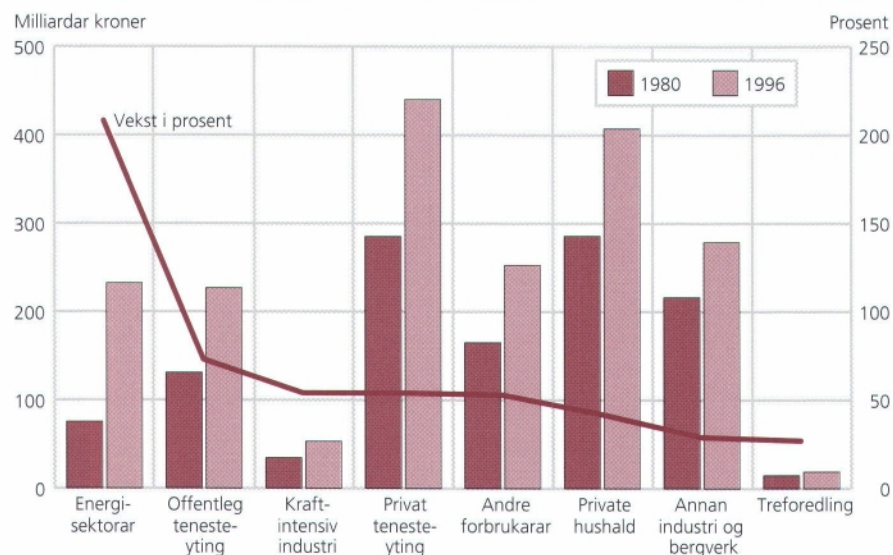
Samansetningseffekten

Dei fleste industrialiserte samfunna har gått gjennom ein periode frå hovudvekt på jordbruksproduksjon, til ein periode med hovudvekt på industriproduksjon og over til større vekt på tenesteytande næringar. Dette svarer til ei utvikling frå lite forureinande produksjon, deretter meir forureinande aktivitetar og så mindre forureinande næringar.

Vi finn at endringar i næringsstrukturen medførte reduksjonar i utslippa av spesielt partiklar, bly og SO₂. I figur 3 ser vi korleis forholdet mellom dei ulike sektorane har endra seg i perioden frå 1980 til 1996. Produksjonsveksten i energisektoren og offentleg tenesteyting har vore høgare enn den gjennomsnittlege veksten, medan konsumet i private hushald, treforedling og annan industri og bergverk har vaks mindre enn gjennomsnittet.

Veksten i energisektoren på 210 prosent har vore ein viktig grunn til auka utslipp av til dømes NO_x og

Figur 3. Produksjon og prosentvis vekst i produksjon, 1980 og 1996. Milliardar kroner og prosent

Kjelde: Nasjonalrekneskapen, Statistisk sentralbyrå.

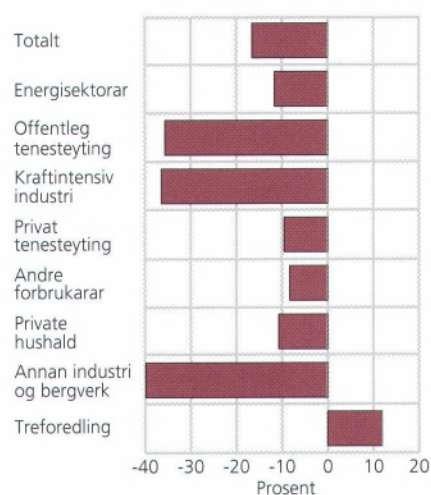
CO₂. Bak dette ligg veksten i uttak av olje og gass i Nordsjøen. For andre utslepp, som bly- og CO-utslepp frå bensinbruk og partiklar frå vedfyring, finn vi at samansetningseffekten gir ein positiv miljøeffekt. Årsaka er at veksten i konsumet til hushalda er mindre enn den generelle økonomiske veksten. Dette er også med på å bremse veksten i NO_x-utsleppa som kjem frå energisektoren. Den svake veksten i annan industri og bergverk har også vore viktig for reduksjonen i utsleppa av SO₂ og for å dempe veksten i utsleppa av CO₂ og NO_x.

Alt i alt kan vi seie at til trass for vekst i mindre forureinande tenesteytande sektorar, har den samla effekten av endringar i sektor-samansetninga vore forholdsvis liten. Overgangen frå primærnæringer og industri til tenesteyting har åleine medverka til lågare utslepp, men denne overgangen har blitt meir enn oppvegen av auken i oljesektoren.

I Langtidsprogrammet 1974-1977 finn vi prognosar for forureining fram til 1990 (sjå Førund og Strøm i St.meld. nr. 71). I denne studien er det gått ut frå faste utsleppskoeffisientar, det vil seie eit fast forhold mellom produksjon og utslepp i kvar enkelt sektor. Prognosane for utsleppsveksten frå 1970 til 1990 var på 80 prosent for bly, 110 prosent for SO₂ og 95 prosent for NO_x. Dette stemde rimeleg godt med den økonomiske veksten vi fekk i perioden. Men det gjekk ikkje så gale med miljøet. Blyutsleppa gjekk ned med 70 prosent og utsleppa av SO₂ med 65 prosent, medan veksten i NO_x-utsleppa var på berre 20 prosent. Dette kjem altså ikkje av mangel på økonomisk vekst, men at forholdet mellom produksjon og utslepp endra seg.

Førund og Strøm påpeika også at ein ikkje kunne rekne med uendra utslepp per produsert eining framover. Prognosane skulle tene som bakgrunn for vurderingar av tiltak. Og politiske tiltak, som reinsing,

Figur 4. Endring i energiintensiteten frå 1980 til 1996. Prosent

Kjelde: Energirekneskapen og Nasjonalrekneskapen, Statistisk sentralbyrå.

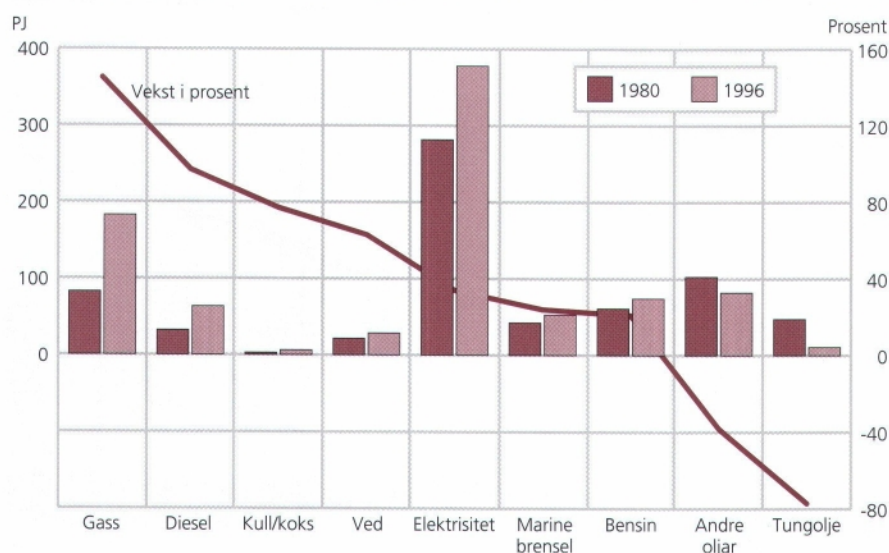
avgifter på bly og svovel og regulerte øvre grenser på utslepp frå forbrenning har blitt sette ut i livet. Vi skal no gå nærare inn på desse og andre grunnar til at utsleppa per produsert eining har gått ned.

Energiintensitetseffekten

Dei tre første ledda i formelen i ramme 1 representerer utslepp per produsert eining innan ein sektor. Meir effektiv utnytting av energien, eller redusert energiintensitet, er ein faktor som isolert sett reduserer forureininga. Energibruk er den viktigaste kjelda til forureinande luftutslepp. Utsleppa av NO_x, CO og partiklar frå forbrenning utgjør over 90 prosent av dei totale utsleppa, medan resten er prosessutslepp (fordamping eller biologiske prosessar etc.).

Etter andre teknikeffektar var energiintensitetseffekten viktigast for reduksjonane i utslepp per produsert eining. Total energibruk i forhold til produksjonen gjekk ned for alle sektorane, bortsett frå

Figur 5. Energibruk målt i PJ og vekst i energibruk i prosent. 1980 og 1996

Kjelde: Nasjonalregneskapen, Statistisk sentralbyrå.

trefoerdling, sjå figur 4, og den samla energibruken i forhold til samla produksjon gjekk ned med 17 prosent i perioden. Effekten på dei typisk energirelaterte utslappa ligg på mellom 13 og 22 prosent.

Som vi ser av tabell 1, var redusert energiintensitet spesielt viktig for utslappa av CO₂ og NO_x. Disse utslappa er rimeleg jamt spreidde over sektorane, men den betra effektiviteten i annan industri og bergverk var særleg viktig. Meir effektiv energibruk i hushalda slo mest ut i denne effekten for bly, CO og partiklar.

Energiblandingseffekten

Vidare blir utslappa påverka av endringar i samansetninga av energivarer; *energiblandinga*. Medan kull og olje gir opphav til mellom anna klimagassar og sur nedbør, følgjer det ikkje forureinande utslipp til luft frå bruken av vass- og vindkraft. Bruken av elektrisitet forureinar ikkje, men produksjonen kan vere forureinande, for eksem-

pel når den er basert på bruk av kull og olje.

Endringar i *energiblandinga* er mindre viktig enn endringar i energiintensiteten for dei fleste utslappa. Endringane er dominerte av veksten i bruk av gass i olje- og gassutvinning, sjå figur 5. Medan gass utgjorde 18 prosent av energibruken i 1980, auka denne til 34 prosent i 1996. På same tid vart oljen sin del redusert frå 74 til 56 prosent. Vi ser også av figuren at elektrisitet er den viktigaste energikjelda, og at bruken auka i perioden.

Endringar i *energiblandinga* var viktigare enn energiintensiteten for SO₂, og årsaka var redusert bruk av tungoljar. Bruken av oljar med høgt svovelinnhald vart regulert utover 1970- og 1980-talet. Redusert bruk av oljar var også viktige for CO₂, men her vart effekten dempa av at bruken av diesel auka.

Andre teknikeffekter

Til slutt kjem dei *andre teknikeffektane*. Tekniske endringar som påverkar den økonomiske veksten, samansetninga av produksjonen, energiintensiteten og energiblandinga inngår i dei andre effektane. Men det finst også teknologiendringar som påverkar forureiningane utover det som blir fanga opp i desse komponentane. Dette kan vere verknader av avgifter og reguleringar, som til dømes utviklinga av og overgangen til blyfri bensin etter avgifter, eller verknader av politiske reguleringar med pålegg om reinsing. Bruk av katalysatorar i bilar og reguleringar mot svovelinnhaldet i oljar har vore viktig for dei utslppsreduksjonane vi har sett i perioden 1980 til 1996. Men desse tiltaka vil ikkje, eller berre indirekte, påverke energisamansetninga, næringsamansetninga, energiintensiteten eller produksjonen.

Andre teknikeffektar er vidare splitta opp etter kva som er kjelda til utslappa, anten utslappa stammar frå energibruk eller frå prosessar.

Desse effektane er viktigast for reduksjonane i alle utslappa bortsett frå CO₂. I motsetning til dei andre utslappa, kan ikkje CO₂ reinsast. Andre teknikeffektar er hovudgrunnen til at bly og SO₂ passar så godt til den opp ned-U-kurva. Denne effekten åleine har meir enn venge opp for veksten i brutto nasjonalprodukt. Politisk press som følgje av miljøproblema knytte til blyutslipp og utvikling av erstatningsstoff i drivstoffet har medført overgang til blyfri bensin. Denne utviklinga har vore stimulert av reguleringar og avgifter. Effekten har vore så sterk at blyutslappa nærmast er fasa ut i forhold til 1980-nivået.

Foto: Paul Paiewonsky/Scanpix

Reinsing av prosessutslipp har vore viktigast for SO_2 . Men også svovelavgifta har vore viktig for at mindre svovelhaldige oljar har blitt tekne i bruk. Slike avgifter vil i prinsippet også påverke dei andre effektane. Mellom anna vil energiblanda bli påverka gjennom vriding til energivarer utan avgift, energiintensiteten gjennom val av teknologi som utnyttar dei no dyrare energivarene betre, sektorsamansetninga gjennom at sektorar som særleg blir belasta får lågare inntening, og kostnadsauken kan bremse veksten i økonomien.

For NO_x og CO er komponenten dominert av reinseteknologi, spesielt bruk av katalysatorar i motor-køretøy. Hovudgrunnen til at partikkelutslippa har gått ned, er strengare avgasskrav i trafikken.

Samanhengen mellom vekst og miljø

Kva kan ein så slutte om samanhengen mellom vekst og miljø? Ein sikker konklusjon er at dei miljøproblema vi har sett på ikkje har vakse i same takt som produksjonen. Sjølv for CO_2 , som ikkje kan reinsast, har veksten vore under halvparten av BNP-veksten.

Miljøvenleg teknologi

Dette kjem først og fremst av endra teknologi. Økonomisk vekst går hand i hand med teknologisk framgang, som så langt har gjort utnyt-

Foto: Tom A. Kolstad/Scanpix

tinga av energien meir effektiv. Auka energieffektivitet er ein generell faktor som isolert sett medverker til mindre utslipp av alle miljøskader knytte til energibruk. I tillegg har politiske tiltak kombinert med andre teknologiske endringar vore avgjerande for dei utslippa som faktisk har gått ned. Generelt har samansetninga av sektorar og energitypar hatt lite å seie i forhold til dei meir teknologidominerte effektane.

Spørsmålet både for auken i energieffektivitet og for dei andre teknologiske endringane er om økonomisk vekst har vore drivkrafta. Og, dersom det er ein positiv samanheng mellom økonomisk vekst og miljøvenleg teknologi, kva implikasjonar vil det ha for miljøpolitiske val?

Det kan vere fleire grunnar til at den økonomiske veksten driv teknologiske endringar som er gunstige for miljøet. For det første vil vi endre oppfatning om kva som er viktig å prioritere når vi blir rikare. Etter at dei mest nødvendige behova i samfunnet som mat, klede, bustad og infrastruktur er dekte, vil vi sjå oss råd til å prioritere andre mindre umiddelbart livsnødvendige gode. Samtidig følgjer det eit generelt høgare kunnskapsnivå med økonomisk vekst, det inneber både meir kunnskapar om miljøskadar og om korleis ein kan bøte på desse. Miljø-saker blir sette på den politiske dagsorden, og tiltak sette i verk. Ei nyare retning innan litteraturen fokuserer på rolla til politiske rettar og kunnskapsnivå. Maktfordelinga er viktig for å få gjennomført miljø-

Foto: Jon Eeg/Scanpix

tiltak, som til dømes tvingar forureinane til å betale (Torrås og Boyce 1998).

For det andre vil økonomisk vekst nærmast vere ei følgje av teknologisk framgang. Betre utnytting av energien til dømes, er ikkje nødvendigvis eit resultat av miljøretta tiltak, men ei følgje av reine effektivitetsomsyn. Men sjølv om den generelle teknologiske framgangen har hatt positive ringverknader for miljøet gjennom mellom anna energiintensiteten, kan den også auke miljøbelastninga gjennom skalaeffekten.

Import av teknologi?

Kanskje kunne vi fått desse endringane uavhengig av vår eigen økonomiske vekst? Dei teknologiske nyvinningane er stort sett importerte. Det er ikkje norsk industri som har funne opp bilkatalysatoren og erstatningsstoff for bly i bensinen. Men trua på at vi kan vere gratispassasjerar rimer dårleg med tverrsnittsdata. Hilton og Levinson (1998) til dømes, viser at utsleppa av bly er minst for landa med lågast og høgast inntekt, og at landa med lågast inntekt har mest bly i bensinen. Viguier (1999) viser at utslepp per innbyggjar er høgare i såkalla overgangsøkonomiar enn i OECD-land.

Det er med andre ord ikkje slik at ny teknologi umiddelbart blir importert. Det tek tid og pengar å skifte ut bilparken og forbrenningsteknologien, og det er nødvendig med endra haldningar for å få gjennomført politiske tiltak som motiverer til bruk av miljøvenleg teknologi. Problemet er at effekten av den økonomiske veksten ofte vil auke utsleppa i ein mellomperiode og at denne effekten kanskje kan bli dominerande også på sikt.

Energiprisar

Det kan også hende at det er heilt andre mekanismar som styrer miljøtilstanden, mekanismar som kanskje berre tilfeldigvis endrar seg i takt med den økonomiske veksten. Nokre studiar viser resultat som tyder på at energiprisane er betre forklaringsfaktorar enn økonomisk vekst, til dømes Agras og Chapman (1999) og Bruvoll og Medin (2000). At prismekanismane er viktige er sikkert, men det er ikkje like klart at dei er uavhengige av den økonomiske veksten. Her til lands har avgiftene på bly og SO₂ vore viktige forklaringsfaktorar for utsleppsreduksjonane, og vi har allereie argumentert for at politiske prioriteringar kan vere eit resultat av økonomisk framgang.

Eksport av forureining

Eit anna poeng er at høginntektsland med høge miljøavgifter kan finne det formålstensleg å eksportere forureinande industri. Det vil seie at når vi aukar svovelavgifta, kan ein del av produksjonen bli lagt ned, importen auke og utsleppa gå opp i land som prioriterer dette miljøproblemet lågare. Suri og Chapman (1998) viser at handel av energiintensive varer har medverka til reduserte SO₂-utslepp for land med dei høgaste inntektene. Dei finn at handel er ein viktigare faktor enn produksjon når ein skal forklare energibruken. Betra miljø i rike land betyr altså ikkje nødvendigvis betra miljø i verda som heile.

Vegen vidare

Sjølv om det ser ut som om veksten så langt har redusert mange utslepp, er det altså heller ikkje for desse forureiningane grunn til å leggje seg på latsida og stole på at dette utan vidare vil vere ein naturleg og kontinuerleg prosess i framtida. Forfattarane som har gått inn i

problemstillinga rundt "environmental Kuznets curves" er også nøye med å presisere dette. Enkelte argumenterer til og med for at dei miljøproblema som har blitt betra kan bli forverra igjen, det vil seie at i staden for ein opp ned-U, kan samanhengen mellom vekst og miljø vere ein N-funksjon. I vårt bilde vil det seie at når dei teknologiske mulegheitene er brukte opp, så vil skalaeffekten ta over.

Dessutan er det viktig å leggje merkje til at utsleppa av CO₂, som etter alt å døme vil forårsake stadig større klimaendringar i framtida, ikkje viser tendensar til å snu. Sjølv om ein ser at utsleppa går ned i enkelte land som følgje av redusert støtte til tungindustrien og dermed endra sektorsamansetning, tilseier prognosane at den underliggjande økonomiske veksten vil auke utsleppa over tid, om ikkje nokon ved ein uventa genistrek finn fram til ein rimeleg metode for å unngå utsleppa. Holz-Eakin og Selden (1995) anslår at den opp-ned U-kurva har ein topp på rundt 8 millionar dollar i BNP per innbyggjar, og då kan vi trygt seie at det er langt fram før vi kan håpe på at veksten vil bidra til at utsleppa går nedatt.

Politikken kjem ikkje rekande på ei fjøl, den positive effekten av veksten så langt har mellom anna vore gjennom endra haldningar og påverknad frå pressgrupper. Skal dei gode trendane forast vidare, treng vi nok både teknologisk vekst og miljøengasjement.

1. Av dei første studia var Grossman og Krueger (1993), Shafik og Bandyopadhyay (1992) og Selden og Song (1994).

Litteratur

Agras, J. M. og D. Chapman (1999): A dynamic approach to the environmental Kuznets curve hypothesis, *Ecological Economics* 28, 267-77.

Bruvoll, A., K. Flugsrud og H. Medin (2000): Dokumentasjon av data. Dekomponering av endringer i utslipp til luft i Norge, 1980-1996, kommer i serien Notater, Statistisk sentralbyrå.

Bruvoll, A., H. Medin og K. Flugsrud (1999): Økonomisk vekst treng ikkje gi dårlegare miljø, Økonomisk analyser 9/99, Statistisk sentralbyrå.

Bruvoll, A. og H. Medin (2000): Factoring the environmental Kuznets curve. Evidence from Norway, Discussion Paper no. 275, Statistisk sentralbyrå.

Grossman, G. M. og A. B. Krueger (1993): Environmental impacts of a North American free trade agreement, in *The U.S.-Mexico free trade agreement*, P. Garber, ed., Cambridge, MA: MIT Press.

Hilton, F. G. H. og A. Levinson (1998): Factoring the environmental Kuznets curve: Evidence from automotive lead emissions, *Journal of Environmental Economics and Management* 35, 126-41.

Holz-Eakin, D. og T. M. Selden (1995): Stoking the fires? CO₂ emissions and economic growth, *Journal of Public Economics* 57, 85 - 101.

Kuznets, S. (1955): Economic growth and income inequality, *American Economic Review* 45(1), 1-28.

Selden, T. M., A. S. Forrest og J. E. Lockhart (1999): Analyzing the reductions in US air pollution emissions: 1970 to 1990, *Land Economics* 75 (1), 1-21.

Selden T. M. og D. Song (1994): Environmental quality and development: Is there a Kuznets curve for air pollution emissions?, *Journal of Environmental Economics and Management*, XXVII, 147-62.

Shafik, N. og S. Bandyopadhyay (1992): Economic growth and environmental quality, time series and cross-country evidence, *World Bank Working Papers* 904, Washington.

Statens forurensningstilsyn (1999): Reduksjon av NO_x-utslipp i Norge, Rapport 99:13.

Statistisk sentralbyrå (2000): *Naturressurser og miljø 2000*, Statistiske analyser 34.

St. meld. nr. 71 (1972-73): *Langtidsprogrammet 1974 - 1977*, Finansdepartementet 1973.

Suri, V. og D. Chapman (1998): Economic growth, trade and energy: implications for the environmental Kuznets curve, *Ecological Economics* 25, 195-208.

Torras, M. og J. K. Boyce (1998): Income, inequality, and pollution: a reassessment of the environmental Kuznets curve, *Ecological Economics* 25, 147-60.

Viguier, L. (1999): Emissions of SO₂, NO_x and CO₂ in transition economies: emission inventories and division index analysis, *The Energy Journal* 20 (2), 59-87.

Annegrete Bruvoll

(Annegrete.Bruvoll@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressurs- og miljøøkonomi.

Ketil Flugsrud

(Ketil.Flugsrud@ssb.no) er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for miljøstatistikk.

Hege Medin

(Hege.Medin@nupi.no) var student ved Seksjon for ressurs- og miljøøkonomi og er no stipendiat i Seksjon for internasjonal økonomi ved Norsk Utenrikspolitisk institutt.

Husholdningenes kildesortering

Annegrete Bruvoll,
Bente Halvorsen og
Karine Nyborg

Hvor mye tid og energi går med til sortering av husholdningsavfall, og bør tidsbruken tas hensyn til når myndighetenes gjenvinningsmål blir mer ambisiøse? Vi har spurt et tilfeldig utvalg av befolkningen om deres kildesorteringsinnsats. Ni av ti oppga at de sorterte minst én type avfall, og i snitt oppga hver av de spurte at de bruker bortimot en halvtime i uka til kildesortering. Fire av ti spurte bruker varmt vann til rengjøring av avfall. I gjennomsnitt er de villige til å betale 176 i året kroner for at andre skal overta sorteringen for dem. Og selv om enkelte oppfatter innsatsen som pålagt, er moralske motiver for kildesortering også utbredt.

Myndighetene har uttrykt et mål om at minst 75 prosent av avfallet i Norge skal material- eller energigjenvinnes innen 2010 (St. meld.nr. 8, 1999-2000). Denne økte satsingen på gjenvinning innebærer mer kildesortering i hjemmene, det vil si sortering av ulike avfallskomponenter slik at de blir holdt fra hverandre i avfallsbehandlingen.

Allerede nå kildesorterer husholdningene i stort omfang. Vi vasker makrellbokser, bretter melkekartonger og bærer syltetøyglass til igloen på hjørnet. Fra 1992 til 1998 økte andelen av husholdningsavfallet levert til materialgjenvinning fra 8 til 33 prosent (Statistisk sentralbyrå 2000). Samtidig som systemene for innsamling og behandling av kildesortert husholdningsavfall utvides, er det delte meninger om miljøeffekten. Det er også uklart hvor store ekstrakostnadene ved økt kildesorteringsinnsats egentlig er, og i hvilken grad husholdningene faktisk oppfatter sin innsats som en kostnad.

Våren 1998 publiserte SSB en analyse av de samfunnsøkonomiske kostnadene ved avfallsbehandling (Bruvoll 1998). I denne analysen ble det satt en verdi på hushold-

ningenes bruk av tid til kildesortering, og verdien viste seg å utgjøre en vesentlig andel av de totale kostnadene ved materialgjenvinning. Dette ga støtet til en debatt om verdsetting av husholdningenes tidsbruk. Det ble hevdet at "husholdningenes arbeid med kildesortering (er) vurdert som en svært høy kostnad" (Holm 1998), at "mange synes kanskje at det er så meningsfylt å kildesortere at det vil være urimelig å legge en kostnad på det i det hele tatt" (Kronen 1998), og at man må "stille spørsmål om hvor reell denne kostnaden er (...) både fordi tidsforbruket er svært lavt per døgn, og fordi aktiviteten er frivillig" (Hanssen og Magnussen 1998).

På bakgrunn av denne diskusjonen er det av interesse å finne ut mer om tidsbrukens omfang, og om husholdningenes holdninger til tidsbruken. I denne artikkelen skal vi presentere resultater fra en spørreundersøkelse, hvor respondentene ble spurt om omfang av og holdninger til sin egen kildesorteringsinnsats. Bidrar vi med glede, eller oppleves innsatsen som en belastning? Og hvor mye tid bruker vi egentlig til kildesortering?

Data fra spørreundersøkelser vil alltid være beheftet med en del metodeproblemer. Men om man ønsker å få et bilde av husholdningenes innsats, må man ty til spørreundersøkelser eller laboratorieforsøk. Hitil har svært lite informasjon om husholdningenes kildesorteringssinnsats vært tilgjengelig. Så vidt vi vet, er vår undersøkelse den første i Norge som forsøker å kartlegge denne innsatsen ved å spørre husholdningene selv. Nedenfor vil vi først diskutere mulige kilder til usikkerhet og skjevheter i resultatene. Selv om tallene må tolkes med disse svakhetene i minne, synes vi likevel undersøkelsen gir mye interessant ny informasjon, både om ressursbruk og holdninger.

Deretter vil vi gi en oversikt over innsatsen; over hvor mye tid som går med, i hvilken grad avfallet rengjøres, og omtrent hvor mye ekstra energi som brukes til dette. Videre søker vi å belyse hvilken motivasjon som ligger bak husholdningenes innsats til kildesortering og hvorvidt sorteringsarbeidet oppfattes som en belastning av husholdningene selv. Til slutt gjengir vi tall for hvor mye intervjuobjektene oppga å være villige til å betale for at andre skal overta sorteringen for dem.

Feilkilder

I Ramme 1 diskuteres noen feilkilder som er vanlige i spørreundersøkelser. I tillegg vil vi påpeke noen kilder til skjevheter som er spesielt aktuelle for vår undersøkelse. En av disse er at enkelte respondenter ønsker å fremstå på en så positiv måte som mulig overfor intervjueren. I vårt tilfelle kan det tenkes at de spurte ønsker å gi inntrykk av at de er mer positive til kildesortering enn hva de faktisk er, noe som vil føre til at den oppgitte innsatsen i utvalget er høyere, og de rapporterte holdningene til kildesortering mer positive, enn hva som er tilfellet i befolkningen generelt. Det er også en tendens til at tiden som oppgis til kjedelige oppgaver – som husarbeid – kan bli overrapportert i spørreundersøkelser. Dette kan også trekke i retning av for høye tall for tidsbruk til kildesortering.

Vi har spurt om hvor mye tid *ekstra* som går med til kildesortering. Det er flere grunner til at dette spørsmålet kan være vanskelig å svare på. For det første kan det være vanskelig å ha et klart bilde av tidsbruken ved avfallshåndtering i forhold til hva den ville vært om man ikke kildesorterte. For det andre har studier vist at intervjuobjekter ofte har problemer med å huske hvor mye tid de har brukt på aktiviteter som ikke skiller seg klart ut fra hverdagslige gjøremål for øvrig. Dette kan gjøre det vanskelig å skille tidsbruk til kildesortering fra tid brukt til annet husarbeid som gjøres mer eller mindre samtidig, for eksempel middagslaging eller rydding i huset. Og for det tredje er kildesortering en aktivitet som foregår hyppig, men som ikke tar særlig mye tid hver enkelt gang. Det kan derfor være vanskelig å anslå egen tidsbruk per uke med noen særlig grad av nøyaktighet.

Ramme 1. Data

Dataene som presenteres i denne artikkelen er samlet inn via SSBs Omnibus-undersøkelse 4/99, som ble gjennomført i november og desember 1999. Omnibus-undersøkelsen gjennomføres fire ganger årlig, og inkluderer rutinemessig spørsmål om en rekke bakgrunnsvariabler, som alder, kjønn, familiestatus, inntekt og så videre. I tillegg inkluderer spørsmål etter oppdrag. I denne undersøkelsen ble intervjuobjektene blant annet spurt om holdninger til kildesortering (som rapporteres her), røyking og dugnadsarbeid.

Det ble trukket et representativt utvalg på ca. 2 000 personer fra den norske befolkningen i alderen 16-79 år. Utvalget av personer er trukket i to trinn i henhold til SSBs standard utvalgsplan. Det utvalget som vi rapporterer svarene fra, består av 1 162 personer, det vil si at svarprosenten var i underkant av 60 prosent. For 76 prosent av utvalget kom intervjueren hjem til intervjuobjektet, mens resten av intervjuene ble foretatt over telefon.

Det er flere kilder til usikkerhet dersom man ønsker å trekke konklusjoner om hele befolkningen på basis av et utvalg. For det første er det knyttet en *utvalgsusikkerhet* til resultatene. Det betyr at om man stiller de samme spørsmålene til ulike tilfeldig trukne utvalg, vil man få forskjellige svar fordi utvalgene ikke er identiske. Denne utvalgsusikkerheten vil reduseres med størrelsen på utvalget.

For det andre vil frafall, det vil si respondenter som nekter å la seg intervju, kunne føre til *utvalgsskjevheter*. Det skjer dersom husholdninger med visse typer karakteristika i større grad faller fra enn andre. I denne undersøkelsen fordeler frafallet seg tilnærmet likt mellom kjønnene, mens respondenter i aldersgruppen 67 til 79 år har noe høyere frafall enn yngre respondenter. Videre har respondenter i østlandsregionene et noe høyere, og respondenter på Vestlandet et noe lavere frafall enn andre regioner. Disse ulikhetene i frafallet er imidlertid relativt små. Vi kan også få utvalgsskjevheter dersom de som faller fra har andre holdninger til kildesortering enn personene som inngår i utvalget.

For mer informasjon om Statistisk sentralbyrås utvalgsplan, utvalgsusikkerhet og frafallsskjevheter, se Thomsen (1977).

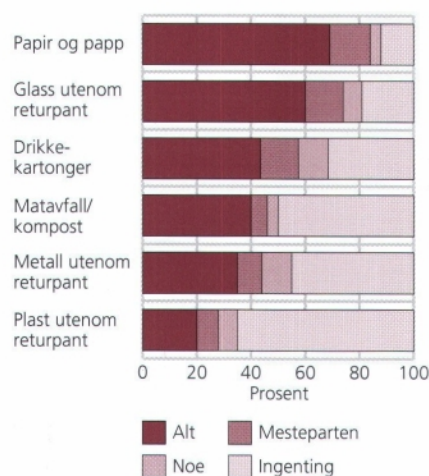
I datamaterialet ser vi også at svært mange har valgt "runde" tall som 5, 10 eller 15 minutter per uke for hver aktivitet, noe som kan indikere at svarene er å tolke som omtrentlige anslag. Usikkerheten i anslagene på tidsbruken kan for eksempel føre til for høye tall dersom respondentene har en tendens til å runde tidsestimatene av oppover. For mer informasjon om skjevheter ved spørreundersøkelser om tidsbruk, se Marini og Shelton (1993), Niemi 1993, Press og Townsley (1998) og Robinson og Godbey (1997).

Omfanget av tids- og energibruk

I undersøkelsen oppgir 93 prosent at de kildesorterer i alle fall noe. Figur 1 viser hvor mange prosent av utvalget som har oppgitt at de kildesorterer henholdsvis alt, mesteparten, noe eller ingenting av ulike avfallstyper.

Vi ser av figuren at innsatsen varierer mellom ulike typer avfall, noe som neppe er overraskende, i og med at omfanget av og kvaliteten på innsamlingsystemene varierer mellom avfallstyper. De fleste respondentene i undersøkelsen oppgir at de sorterer enten alt eller ingenting av hver enkelt avfallstype,

Figur 1. Andel som oppgir å kildesortere alt, mesteparten, noe eller ingenting av ulike avfallstyper. Prosent av alle spurte

Kilde: Omnibusundersøkelsen 4. kvartal 1999.

mens det er langt færre som sier de sorterer mesteparten eller noe. Det kan tyde på at de fleste har faste regler for hva familien gjør med husholdningsavfallet. Vi ser at kildesortering av papir, papp og glass er mest utbredt; 60 - 70 prosent oppgir at de kildesorterer alt dette avfallet. Minst utbredt er kildesortering av metall og plast. Her har vi ikke inkludert returpant, som for eksempel brusflasker og ølbokser.

Tallene i figur 1 er relativt høye sammenliknet med de avfallsmengdene som faktisk samles inn fra husholdningene, og sett i forhold til de returordningene som finnes. For eksempel var det i 1998 bare omtrent 10 prosent av husholdningene som hadde henteordninger for sortert plastavfall¹. En mulig tilleggforklaring utover de feilkildene vi har nevnt, kan være at intervjuobjektene har oversett at returpant ikke skulle regnes med for kildesortering av plast, metall og glass.

Tabell 1. Tidsbruk til kildesortering. Minutter per uke per person og timer per år per husholdning. Gjennomsnitt

Hvor mange minutter ekstra bruker du gjennomsnittlig per uke på...	Gjennomsnitt for de som kildesorterer	Gjennomsnitt i hele utvalget
... rengjøring av kildesortert avfall	9	9
... brette, sortering og utbæring av sortert avfall hjemme	14	13
... frakt av kildesortert avfall til sentralt mottak. Se bort fra returpant	7	6
Totalt	30	28
Total tidsbruk per husholdning per år i timer	44	41

Antall respondenter: 1084 (de som kildesorterer) og 1162 (hele utvalget).
Kilde: Omnibus undersøkelsen 4. kvartal 1999, Statistisk sentralbyrå

Tidsbruk

Figur 1 sier ingenting om hvor mye tid som går med til kildesortering av avfall i husholdningene. For å få et innblikk i dette, spurte vi respondentene hvor mye ekstra tid de brukte på ulike handlinger knyttet til kildesortering. Tabell 1 viser den gjennomsnittlige tidsbruken per person, både for hele utvalget og for respondenter som kildesorterer. De som kildesorterer oppgir at de bruker 30 minutter ukentlig på dette. Av dette brukes 9 minutter på rengjøring, 14 på brette, sortering og utbæring av avfall, og 7 minutter på frakt av kildesortert avfall til sentral mottaksstasjon.

Beregner vi den gjennomsnittlige tidsbruken for hele utvalget, altså inkludert de 7 prosentene som ikke kildesorterer, benytter hver person i gjennomsnitt 28 minutter i uka til kildesortering.

Vår undersøkelse omfattet bare voksne, og spørsmålet gjaldt ens egen kildesorteringsinnsats, ikke den totale innsatsen i husstanden. Dersom vi antar at det bor gjennomsnittlig 1,7 voksne i hver husstand, som var gjennomsnittet i den norske befolkningen i 1999, og at all kildesortering i husstanden utføres av voksne, vil totaltallet i tabell 1 tilsvare en gjennomsnittlig

tidsbruk per husstand som kildesorterer på 44 timer per år.

For å kunne se innsatsen i sammenheng med myndighetenes gjenvinningsmål og nytten ved innsatsen, er det hensiktsmessig å beregne tidsbruken per tonn kildesortert avfall. Noen typer avfall tar helt klart lengre tid å sortere per tonn enn andre. For eksempel tar det atskillig mer tid å vaske og sortere et kilo melkekartonger enn å sortere et kilo av Aftenposten. Vi har imidlertid ikke detaljert informasjon om hvor mye tid som går med til hver avfallstype, og vi må derfor beregne et gjennomsnitt for alt kildesortert avfall. Antar vi at tallene i vår undersøkelse er representative for hele den voksne befolkningen, og fordeler tidsbruken på de 452 000 tonn husholdningsavfall som blir levert til materialgjenvinning fra norske husholdninger (Statistisk sentralbyrå 2000), går det med om lag 185 timer per tonn i gjennomsnitt for alle typer kildesortert husholdningsavfall.

Er den oppgitte tidsbruken høy?

Vi har allerede nevnt en del grunner til at respondentene kunne oppgi unøyaktige svar, og spesielt kanskje for høye anslag på tidsbruken. Hvordan ser så den oppgitte tidsbruken ut i lys av andre studier?

Foto: Tone Georgsen/Scanpix

Per Hatling (Norske Meierier) og tidligere miljøvernminister Thorbjørn Berntsen demonstrerer bretteing av melkekartonger.

Den gjennomsnittlige ukentlige tidsbruken per person på 22 minutter til rengjøring, bretteing, sortering og utbæring av avfall (se de to første linjene i tabell 1) kan ses i forhold til tall fra SSBs undersøkelse av tidsbruk i 1990-1991 (Statistisk sentralbyrå 1992). Der ble data samlet inn ved hjelp av tidsdagbøker og spørreskjema, og hver person oppga å bruke gjennomsnittlig 5 timer i uka på oppvask, rengjøring og rydding av boligen. Hvis vi antar at tidsbruken til husholdningsarbeid har holdt seg omtrent uendret på 1990-tallet, innebærer tallene i tabell 1 at tid brukt på kildesortering utgjør mellom 5 og 10 prosent av den samlede tidsbruken til oppvask, rengjøring og rydding, noe som kan virke høyt. (Tidsbruk til frakt til sentrale motstasjonsstasjoner kommer i tillegg.) Det er tidligere vist at direkte spørsmål av den typen vi har stilt, kan gi overrapportering i forhold til om data blir samlet inn ved hjelp av tidsdagbøker (Marini og Shelton 1993), noe som regnes som en mer nøyaktig metode.

Det svenske Konsumentverket (1997) fant i laboratorieforsøk at rengjøring av alt emballasjeavfall som oppstår i en husholdning i løpet av en uke, medfører en gjennomsnittlig tidsbruk på 22 minutter

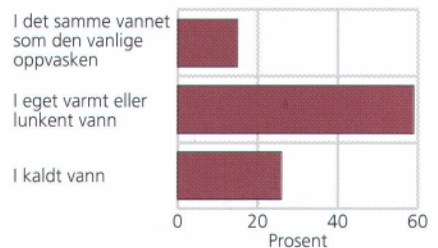
per uke. I våre data oppgir 73 prosent av de som kildesorterer at de rengjør avfallet til kildesortering, og disse bruker i gjennomsnitt 14 minutter på dette. Dersom vi antar at det i snitt er 1,7 voksne i hver husholdning, og at det kun er de voksne som kildesorterer, bruker hver husholdning som rengjør avfall i gjennomsnitt 23 minutter per uke på dette i henhold til våre tall. Dette ligger ikke så langt unna Konsumentverkets tall på 22 minutter. Imidlertid består en norsk husholdning gjennomsnittlig av bare 2,2 personer, mens Konsumentverkets forsøk var basert på en husholdning på fire. Våre tall ligger derfor relativt høyt også sammenliknet med Konsumentverkets anslag.

Energibruk fra vask av avfall

Som nevnt i forrige avsnitt oppgir 73 prosent av de som kildesorterer at de rengjør avfallet. Av de som rengjør avfallet benytter nesten 60 prosent eget varmt eller lunkent vann (se figur 2). De som svarer at de vasker i varmt vann, bruker fire minutter mer på rengjøring av avfall ukentlig enn de som benytter kaldt vann eller det samme vannet som til den øvrige oppvasken. Dette gir økt energibruk og økte energikutgifter for husholdningen, og dessuten økte kostnader knyttet til bruk av vann.

Vi har ikke bedt respondentene om å anslå hvor mye vann de bruker til rengjøring av avfall. I Konsumentverkets eksperiment gikk det med 22 minutter og 50 liter vann per uke. Hvor mye vann som brukes per minutt rengjøring vil blant annet avhenge av om man lar vannet renne under rengjøringen eller ikke, og vi har ingen informasjon om hvordan dette gjøres i husholdningene. Om vi likevel antar at forholdet mellom tids- og vannforbruk

Figur 2. Rengjøring av avfall. Prosent av de som oppgir å rengjøre avfall til sortering

Kilde: Omnibusundersøkelsen 4. kvartal 1999.

er det samme som i Konsumentverkets laboratorieforsøk, kan vi anslå energi- og vannforbruket indirekte.

Vi har da anslått at husholdninger som rengjør avfallet i eget varmt vann benytter 3,1 m³ varmt vann i året. Dersom vi antar at vannet som brukes til vask varmes opp med 35 °C, tilsvarer dette et årlig elektrisitetsforbruk på 126 kWh, eller en økning i årlige elektrisitetsutgifter på 63 kroner for en husholdning som vasker i varmt vann når vi antar at strømprisen er 50 øre per kWh (inkludert avgifter). Dersom tallene over er representative for hele den norske befolkningen, vil det totale strømforbruket til vask av kildesortert avfall i norske husholdninger være nesten 100 GWh per år. Denne energimengden utgjør 0,3 prosent av det totale elektrisitetsforbruket i den norske husholdningssektoren, eller om lag halvparten av den planlagte utbyggingen av Beiarn-vassdraget i Nordland. Det er verdt å merke seg at eventuelle skjevheter i våre tall for tidsbruk vil gi tilsvarende skjevheter i beregningen for energi- og vannforbruk. Antar vi samme forholdet mellom vann- og tidsbruk som over, vil de husholdningene som vasker i eget kaldt vann bruke 2,5 m³ vann i året i gjennomsnitt².

Tabell 2. Husholdningenes innsats til kildesortering¹. Anslag. Gjennomsnitt for alle husholdninger og per tonn sortert avfall

Innsats	Gjennomsnitt per husholdning	Per tonn avfall
Samlet tidsbruk	41 timer	186 timer
Energibruk, vask av avfall	48 kWh	218 kWh
	24 kroner	110 kroner
Vannforbruk	1,6 m ³	7,3 m ³

¹ Viktige forutsetninger:

- i gjennomsnitt 1,7 personer som kildesorterer i hver husholdning.
- samme forhold mellom bruk av tid og vann som i Konsumentverket (1997).

Kilde: Omnibusundersøkelsen 4. kvartal 1999, Statistisk sentralbyrå

Til nå har vi konsentrert oss om bruken av vann *kun* for de som vasker avfallet og bruk av energi *kun* for de som vasker i eget varmt vann. Det er mange som ikke vasker avfallet, og bare en andel av de som vasker gjør det i eget varmt vann. I første kolonne i tabell 2 har vi beregnet den gjennomsnittlige innsatsen til kildesortering for *alle* husholdninger i utvalget, det vil si inkludert de som ikke har noen innsats i det hele tatt.

Andre kolonne i tabell 2 viser beregnet innsats per tonn avfall. Her har vi lagt til grunn at husholdningene kildesorterer 221 kilo avfall per år i gjennomsnitt, som var gjennomsnittlig mengde husholdningsavfall levert til materialgjenvinning per husholdning i 1998 (Statistisk sentralbyrå 2000). Dette innebærer at vi kan anslå energibruken til rundt 220 kWh energi per tonn avfall, verdsatt til ca. 110 kroner (inkludert avgifter), og vannforbruket til 7,3 m³ vann per tonn avfall. Denne innsatsen må ses i sammenheng med andre økonomiske og miljømessige konsekvenser når man skal vurdere konsekvensene av endrede krav til kildesortering.

Det er viktig å merke seg at tallene i andre kolonne i tabell 2 er regnet i gjennomsnitt per tonn *totale sorterte avfallsmengder*. Energibruken er fordelt på alt husholdningsavfall

levert til materialgjenvinning, inkludert avisepapir, mat- og hageavfall og tekstiler. Kartonger, plast, glass og metaller, som utgjør hovedmengden av det som blir vasket i husholdningene, utgjør under 10 prosent av det leverte husholdningsavfallet. Både tids- og energibruk per tonn er dermed langt høyere for de avfallstypene som vaskes, og langt mindre, eller null, for andre typer avfall.

Energibruk fra ekstra kjøring

De som kildesorterer oppgir å bruke gjennomsnittlig 7 minutter per uke til frakt av kildesortert avfall til sentralt mottak (se tabell 1). Det er rimelig å anta at noe av denne tiden brukes til bilkjøring, men våre data forteller ikke hvor stor andel dette gjelder. For sammenlignings skyld kan vi illustrere hvor mye bensin som går med for hvert minutt bilkjøring. Hvis vi regner med en gjennomsnittsfart på 40 km/t og et drivstofforbruk på 0,9 liter bensin per mil, tilsvarer ett minutt kjøring ukentlig tre liter bensin årlig per husholdning, eller 30 kroner om en regner med en bensinpris på 10 kroner per liter. Dette tilsvarer ca. 140 kroner per tonn avfall for hvert ekstra minutt kjøring ukentlig per husholdning.

Hvorfor kildesorterer vi?

Som nevnt innledningsvis har det vært stilt spørsmålstegen ved om

tidsbruken til kildesortering representerer noen kostnad for samfunnet, når vi tar i betraktning at kildesorteringen er frivillig, og at mange opplever den som meningsfylt. For å få et innblikk i hvordan husholdningene selv ser på sin innsats, stilte vi en del spørsmål for å fange opp hvilke motiver folk har for å kildesortere. Vi presenterte seks ulike påstander og ba deltakerne angi i hvilken grad de var enige i disse. Svarene gir ikke noe uttømmende bilde av hvilke motiver som er til stede; blant annet kan det finnes andre motiver enn de som ble nevnt i spørsmålet, og intervjuobjektene ble ikke bedt om å prioritere mellom motivene. De påstandene som ble presentert, ble valgt ut for å teste en del antakelser som står sentralt i litteraturen på feltet.

I tabell 3 ser vi hvor stor prosentandel av de som kildesorterte som sa seg enig, delvis enig, delvis uenig eller helt uenig i en del påstander om hvorfor de kildesorterer.

I tillegg til de motivene som nevnes i tabell 3, er det velkjent at økonomiske insentiver, som avgifter på restavfall, motiverer til økt kildesortering (se for eksempel Sterner og Bartelings 1999). I nesten halvparten av de norske kommunene kan abonnentene redusere avfallsgebyret ved å velge mellom renovasjonstjenester, og ofte vil de som leverer lite avfall, kunne velge billigere ordninger. Norsk Returkartongs lotteri, der kildesorterte kartonger trekkes ut og eieren av kartongen kan vinne opptil 1 million kroner, har vist seg å være effektivt for å motivere til kildesortering av drikkekartonger. Her kommer enda et motiv inn; i tillegg til at en kan vinne penger, kan en også oppleve en spenning knyttet til muligheten for å vinne. Vår undersøkelse gir

imidlertid ikke informasjon om hvor viktige disse motivene er for vårt utvalg.

Nedenfor vil vi kommentere de enkelte motivene som vi har spurt om i undersøkelsen.

Fordi vi føler det er pålagt?

Kommunene kan i medhold av forurensningsloven kreve at husholdningene kildesorterer avfallet og straffe overtredelse med bøter. Det er neppe mange kommuner som praktiserer dette. Likevel er det relativt mange av våre intervjuobjekter som oppfatter kildesorteringen som pålagt. Av tabell 3 ser vi at 63 prosent av de som kildesorterer er helt eller delvis enige i at de oppfatter sorteringen som et pålegg fra myndighetene. Omtrent en firedel var helt uenige i at sorteringen er begrunnet i et pålegg fra myndighetene.

Dersom tvang var den viktigste motivasjonsfaktoren, ville vi vente at de som opplever sorteringen som frivillig, sorterte lite. Våre data tyder imidlertid på at de kildesorterer nesten like mye som andre: De som er helt uenige i at de sorterer fordi det er pålagt, bruker nesten like mye tid på å sortere avfall som andre. De sorterer like mye papir, drikkekartonger og glass, som er de avfallstypene det er mest utbredte innsamlingssystemer for. Imidlertid oppgir de å sortere noe mindre matavfall, plast og metaller enn andre. En mulig tolkning av dette er at de fleste er villige til å sortere en del på frivillig basis, men at innsatsviljen avtar når sorteringen utvides til mange avfallstyper.

De fleste av dem som oppfatter sorteringen som frivillig, svarer også at de ville vært villige til å betale for å la et firma overta avfallssortering.

Tabell 3. **Motiver for kildesortering blant dem som oppgir å kildesortere i utvalget. Prosenttallene summerer seg til 100 for hver av utsagnene (avvik skyldes avrunding)**

Jeg kildesorterer blant annet fordi...	Enig	Delvis enig	Delvis uenig	Uenig	Vet ikke
... jeg oppfatter det som et pålegg fra myndighetene	38	25	11	26	1
... det er et hyggelig gjøremål i seg selv	16	22	18	44	1
... jeg ønsker å bidra til et bedre miljø	86	11	2	1	1
... jeg ønsker å tenke på meg selv som en ansvarlig person	42	31	8	18	1
... jeg bør selv gjøre det jeg ønsker at andre skal gjøre	65	23	5	6	1
... jeg ønsker at andre skal tenke på meg som en ansvarlig person	22	19	12	46	2

Antall respondenter: 1102 (unntatt de som ikke kildesorterer).

Kilde: Omnibusundersøkelsen 4. kvartal 1999, Statistisk sentralbyrå

gen. Det at noen er villige til å betale for å slippe å gjøre noe de faktisk ikke behøver å gjøre, indikerer at det også er andre motiver til stede. Dette kan tyde på at mange føler kildesorteringen som en plikt, selv om denne plikten ikke er direkte påtvunget fra myndighetenes side.

Fordi vi synes kildesortering er hyggelig?

Det er ikke gitt at alle opplever kildesortering som en belastning. Vår undersøkelse viser at 38 prosent av de som kildesorterer, er helt eller delvis enig i at kildesortering er en hyggelig aktivitet i seg selv (se tabell 3).

De som er enige i dette kildesorterer noe mer enn andre, og dette gjelder alle avfallsgrupper. Naturlig nok er disse personene også langt mindre interessert i å få andre til å overta kildesorteringen. Over halvparten av de som er helt enige i at kildesortering er hyggelig, ville foretrekke å kildesortere selv, selv om et firma kunne overta innsatsen for dem uten ekstra kostnader. Av dem som er helt uenige i at kildesortering er hyggelig, svarte bare 14 prosent at de ville foretrekke å kildesortere selv.

De fleste deler likevel ikke oppfatningen om at de kildesorterer blant annet fordi det er hyggelig. Til

sammen er 62 prosent helt eller delvis uenige i denne påstanden. En firedel er verken enige i at de kildesorterer fordi det er pålagt eller fordi det er hyggelig. Hva kan da være grunnen til at de bruker tid på kildesortering? Vi skal nå se nærmere på andre motiver som kan bidra til å forklare innsatsen.

Å ønske et godt miljø

Den mest åpenbare grunnen til å kildesortere er hensynet til miljøet. I vår undersøkelse var 97 prosent av de som kildesorterte helt eller delvis enig i at de gjorde dette blant annet fordi de ønsket å bidra til et bedre miljø. En kan ønske et bedre miljø både for sin egen del eller fordi andre, for eksempel fremtidige generasjoner, vil ha glede av det.

Vi spurte også utvalget hvorvidt de tror at kildesortering bidrar til et bedre miljø. 85 prosent svarte ja, mens resten svarte nei eller var usikre. Manglende tro på miljøeffekten reduserer innsatsen. Likevel kildesorterer også de fleste av dem som ikke tror på miljøeffekten. Og kildesorterer som ikke tror på miljøeffekten, sorterer i sterkere grad fordi de opplever det som et pålegg fra myndighetene, hele 72 prosent av dem var helt eller delvis enige i dette.

Å bidra med en stor innsats til miljøets fordel vil påføre den enkelte en merkbar kostnad i form av tid og krefter, mens miljøgevinsten av en enkeltpersons innsats knapt vil kunne merkes, verken for en selv eller andre. En person som er *opp-tatt* av miljøet vil derfor ikke nødvendigvis *bidra* til et bedre miljø. Som vi vil komme tilbake til nedenfor, er de fleste ikke bare opptatt av at miljøet skal være bra, men også av egen rolle og eget ansvar. Vi skal diskutere to varianter av denne typen motivasjon; *giverglede* og *moralsk ansvar*. Disse motivene har mye til felles, men gir ulik konklusjon for spørsmålet om hvorvidt frivillig kildesortering sinnsats er å betrakte som en samfunnsmessig kostnad.

Gleden av å bidra

Andreoni (1990) foreslo at frivillig innsats for fellelesskapets beste kan forklares ved at folk ønsker å kjenne gleden ved å gi ("the warm glow of giving"). Giverglede kan innebære at innsatsen blir bryet verdt for den enkelte, selv om miljøeffekten av ens egen innsats isolert sett skulle være neglisjerbar. For en person som primært er ute etter gleden ved å bidra, vil det være en fordel om myndighetene legger opp til økt kildesortering i hjemmene, så lenge denne er frivillig. Hvis det for eksempel settes ut beholdere til plastavfall i hver husholdning, kan man skaffe seg en liten dose god samvittighet simpelthen ved å slippe en plastbit rett ned i beholderen, mens man før måtte reise til nærmeste sentrale innsamlingsanlegg.

I vår undersøkelse oppga 40 prosent at det ville være en personlig fordel for dem dersom kommunen la opp til mer kildesortering i hjemmene (se tabell 4). Disse svarene

Tabell 4. Holdninger til et utvidet kildesorteringssystem

Anta at kommunen legger opp til mer kildesortering i hjemmene. Sorteringen er frivillig. Hvilket av disse utsagnene er du mest enig i?	Prosent
Det er bra at miljøet blir tatt mer hensyn til, men for meg personlig er det en ulempe at det forventes enda større innsats	26
Det er bra at miljøet blir tatt mer hensyn til, og for meg personlig er det en fordel at jeg nå kan øke min innsats	40
Det ville ikke bety noe for meg	34
Vet ikke	1

Antall respondenter: 990.

Kilde: Omnibusundersøkelsen 4. kvartal 1999, Statistisk sentralbyrå

kan altså tenkes å være motivert ut fra giverglede.

I disse spørsmålene ble det forutsatt at kildesortering er bra for miljøet. Det er vanskelig å tenke seg at giverglede-motivasjon kunne opprettholdes dersom husholdningene sluttet å tro at kildesortering har en positiv miljøeffekt. Dersom oppfatningene på dette punktet skulle endres betydelig, må vi derfor også forvente at folks motivasjon kan endre seg.

Moralsk ansvar

Tabell 4 viser også at 26 prosent av de spurte ville betraktet økt tilrettelegging for kildesortering som en personlig ulempe, enda det ble oppgitt i spørsmålet at sorteringen var frivillig. Det kan tenkes at sorteringen oppfattes som en plikt, selv når den ikke er direkte pålagt fra myndighetenes side. En mulighet er at folk setter *moralske krav* til seg selv. Mange ønsker å kunne tenke på seg selv som moralsk ansvarlige individer, og er om nødvendig villige til å ofre noe for å oppnå det. I vår undersøkelse var hele 73 prosent helt eller delvis enig i at de kildesorterte blant annet fordi de ønsket å tenke på seg selv som ansvarlige personer (se tabell 3).

Å opprettholde et selvbilde som moralsk ansvarlig krever antakelig et genuint ønske om å gjøre det en

mener er riktig, som for eksempel å bidra med sin rimelige andel i arbeidet for et bedre miljø. Endring i offentlig politikk kan endre folks oppfatning av hva som er enkelt-individets ansvar. Økt tilrettelegging for kildesortering i husholdningene kan derfor tenkes å innebære en skjerping av kravet folk stiller til seg selv, for at de fremdeles skal se på seg selv som moralsk ansvarlige. Dette vil isolert sett være en ulempe for den enkelte. På den annen side kan økt tilrettelegging gjøre selve sorteringen enklere, slik at man kan sortere mer og føle seg enda mer ansvarlig enn før, uten å bruke mer tid. Vi kan derfor ikke si sikkert hva personer som drives av moralske krav til seg selv ville svare på spørsmålet i tabell 4. Dette analyseres nærmere i Brekke mfl. (2000).

I vår undersøkelse var så mye som 88 prosent helt eller delvis enige i at de kildesorterte blant annet fordi "jeg selv bør gjøre det jeg ønsker at andre skal gjøre" (se tabell 3). Dette kan tolkes som et moralsk krav folk stiller til seg selv, jamfør den enkle leveregelen Jesus gjør seg til talsmann for i Bergprekenen: Gjør mot andre det du vil at andre skal gjøre mot deg. Den tyske filosofen Immanuel Kant hevdet et liknende prinsipp: Den moralsk sett ideelle handlingen skal kunne utledes fra en generell regel som man

ville ønske at alle andre også fulgte. Vi finner det rimelig å konkludere med at en følelse av moralsk ansvar er et utbredt motiv for kildesortering i husholdningene.

Sosial aksept

Det kan også tenkes at noen føler at deres anseelse blant familie, naboer og venner vil gå ned hvis de ikke følger opp myndighetenes opplegg for kildesortering. Da kan et utvidet system for kildesortering skjerpe kravet folk føler de må innfri for å få naboens aksept. I så fall vil det isolert sett være en ulempe for den enkelte når systemet utvides. 41 prosent av de spurte i vår undersøkelse oppga at de kildesorterte blant annet fordi de ønsket at *andre* skulle betrakte dem som sosialt ansvarlige personer (helt eller delvis enig, tabell 3).

Hvilke motiver innebærer en samfunnsøkonomisk kostnad?

En samfunnsøkonomisk lønnsomhetsanalyse er en måte å oppsummere fordeler og ulemper ved et tiltak, men uten at oppsummeringen kan gi et politisk nøytralt fasit-svar på hva som er best for samfunnet. Å regne kildesorteringsinnsats som en *samfunnsøkonomisk kostnad* i en slik analyse er det samme som å si at man tror innsatsen representerer en ulempe for dem som bidrar, uavhengig av miljøkonsekvensene av innsatsen, som skal regnes med for seg. Siden de ulike motivene diskutert over innebærer ulik grad av ulempe, vil motivene bak innsatsen også ha betydning for hvorvidt innsatsen representerer en samfunnsøkonomisk kostnad, og hvor stor denne eventuelt er.

Mange oppfatter kildesorteringen som pålagt fra myndighetenes side, noe som tilsier at innsatsen bør reg-

nes som en kostnad. Det er også mye som tyder på at en del personer kildesorterer ut fra moralske krav de stiller til seg selv, eller fordi de føler et sosialt press. For disse personene kan økt tilrettelegging for kildesortering i hjemmene oppleves som et krav, selv om dette kravet ikke direkte er pålagt dem av myndighetene. Det kan derfor også i slike tilfeller tenkes at innsatsen representerer en samfunnsøkonomisk kostnad, men her er det rom for mer usikkerhet enn i tilfellet med direkte pålegg.

På den annen side er det noen som oppgir at de synes kildesortering er hyggelig i seg selv, eller som synes å være motivert ut fra en glede ved å bidra. For disse kan kildesortering representere et positivt innslag i hverdagen, og da bør innsatsen regnes som en samfunnsøkonomisk netto *gevinst*.

De fleste intervjuobjekter i vår undersøkelse har oppgitt mange ulike motiver. Det er derfor vanskelig å trekke entydige konklusjoner på rent teoretisk grunnlag. Det ser imidlertid ut til at bildet er svært sammensatt. Det blir derfor for unyansert både å påstå at kildesorteringen bør regnes som påtvinget, og å påstå at kildesortering utføres med glede.

Ville vi helst slippe å kildesortere?

For å indikere om folk opplever egen innsats som en personlig ulempe når en ser bort fra miljøgevinsten fra innsatsen, stilte vi følgende spørsmål: "*Anta at et gjenvinnings-selskap kan nyttiggjøre seg ditt avfall. Ny teknologi gjør det mulig å sortere avfallet sentralt, slik at miljøeffekten blir den samme. Selskapet henter avfallet usortert hjem-*

me hos deg. Ville du benytte tilbudet hvis det ikke økte utgiftene dine, eller foretrekker du å kildesortere selv?"

Spørsmålet ble stilt til alle som oppga at de kildesorterte. 72 prosent svarte at de ville benytte tilbudet, mens 27 prosent ville foretrekke å kildesortere selv. Dette indikerer at selve det å kildesortere oppleves som en belastning for de fleste – men ikke for alle. Blant dem som vil kildesortere selv er 60 prosent helt eller delvis enige i at kildesortering er hyggelig, mens bare 31 prosent av de som vil benytte tilbudet er enige i dette.

Men det kan også være helt andre grunner til at enkelte svarte at de heller ville kildesortere selv. Blant annet er det ikke sikkert at alle intervjuobjektene virkelig har forstått at miljøeffekten forutsettes uendret, slik at de fremdeles vil kildesortere selv for å sikre at det blir gjort. Videre kan det hende at scenariet ikke ble oppfattet som tilstrekkelig troverdig, fordi det per i dag neppe er praktisk mulig å gjennomføre ettersortering med god kvalitet uten relativt store ekstrakostnader.

Betalingsvillighet for å la andre overta

Vi spurte også de respondentene som ville benytte tilbudet, hvor mye de maksimalt ville være villige til å betale for et slikt ettersorteringstilbud. Spørsmålet gjaldt betalingsvilligheten for at selskapet skulle overta sorteringen av alt avfall i husholdningen, det vil si også avfall som eventuelt sorteres av andre husholdningsmedlemmer.

Betalingsvilligheten kan gi oss en indikasjon på hvorvidt den enkelte oppfatter innsatsen som en kostnad

for husholdningen, og eventuelt hvor stor denne er. Det ble imidlertid ikke spurt direkte om hva tidsbruken eller andre sider ved innsatsen er verdt for den enkelte. Det kan være andre forhold ved sorteringen enn tids- og energiforbruk som påvirker betalingsvilligheten: For eksempel kan husholdninger med plassmangel være villige til å betale for å slippe å ha drikkekartonger stående opp ned til tørk på kjøkkenbenken. Videre kan det se ut til at intervjuobjekter i spørreundersøkelser om betalingsvillighet ofte svarer på hva de synes er en rimelig eller rettferdig pris, snarere enn å gi et anslag på hva varen eller tjenesten er verdt for dem selv (se Kahneman mfl. 1986). For eksempel kan noen tolke spørsmålet som at et privat firma vil profitere på gjenvinning og reagere negativt på dette, og derfor oppgi en lav betalingsvillighet. Betalingsvilligheten bør derfor neppe tolkes som noe presist mål på ulempene ved husholdningenes tids- og energibruk.

Av de som ville benytte tilbudet, hadde 35 prosent en betalingsvillighet lik 0, mens 6 prosent var villig til å betale over 1 000 kroner per år. I gjennomsnitt var betalingsvilligheten 243 kroner per år blant de respondene som ville benytte seg av ordningen. Samtidig oppga 27 prosent av hele utvalget at de foretrakk å kildesortere selv. De sistnevnte ble heller ikke spurt om betalingsvilligheten for tilbudet. Hvis vi antar at de som ikke vil mota tilbudet om gratis kildesortering heller ikke ville betale for det, blir den gjennomsnittlige betalingsvilligheten for alle som kildesorterer 176 kroner per år. Slik spørsmålet var stilt, er det rimelig å tolke dette som betalingsvillighet per husholdning, ikke per person. Merk at dette ikke er betalingsvilligheten for et

bedre miljø, men for at andre skal overta sorteringsarbeidet med uendret miljøeffekt.

En mulig feilkilde ved beregningen av betalingsvilligheten er at vi har spurt om tidsbruk per uke, men betalingsvillighet per år. Dette ble gjort for å gjøre spørsmålene enklest mulig å svare på. Erfaringsmessig kan man imidlertid få nokså forskjellige resultater avhengig av enheten som brukes, f.eks. dag, uke eller år.

Betalingsvilligheten per tonn

Hvis vi sammenlikner den oppgitte betalingsvilligheten med innsamlede mengder, og antar at hver husholdning leverer gjennomsnittlig 221 kilo sortert avfall hver per år, som var gjennomsnittet i 1998 (Statistisk sentralbyrå 2000), gir dette en betalingsvillighet på ca. 800 kroner per tonn sortert avfall. Hvis vi trekker fra de beregnede kostnadene til oppvarming av varmtvann (se tabell 2), blir betalingsvilligheten ca. 690 kroner per tonn sortert avfall. Dette er noe lavere enn anslaget på husholdningenes tidskostnader som ble brukt i Bruvoll (1998), men ligger likevel innenfor usikkerhetsmarginene i denne analysen³.

Betalingsvilligheten per time

Sammenliknet med den tidsbruken intervjuobjektene har oppgitt, er betalingsvilligheten per time forholdsvis lav. Trekker vi fra kostnadene til økte strømutfgifter, og korrigerer for at betalingsvilligheten er per husholdning, mens tidsbruken er per person, blir gjennomsnittlig betalingsvillighet for å overlate sorteringen til andre bare omtrent 3,50 kroner per time innsats. Dette er en vesentlig lavere verdsetting enn 53 kroner per time, som er den samfunnsøkonomiske verdien

per time sorteringsarbeid som ble lagt til grunn i Bruvoll (1998), eller gjennomsnittlig timelønn etter skatt, som er et vanlig brukt anslag for verdien av tidsbruk i fritiden (se Kostnadsberegningutvalget 1997, 1998, for nærmere omtale av prinsipper for verdsetting av tid). Dette må imidlertid ses i lys av at den tidsbruken våre intervjuobjekter har oppgitt som nevnt synes nokså høy.

Det er imidlertid stor forskjell mellom personene i utvalget når det gjelder betalingsvillighet per time. Det er en klar tendens til at de som bruker lite tid på kildesortering, har høyere betalingsvillighet per time enn de som bruker mye tid. Dersom vi for eksempel bare ser på de husholdningene som bruker fem timer eller mindre til kildesortering per år, kommer gjennomsnittlig betalingsvillighet per time innsats helt opp i 173 kroner⁴.

Vi ville i utgangspunktet forvente at de som opplever tidsbruken som lite belastende, kildesorterer mer enn andre. Våre data kan tolkes som at den samfunnsøkonomiske kostnaden per time kildesortering er relativt lav så lenge sorteringsaktiviteten oppfattes som frivillig. De som har store ulemper ved innsatsen lar da simpelthen være å bidra særlig mye. På den annen side kan kostnadene øke betydelig dersom sorteringen utvides ytterligere gjennom pålegg fra myndighetene, fordi en da tvinger alle til å bidra, også de som opplever tidsbruken som en stor belastning. Skal mer avfall kildesorteres ved pålegg, vil det først og fremst dreie seg om dem som i dag har lav innsats og høy betalingsvillighet per time. Dette er også i tråd med de teoretiske resonnementene om motivasjon presentert over: Den sam-

Foto: Arne Bakken Steom/Scanpix

Syv av ti kunne tenkt seg å overlate kildesorteringen til andre, og mange ville også være villige til å betale for det.

funnsøkonomiske kostnaden per time må antas å være høyere desto større grad av tvang.

Konklusjoner

Kildesortering innebærer ekstra bruk av tid og energi i husholdningene. De personene som ble intervjuet i vår undersøkelse oppga en tidsbruk til kildesortering som tilsvarende omtrent 41 timer per år per husholdning. På grunnlag av den tiden intervjuobjektene selv anslo at de brukte til rengjøring av avfall, har vi beregnet en ekstrakostnad til oppvarming av varmtvann til dette formålet på 24 kroner per husholdning per år.

Det er ikke uten videre opplagt hvordan husholdningenes kildesorteringsinnsats bør verdsettes i samfunnsøkonomiske lønnsomhetsanalyser. Vår intervjuundersøkelse viser at husholdningenes kildesorteringsinnsats er begrunnet ut fra mange ulike motiver, i tillegg til ønsket om et bedre miljø. Dersom sorteringen oppleves som pålagt, er det all grunn til å regne den som en

kostnad for samfunnet. Hvis den oppleves som en sosial eller moralsk plikt, er svaret mer usikkert, mens for dem som synes kildesortering er hyggelig i seg selv eller er motivert av giverglede, kan innsatsen faktisk tenkes å representere en samfunnsøkonomisk netto gevinst. Undersøkelsen viser at alle disse motivene synes å være til stede, men gir ikke grunnlag for å fastslå hvilke motiver som bør tillegges størst vekt i en samfunnsøkonomisk lønnsomhetsanalyse.

Syv av ti kunne tenkt seg å overlate kildesorteringen til andre dersom dette var mulig. Mange av disse ville også være villige til å betale for et slikt tilbud. Hvis vi tolker betalingsvilligheten som et mål på ulempene ved å sortere selv, finner vi en betalingsvillighet for å la andre overta kildesorteringen som tilsvarende 800 kroner per tonn avfall.

Regner vi betalingsvilligheten per time, kommer vi fram til en forholdsvis lav verdi, men samtidig er tidsbruken forholdsvis høy. Det er

imidlertid særlig de som bruker lite tid på kildesortering som har høy betalingsvillighet per time for å la andre overta sorteringsarbeidet. Den samfunnsøkonomiske kostnaden per time kildesorteringsinnsats kan derfor øke kraftig hvis folk pålegges en vesentlig større innsats enn i dag, siden det først og fremst er de som i dag kildesorterer lite og samtidig har høyest betalingsvillighet som da må øke innsatsen.

Det er mange kilder til usikkerhet forbundet med tallene vi har presentert her. For å kunne gi noenlunde presise anslag for den samfunnsmessige nettokostnaden ved husholdningenes kildesortering sinnsats trenger vi derfor videre studier. Det kan likevel være grunn til å understreke at samfunnsøkonomiske lønnsomhetsberegninger uansett ikke gir fasitsvar på hvilke løsninger som er best for samfunnet. Slike analyser representerer først og fremst en måte å sammenfatte komplisert informasjon på, men vil alltid måtte suppleres med skjønnsmessige vurderinger.

1. Tall for 1999 er foreløpig ikke tilgjengelige.

2. Fra Folkehelsa får vi oppgitt at det gjennomsnittlige gebyret husholdningene betaler for vannforbruk ligger på 6,35 kroner per m³ (uten moms). Dette omfatter både forbruksavhengige og faste avgifter, og indikerer derfor ikke nødvendigvis husholdningenes ekstrakostnader ved økt vannforbruk. Det indikerer heller ikke nødvendigvis vannverkernes kostnader ved å skaffe ekstra vann til forbrukerne, fordi gebyrene skal dekke både faste og variable kostnader.

3. I Bruvoll (1998) ble de samfunnsøkonomiske kostnadene ved husholdningenes tidsbruk anslått til 1003 kroner per tonn avfall, med et usikkerhetsintervall på 290 -1715 kroner.

4. Merk at en del respondenter som ikke har oppgitt at de bruker ekstra tid på kildesortering, likevel har oppgitt en positiv betalingsvillighet. Dette illustrerer at betalingsvilligheten ikke uten videre kan tolkes som et mål på ulempen ved å bruke tid på kildesortering. Det kan for eksempel tenkes at noen er villige til å betale for å slippe å bruke ekstra plass til flere avfallsdunker.

Litteratur

Andreoni, J. (1990): Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving, *The Economic Journal* 100, 464-477.

Brekke, K. A., S. Kverndokk og K. Nyborg (2000): An Economic Model of Moral Motivation, kommer som Discussion Paper, Statistisk sentralbyrå.

Bruvll, A. (1998): The costs of alternative policies for paper and plastic waste, Rapport 98/2, Statistisk sentralbyrå.
Hanssen, O. J. og K. Magnussen (1998): Kildesortering og gjenvinning bør ikke reduseres, Kretsløpet 4/98.

Holm, H. (1998): Forskning for dynga? *Dagens Næringsliv* 17.4.98.

Kahneman, D., J. L. Knetsch, og R. H. Thaler (1986): Fairness and the assumptions of economics, i R. M. Hogarth og M. W. Reder (red.): Rational choice. The contrast between economics and psychology, Chicago/London: University of Chicago Press.

Konsumentverket (1997): Källsortering i fyra kommuner. Vad har producentansvaret betytt för hushållen? Rapport 1997:16.

Kostnadsberegningsutvalget (1997): Nytte-kostnadsanalyser. Prinsipper for lønnsomhetsvurderinger i offentlig sektor, NOU 1997:27.

Kostnadsberegningsutvalget (1998): Nytte-kostnadsanalyser. Veiledning i bruk av lønnsomhetsvurderinger i offentlig sektor, NOU 1998:16.

Kronen, T. (1998): Gjenvinning bra – avfallsreduksjon best, Kretsløpet messeutgave '98.

Marini, M. M. og B. A. Shelton (1993): Measuring household work: recent experience in the United States, *Social Science Research* 22, 361-382.

Niemi, I. (1993): Systematic error in behavioural measurement: comparing results from interview and time budget studies, *Social Indicators Research* 30, 229-244.

Press, J. E. og E. Townsley (1998): Wives' and husbands' housework reporting, *Gender and Society* 12 (2), 188-218.

Robinson, J. P. og G. Godbey (1997): Time for life. The surprising ways Americans use their time, The Pennsylvania State University Press, University Park, PA.

Statistisk sentralbyrå (1992): Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90, NOS C 10.

Statistisk sentralbyrå (2000): Naturressurser og miljø 2000, Statistiske analyser.

Sterner, T. and H. Bartelings (1999). Household waste management in a Swedish municipality: Determinants of waste disposal, recycling and composting, *Environmental and Resource Economics*, 13, pp. 473-491.

St.meld. nr. 8 (1999-2000): Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand, Miljøverndepartementet, 1999.

Thomsen, I. (1977): Prinsipper og metoder for Statistisk sentralbyrås utvalgsundersøkelser, *Samfunnsøkonomiske studier* 33, Statistisk sentralbyrå.

Annegrete Bruvoll

(Annegrete.Bruvoll@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressurs- og miljøøkonomi.

Karine Nyborg

(Karine.Nyborg@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressurs- og miljøøkonomi.

Bente Halvorsen

(Bente.Halvorsen@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressurs- og miljøøkonomi.

Sjølvbilde, statusjag og miljøøydelegging

Kjell Arne Brekke

Kva vi kjøper, korleis vi bur, og måten vi kler oss på viser korleis vi ser på oss sjølve. Di rikare vi blir, di meir krevst det for å bu høveleg, kle seg rett eller vise andre sider ved sjølvbildet. Men om ein stendig treng meir for å henge med, så vil vel det auke ressursbruken og presset mot miljøet? På den andre sia viser det seg at dei rikare landa på mange område har mindre miljøproblem enn dei fattige, så kanskje statuskappløpet tener miljøet? Vi skal i denne artikkelen freiste å oppsummere kva vi veit om desse spørsmåla.

Innleiing

Adam Smith peika alt for eit par hundre år sidan på at folk i England trengde linskjorte og lêrsko for å kunne opptre offentleg utan skam, medan det ikkje var påkravd i det fattigare Skottland. Det er ingen ny tanke at rikdomen vår påverkar dei krava resten av samfunnet møter oss med. Og når vi ser oss sjølve i spegelen, er vurderinga av det vi ser på same måten farga av ideala i samfunnet rundt oss. I eit rikare samfunn er det ikkje berre andre som stiller andre krav til oss, men dei krava vi sjølve stiller, er også høge.

Om ein samanliknar forbruket til to personar på Adam Smith si tid, ein busett i England og ein i Skottland, så kan det tenkjast at sjølv om begge har same inntekt, så ville den i England bruke større del av inntektene på lêrsko og linskjorter, enn ein med dei same inntektene i Skottland. Samfunnet rundt oss kan såleis virke inn på korleis vi bruker inntektene. Hadde vi levd for 50 år sidan med dei realinntektene vi har i dag, ville vi kanskje brukt pengane på ein annan måte, sjølv om det hadde vore råd å kjøpe alle dei varene vi har i dag, og til dagens prisar.

Samanhengen mellom inntekt og behov vert ofte referert til som statusjag, og vi vil nytte det omgrepet også her. Likevel vil vi argumentere for at dette omgrepet er for ein-dimensjonalt. Det er ikkje slik at det er ein rangstige i samfunnet som alle er samde om og som alle vil klatre høgast mogleg opp på. Men sjølv om det ikkje er ein rangstige, er det mange grunnar til at vi legg vekt på kor mykje vi eig og konsumerer i forhold til "alle andre". Vi vil referere til dette som statusjag, sjølv om tolkinga av omgrepet nok er noko vidare enn vanleg, som det vil framgå nedanfor.

Vi skal her prøve å svare på kva vi veit om korleis statusjaget påverkar åtferda og velferda vår. Som vi skal sjå har vi enda sørgjeleg lite handfast kunnskap, trass i at forholdet har vore kjend i nokre hundre år. Sjølv om vi ikkje akkurat kan talfeste det økonomiske omfanget av statusjag, har vi mykje kunnskap som viser at konsummønsteret vårt er sterkt farga av samfunnet vi lever i. Det er difor god grunn til å tenkje over kva fylgjer det har om det no er slik at vi deltek i eit statusjag. Korleis vil det verke inn på økonomisk vekst og velferds-

utvikling? Kva fylgjer vil det få for den optimale miljø- og skattepolitikk?

Kvifor ynskjer vi å henge med på statusjaget?

Ordet statusjag kan gje assosiasjonar dei færraste ynskjer å kjenne seg igjen i. Det er lettare å kjenne seg igjen i at synet på ulike goder er avhengige av omgangskrins. Det som er normalt i ein omgangskrins kan bli sett på som "harry" i ein annan. Anten ein vil vise at ein høyrer til i ei gruppe, eller ynskjer å provosere, må ein tenkje på publikum. Vi vil difor hevde at kva tenester vi får frå konsumgoda, vil avhenge av kva samfunn vi lever i og kva omgangskrins vi vankar i.

Til ein viss grad gjev dei produkta vi kjøper same nytte uansett kva for samfunn vi lever i. Kler og bustad held oss varme. Vi kan bruke ein bil til å køyre barna til og frå barnehagen. Bøker kan gje oss gode leseopplevingar, og musikk kan vere vakkert å lytte til. Men produkta har òg andre funksjonar. Kva for bøker du les og kva musikk du lyttar til, fortel kven du er. Ja, korleis du innreier bustaden din, kan fortelje mykje om kven du er.

I ein studie av Sadalla mfl. (1987) vart personar frå øvre middelklasse bedne om å fortelje korleis dei såg på seg sjølve på mange ulike område, som om dei var meir eller mindre intellektuelle, utadvendte, sosiale, og så bortetter. Andre personar fekk sjå bilde av stove og inngangsparti, og skulle fortelje korleis dei trudde dei som budde her var på dei same områda. Det viste seg å vere stort samsvar mellom korleis personane oppfatta seg sjølve og korleis andre oppfatta dei etter berre å ha sett korleis dei budde.

Legg merke til at korleis ein bur, fortel om mange sider ved personen. Det treng ikkje vere særskild status knytt til å vere utadvendt versus innadvendt, og i ein omgangskrins er det status å vere intellektuell, medan det ikkje er det i ein annan. Mange hyllemeter med bøker kan syna at ein ser på seg sjølv som intellektuell, men er eit dårleg statussymbol i andre krinsar. Det kan verke patetisk med mange hyllemeter bøker ein aldri har lese.

Forskarar skriv artiklar og sender inn til fagtidsskrift når dei har noko på hjartet, det vil si, har nådd ny innsikt som dei vil fortelje andre om. Men skriv ein mange artiklar som andre tykkjer er gode nok til å trykkja, hjelper det godt til å halda oppe trua på at ein er talentfull, og kanskje til at andre ser på ein som dyktig også. Her gjeld det å skrive minst like mykje og like bra som dei det er naturleg å samanlikne seg med.

Både kva vi gjer og konsumet vårt fortel altså om kven vi er, men "kodane" endrar seg over tid. Kor stort hus ein treng for å vise at ein høyrer til den øvre middelklassa eller kor mange artiklar ein treng skrive som ein god forskar, det

avheng av korleis dei andre i øvre middelklasse bur, og kor mykje andre forskarar publiserer. På område knytt til konsum er det grunn til å tru at di rikare alle andre er, jo meir treng ein konsumere for å dekkje same funksjonen.

Eit anna forhold er at samfunnet vert innretta etter levestandarden til folk flest. Når alle har bil, blir butikkar og kjøpesenter innretta etter at alle har bil. Har venekrinsen bil og busett seg deretter, vil ein lettare miste kontakten om ein ikkje sjølv har det. I nokre samanhengar kan ein dels miste tilgang til viktig informasjon om ein ikkje har ei e-postadresse.

Alt dette talar for at det relative konsumet også er viktig, altså kor mykje ein konsumerer i høve til alle andre. Legg merke til at når det relative konsumet er viktig, treng det ikkje vere eit uttrykk for materielle verdiar, eller at ein brukar prangande konsum for å vise seg fram. Eit eksempel frå Douglas og Isherwood (1979) kan tene som ein god illustrasjon. Dei peikar på at det å sende eit telegram som vert lese opp i ein ven sitt bryllaup, ikkje viser venen den same respekt som å reise fleire titals mil for å vere til stades i bryllaupet. Med høgare inntekt aukar forventningane om at ein tek seg råd til å reise. Det som er nærast utenkjeleg ved låge inntekter, vert såleis naudsynt ved høgare inntekter.

Eit anna forhold som talar for at relative storleikar er viktige, er at det er eit gjeve tilbod av mange "goder". Berre ein vinn OL-gull i utfor under eit olympisk meisterskap. Skal ein vinne det, må ein ikkje berre køyre fort, men fortare enn alle andre. Det same gjeld i ulik grad på mange andre område. Skal ein ha

tomt i attraktive område med strandlinje, må ein ikkje berre kunne betale mykje, men meir enn alle andre interesserte. Berre ein kan vere administrerande direktør i eit stort selskap og så bortetter. I noko mon kan ein omgå slik skort på posisjonar ved kreative tiltak. Til dømes kunne ein tru at det var ei gjeve mengd viseadministrerande direktørstillingar i eit selskap. Slik er det ikkje; enkelte selskap har fleire tusen viseadministrerande direktørar, ja over 10 prosent av arbeidsstokken i enkelte tilfelle (Frank 1985). Selskapet kan vinne i konkurransen med andre selskap om kvalifiserte arbeidarar om ein ikkje berre kan by på ei høg lønn, men også ein fin tittel.

Vi skal i resten av artikkelen bruke omgrepa rik, høg inntekt og høgt konsum litt om einannan, sjølv om det ikkje er det same. Ein kan ha høg inntekt og konsumere lite om ein sparar mykje. Den skilnaden gjeld mest på kort sikt, og er ikkje essensiell for argumentasjonen her. Vi ser også bort frå diskusjonar om kor store lønnskilnader som er rettferdig.

Kor viktig er relativt konsum?

Kor viktig er relativ inntekt for velferda til folk? Er det mykje ressursar som går med til å konkurrere i eit statuskappløp som ikkje får fleire vinnarar same kor fort vi spring? Synet på det varierer mykje mellom ulike forskarar. Fleire forskarar meiner vi i hovudsak søkjer dekt funksjonar som krev meir konsum di rikare vi er, og at kampen om relative posisjonar tar stadig meir ressursar. Vi vert ikkje noko lukkelegare av økonomisk vekst er omkvedet. Andre igjen hevdar at vi konsumerer meir fordi vi ynskjer meir komfort, eller ynskjer nye produkt som yter oss tenester vi ikkje

før kunne få dekt. Dei vil hevde at omgrep som statusjag er misvisande, eller i alle fall har fått for mykje oppmerksomd.

Sjølv om debatten langt ifrå er ny, er det diverre ikkje så mykje faktisk kunnskap vi har om dette. Grunnen er at begge syna kan leve godt med dei konklusjonane ein kan trekkje frå typiske konsumdata. Som eit eksempel kan ein lage to historier for kvifor ein person vel å kjøpe ein Mercedes framfor ein Lada. Den fyrste har typisk langt større køyrekomfort, er stillare, akselererer raskare og så bortetter. Samtidig er den eit betre statussymbol.

Spør du ein bilkjøpar, vil han neppe oppgje status som grunn. Som vi såg ovanfor er det ikkje så eintydig som at ein bil har meir status enn ein annan. Vi hugsar at måten du innreier stova di, vil fortelje om du ser på deg sjølv som meir eller mindre intellektuell, utadvendt, og så bortetter. Bodskapen vi formidlar gjennom konsumet er, som påpeika ovanfor, meir mangedimensjonal enn berre meir eller mindre status. I nokre samanhengar kan Lada vere det rette valet, kanskje vil Lada-kjøparen fortelje seg sjølv og andre at han ikkje er ein nyrik jyping, men ein som ser på bilen berre som eit middel til å kome seg frå A til B, og elles vil bruke minst mogleg pengar på bil.

Skal vi finne ut kor mykje vekt folk legg på relativt versus absolutt konsum, så treng vi andre typar data. Det er to hovudtypar av undersøkingar som gjerne vert refererte til i denne samanhengen, og det er openberre problem med å tolke begge typane data. For det fyrste er det fleire studiar som prøver å finne ut om ein har vorte lukkelegare over tid ettersom landa har vorte

rikare, og også om folk i rikare land er lukkelegare enn dei i fattige land. For det andre har ein bede folk om å velje mellom ulike kombinasjonar av inntekt og samfunn, til dømes om ein vil vere rik i eit fattig samfunn, framfor å få ei enda høgare inntekt, men vere relativt fattigare i eit rikare samfunn. La oss sjå på desse to typane data etter tur.

Sidan andre verdskrigen har det vorte gjennomført mange studiar der ein prøver å måla kor nøgde folk er med livet eller kor lukkelege dei er. Ein har stilt spørsmål av typen "Alt tatt i betraktning, korleis vil du seie at du har det om dagen – vil du seie du er svært lukkeleg, ganske lukkeleg, eller ikkje særleg lukkeleg?" Svara på slike spørsmål vert kalla subjektiv lukke (Subjective Well-Being) då det byggjer på personen sin eigen subjektive vurdering. Vi vil likevel kort og godt kalle det lukke.

Kvaliteten på slike studiar har vorte kritisert. Schwartz og Strack (1999) viser at svara i urimeleg grad vert påverka av korleis spørsmåla vert stilt og andre detaljar. Til dømes finn dei at folk er klårt meir nøgde med livet i det heile, om dei vert spurde rett etter å ha funne eit kronestykke (0,1 dollar for å vere nøyaktig). Folk hugsar også best negative hendingar når dei er i dårleg humør, slik at om ein spør på ein regnværsdag, er folk mindre nøgde med livet i det heile. Desse og mange andre liknande studiar viser at slike spørsmål ikkje er presisjonsverktøy.

Likevel er det mykje som tyder på at svara på slike spørsmål er meningsfulle, (Kahnemann 1999, Diener og Suh 1999) og det er god grunn til å ta dei på alvor. Folk som svarer at dei er lukkelege, vert også

vurdert som lukkelege av venar, dei brukar oftare enn andre smilemusk-lar vi ikkje kan styre med viljen. Også andre meir fysiologiske og nevrologiske kjenneteikn viser at dei som svarer at dei er lukkelege, skil seg frå dei som sjølv seier dei er mindre lukkelege.

På bakgrunn av svara på slike spørsmål har ein kunnet studere korleis svara har endra seg over tid, og i kva for grupper ein finn flest lukkelege. Mest kjend av slike studiar er Easterlin (1974). Han finn da at innan eit land på same tidspunkt seier rike i gjennomsnitt at dei er meir lukkelege enn fattigare, men forskjellane er små. Tilsvarende tyder ikkje svara på at vi har vorte lukkelegare over tid, sjølv om vi har vorte rikare. Easterlin fann også at om ein samanliknar gjennomsnittssvara i rike og fattige land, finn ein ingen samanheng mellom gjennomsnittsinntekt og lukke, men metodane hans har her seinare vorte kritiserte.

Seinare har det vorte gjennomført mange liknande studiar. Konklusjonane frå dei ulike studiane spriker noko, men hovudtrekka er ganske klåre. Diner og Suh (1999) finn at det er ein klår samanheng mellom brutto nasjonalprodukt (BNP) per innbyggjar og gjennomsnittslukke i ulike land. På same måten som Easterlin finn dei at lukka ikkje har auka med økonomisk vekst, og at det er ein viss, men ikkje sterk, samanheng mellom lukke og inntekt innad i eit land. Det er heller ikkje store forskjellar mellom ulike aldersgrupper, kjønn eller rasar. Folk med høgare utdanning er litt lukkelegare enn andre, men for personar med høg utdanning tyder resultata på at inntekt har lite å seie. Alle desse forskjellane er små, det som gjer store

forskjellar er ekteskap og venskap. Dei som lever i lukkelege ekteskap med mange nære venar er klårt lukkelegare enn andre. Medan separerte, nyskilte og dei i dårlege ekteskap i gjennomsnitt er klårt mindre lukkelege enn andre. (For ein oversikt, sjå Argyle 1995, 1999, Diner and Suh 1999, Myers 1990, 1999, Hellevik 1999.)

Hellevik (1999) finn tilsvarende resultat for Noreg. Tilsynelatande tyder dei norske tala på at inntekt er viktig, men det kjem blant anna av at par har høgare hushaldsinntekt enn einslege. Når ein korrigerer for slike forhold, er det liten samanheng mellom inntekt og lukke. Hellevik finn at eigen helse og familiesituasjon er langt meir viktig for kor lukkelege folk er. Men om inntektsnivået viser liten samanheng med lukke, så finn han ein klår samanheng mellom lukke og kor nøgd ein er med eigen inntekt, og kor høg ein sjølv meiner inntekta er samanlikna med andre. Det er også viktig om inntektene har auka eller gått ned.

Hareide (1991) har sett på elende (som mord, sjølv-mord, alkoholforbruk og skilsmisser) i staden for lukke, og finn at fram til 1960 vart det i gjennomsnitt mindre og mindre elende, men etter 1960 har det stendig auka igjen. Men kanskje er det ikkje elendet som aukar, berre statistikken som blir betre. Ein kan òg spørje seg om skilsmisser og alkoholforbruk er eit godt mål på elende.

Lebergott (1993) viser korleis eit gjennomsnittshushald tidleg i hundreåret brukte mesteparten av budsjettet på naudsynte varer, og peikar på at vi ville vere svært misnøgde i dag med eit tilsvarende konsum. På det grunnlaget meiner

han at den økonomiske veksten har gjeve oss lukke. I ein kommentar til Easterlin si analyse peikar han på at det ikkje berre er inntekta som har endra seg. På same tid som vi har vorte lukkelegare på grunn av høgare inntekt, har vi vorte mindre lukkelege til dømes på grunn av trusselen om atomkrig. Ein kan difor ikkje bruka studien til Easterlin eller andre til å slutta at rikdom ikkje gjer oss lukkelegare, meiner han.

Går vi på ei hedonisk tredemølle, kjem vi aldri vidare same kor hardt vi strever? Vi kan gle oss over ein ny og finare bil, eit større hus, men når det har gått ei tid, er vi vande med den nye bilen, og vi har ikkje noko større glede av den enn av den gamle. I ein klassisk studie studerte Brickman mfl. (1978) lotterivinnarar og folk som hadde vorte lamme. Mange drøymmer om å vinne den store gevinsten, og ein skulle tru at lotterivinnarar vart lukkelegare medan dei som vart lamme og må sittje i rullestol vart mindre lukkelege. Studien fann at etter tre år var det ingen skilnad å merke på dei to gruppene. Personar som hadde vorte lamma, var tre år etter ulukka i gjennomsnitt like lukkelege som andre. Nokre lotterivinnarar hadde tre år etter gevinsten vorte lukkelegare, men andre hadde vorte mindre lukkelege. Enkelte lotterivinnarar klaga over misunning frå venar, familie og naboar. Enkelte hadde flytta til eit betre nabolag, men hadde vanskar med å verte godtekne der.

Dette fører oss over til det som er særskild viktig for oss i denne omgang. I kva grad lukka er påverka av kva vi har i forhold til alle andre. For å prøve å finne ut meir om det, har ein gjort empiriske undersøkingar der ein ber folk velje mellom ulike

kombinasjonar av relativ og absolutt inntekt.

Solnick og Hemenway (1998) ba ulike personar velje mellom å tene 50 000 dollar i eit samfunn der gjennomsnittsinntekta er 25 000 dollar, eller tene 100 000 dollar i eit samfunn der gjennomsnittsinntekta er 200 000 dollar. Dei spurde delte seg på midten, halvparten valde det fyrste alternativet, halvparten det andre. Medianpersonen ser altså på dei to alternativa som like gode, trass i at inntekta er dobbelt så høg i det siste alternativet. Ein liknande studie av Johansson-Stenman mfl. (1999) finn om lag same resultat. I den siste studien blir personane spurde om kva kombinasjon av inntekt/samfunn dei trur ville vere best for barnebarna.

Men det er sjølvsagt også problem med slike studiar. Dette er ei problemstilling vi som konsumentar ikkje har nokon erfaring med. Vi gjer sjeldan slike val, sjølv om det kanskje er element av det i til dømes i val av yrke, bustad og venekrins. Når vi er uvande med problemet, er det vanskeleg å seie korleis folk oppfattar spørsmålet. Vil ein tenkje på gjennomsnittsinntekta som ein indikator på kostnadsnivået, og dermed nedjustere verdien av dei 100 000 dollarane i det siste tilfellet? Det er grunn til å tru at det problemet er avgrensa, då ein i dei aktuelle studia la stor vekt på å unngå at det vart tolka på denne måten.

Som vi har sett, er det mange ulike typar studiar som tyder på at relative storleikar er viktige for folk. Studiane til Solnick og Hemenway (1998) og Johansson-Stenman mfl. (1999) skil seg ut ved at dei gjer det mogleg å tallfeste kor stor vekt folk legg på relative inntekter på

ein måte som kan nyttast til å tallfeste parameterane i ein økonomisk modell, og vi vil basere oss på desse resultatane i det følgjande. Det er alltid stor uvisse om kor gode svar folk klarer å gje på slike hypotetiske spørsmål som desse undersøkingane byggjer på. Trass alt er ikkje dette eit val folk er vande med, og da er det vanskeleg å vite kva tankar som ligg bak svaret. Men i mangel av betre data, er desse undersøkingane i dag kanskje det beste svaret vi har.

Konsekvensar av statusjaget

Om det no er slik at folk legg vekt, ikkje berre på eige konsum, men også kor mykje dei konsumerer relativt til alle andre, kva inneber det for til dømes konsum, tidsbruk, vekst og miljø? Vi skal argumentera for at det fører til sløsing gjennom at vi kjøper varer som har liten verdi utover å vise kven vi er, og at det også fører til at folk vil arbeide meir og ta mindre fritid enn elles. Vidare kan det verke inn på den økonomiske veksten. Alle desse verknadene vil ha ringverknader for naturmiljøet. Det kan også argumenterast for at ein viss (til dels stor) skatt på inntekt eller helst konsum er av det gode, og er med å vri ressursbruken mot ein for alle betre samansetjing. La oss diskutera desse punkta etter tur.

Sløsing

Douglas og Isherwood (1979, s 104) fortel om dei rike konene i Ibadan i Afrika, som dreiv eigen cateringverksemd. Der vart det på moten med tsjekkoslovakiske emaljerte bollar i sterke fargar. Enkelte av konene brukte heile inntekta til slike bollar og hadde samla over hundre av dei som dei lagra i høge stablar på dei små roma sine. Men nene klaga på at det vart så fullt av slike stablar at dei ikkje kunne finne

Tabell 1. Verknaden på relativ inntekt av reduserte arbeidstid, utan skattar

	Eiga inntekt	Alle andre sin inntekt	Relativ inntekt
Alle jobbar 100 prosent	250 000	250 000	1
Ein person jobbar 80 prosent	200 000	250 000	0,8
Alle jobbar 80 prosent	200 000	200 000	1

rom for morgonbøna i kona sitt rom lenger. Når nokon skulle vitje dei, trengte dei fleire veker på å vaske og stable om alle bollane.

Slik historia vert fortald ser ikkje bollane ut til å ha annan funksjon enn å vise fram inntektene, og dermed suksessen som forretningskvinne. Tvert imot kan det verke som om dei hadde vore betre stilt utan å ha romma fulle av bollar, om alle hadde slutta samle på dei. Men så lenge bollane er eit teikn på suksess, går det ut over sjølvbildet å ha få bollar. Ein stor samling av bollar var også nyttig for å skaffe arbeidskraft. Det var unge gifteklare jenter som jobba i verksemda, og dei fekk med seg ein del av bollane når dei gifte seg. Ei forretningskvinne med mange bollar fekk difor lettare jenter til å jobbe for seg. For ei ein-skild forretningskvinne var det difor dårleg for både sjølvbildet og forretningane om ho hadde få bollar, sjølv om det verkar som alle hadde vorte betre stilt om alle hadde brukt inntektene til nyttigare ting.

Når vi brukar eksemplar frå andre kulturar, er sløsinga lett å sjå, men er det slik hos oss også, at vi brukar store delar av inntektene på varer som har som fremste formål å vise kven vi er, og kor vellukka vi er? Det treng ikkje vere heilt unyttige varer, men berre at vi kjøper eit ekstra dyrt produkt når vi kunne fått eit til halve prisen som hadde gjort same nytten, berre at det billegare produktet ikkje ville sende dei same signala. Eller at vi kjøper

nye klede og møblar sjølv om dei gamle berre har vorte umoderne.

Eit meir stressa samfunn?

Argumentet for at vektlegginga av relativt konsum gjev oss eit meir stressa samfunn er rett fram. La oss tenkje oss at alle er like og tener i gjennomsnitt 250 000 kroner i året. Ein enkelt person som vurderer å gå ned til 80 prosent stilling ser da at han vil tene 200 000 kroner i året, medan alle andre vil tene 250 000 kroner. Om alle saman jobba 80 prosent, ville alle tene 200 000 kroner i året i eit samfunn der alle andre tener 200 000 kroner. Dette er vist i tabell 1. I begge tilfella får personen same reduksjon i inntekta og like mykje ekstra fritid. Skilnaden er at om han gjer det aleine, vil han tene mindre enn alle andre, men om alle gjer det, vil han tene det same som alle andre. Om ein legg vekt på relativt konsum, så er det siste alternativet best. La oss tenkje oss at konsumenten finn at den auka fritida veg opp for reduksjonen i inntekt og vel så det, men at fallet i relativ inntekt er tunga på vektskåla, slik at personen heller vil jobbe fullt framfor å redusere arbeidstida om han er den einaste som reduserer arbeidstida. Om alle er like, er det da best for alle om alle jobbar mindre, men ikkje best for den einskilde å vere den eine som jobbar mindre. No kan ein innvende at ikkje alle er like, men det same argumentet kan nyttast då også. Det vert litt meir komplisert, men ein lærer ikkje noko nytt av det, så det lar vi ligge.

Problemet er at ein kan berre velje kor mykje ein sjølv vil jobbe, ingen kan velje kor mykje alle skal jobbe. Om det ikkje lønner seg for den einskilde å vere den eine som jobbar mindre, så vil ingen jobbe mindre, trass i om alle hadde tent på at alle jobba mindre. Tek vi med skattane i reknestykket så endrar bildet seg, men det kjem vi attende til.

Auka økonomisk vekst?

Vi har argumentert for at ein med same lønn vil velje eit anna konsum, og ikkje minst mindre fritid i eit rikt samfunn enn i eit fattig. Då konsumentane legg vekt på relative storleikar, vil den økonomiske veksten påverke korleis vi brukar pengane våre, men går det også den andre vegen? Vil vekta folk legg på relative storleikar verke inn på veksten? Svaret er at det er viktig kva for relative storleikar som er viktigast.

Ovanfor argumenterte vi for at statusjaget fører til at folk arbeider meir og tek mindre fritid. Dette fører sjølvsagt til høgare produksjon, men spørsmålet vi her vil sjå på, er om vekstratene vert endra. For å reindyrke dette spørsmålet held vi arbeidstida fast.

I litteraturen har ein studert dette spørsmålet med to føresetnader om kva som gjev status. Rauscher (1997) studerer tilfellet der det er relativt konsum som er avgjerande, slik vi argumenterte for ovanfor. Han finn at det då er uklårt om statusjaget påverkar veksten. Men blant dei rikaste, som eig bedriftene, er det kanskje ikkje berre konsumet som er viktig, men ein vel så viktig indikator på om ein er vellyukka, er kor stor aksjekapital ein kontrollerer. Det som avgjer om du er noko i slike kretsar, kan vere om

du kontrollerer meir kapital enn dei andre. I så fall er det ikkje relativt konsum, men relativ kapital som er viktig. Dette vert studert i Corneo og Jeanne (1997). Det viser seg så at medan vektlegging av relativt konsum har uklåre fylgjer for vekstratene, vil vektlegging av relativ kapital eintydig føre til sterkare vekst.

På same måten som det i visse krinsar er viktig kor stor aksjekapital du eig, så kan kunnskapskapitalen vere avgjerande for korleis du blir sett på i andre krinsar. Det kan vere på ulike måtar at kunnskapen og kreativiteten til ein person er synleg, til dømes vil forskarar leggje vekt på å skrive mange gode artiklar som andre forskarar viser til, og om ein skriv meir enn alle andre, kan ein ta det som eit teikn på at ein er dyktig. Igjen er det den relative mengda humankapital som er viktig, og som i tilfellet med vektlegging av relativ aksjekapital, fører ei vektlegging av høgare humankapital til auka vekst.

Howarth og Brekke (1999) peikar på at grunnen til den store skilnaden mellom verknaden av å leggje vekt på relativ kapital og relativt konsum, er fylgjene for kapitalavkastning. Det lønner seg å investere så lenge avkastninga av kapitalen kan dekkje renteutgiftene. Men ein person som ser på det å eige kapital i seg sjølv som eit gode, vil vere villig til å investere der andre ikkje finn at det lønner seg. Ein som ser det å skaffa seg og vise fram kunnskap og kompetanse som eit gode, vil tilsvarande vere villig til å leggje ned meir ressursar på å skaffe seg kunnskap. Meir kapital og meir kunnskap gjev vekst.

Vert statusjaget stadig viktigare?

Delvis som svar til Romaklubben sin rapport "Limits to growth" skreiv Fred Hirsch (1976) boka "The social limits to growth". Han hevdar at for storparten av innbyggjarane i dei rike landa, er dei materielle behovane nå i stor grad dekte, slik at den vidare veksten for denne gruppa berre dreiar seg om å søkje å klatre høgare på rangstigen, og gjere det betre relativt til alle andre. Han innfører omgrepet sosiale goder, som er goder som å gjere suksess, vere blant dei rikaste. Men sidan berre 10 prosent av folketallet kan vere mellom dei 10 prosent rikaste, så blir det ikkje meir av slike goder uansett kor mykje vekst vi får. Dette seier han er den viktigaste hindringa for vidare velferdsvekst: dei goda vi jaktar etter, er sosiale goder som det ikkje kan bli meir av. Det nyttar lite å la kaka vekse, difor vil det bli meir og meir diskusjon om korleis vi deler den.

Dette er tilsynelatande i samsvar med økonomisk teori. Etter kvart som vi får dekt stadig fleire materielle behov, vil marginalnyttan av konsumet falle, men da tilgangen på sosiale goder ikkje kan auke, kan ikkje marginalnyttan av sosiale goder falle på same måten. Altså er marginalnyttan av sosiale goder konstant, medan materielle goder har fallande marginalnytte. Men, som Nyborg, Brekke og Howarth (1999) peikar på, så krevst det stendig meir ressursar å skaffe seg sosiale goder etter kvart som samfunnet vert rikare. 1 000 kroner ekstra monnar ikkje så mykje på relativt konsum om gjennomsnittskonsumet er 200 000 kroner, men det monnar stort om gjennomsnittskonsumet er 2 000 kroner. For å svare på om sosiale goder blir

stadig viktigare som motivasjon for til dømes å jobbe meir, så treng ein vite mykje meir om korleis folk verdsett relativt konsum. Som vi såg ovanfor, er kunnskapen heller avgrensa.

Dei to nobelprisvinnarane Stigler og Becker (1977) kjem til ein konklusjon som liknar den Hirsch finn, men da i ein modell der dei studerer økonomiske konsekvensar av moter og status. Dei går ut frå at det ikkje er den relative skilnaden i konsumet som tel, men den absolutte. Det tyder at 1 000 kroner ekstra "kjøper" like mykje status i eit rikt som eit fattig samfunn. Nyborg, Brekke og Howarth (1999) peikar på at i ein slik modell vil stendig meir ressursar gå med til kampen om dei sosiale goda, som det aldri vert meir av. Om det er absolutte skilnader i konsumet som gjev status, så vil konsumet av fritid avta med økonomisk vekst, og under visse føresetnader vil veksten føre til redusert velferd.

Miljøkonsekvensar

Vi har sett at om folk legg vekt på relativt konsum, så vil det føre til at ein jobbar meir. Vi såg også at om ein vektlegg relativ eigedom av aksjekapital eller humankapital, så fører det til raskare økonomisk vekst. Dette kan igjen ha verknader for miljø og ressursbruk. Om alle arbeider meir, og vi har større vekst, må også produksjonen auke, og den direkte effekten av auka produksjon er større ressursbruk og større miljøbelastning. Om alle arbeider meir får vi også mindre fritid, og det kan påverke kva for varer som vert etterspurd, og verknaden av det er uklår, men det endrar ikkje på det at den direkte skalaeffekten er at meir blir produsert.

Tabell 2. Verknader på relativ inntekt av reduserte arbeidstid, med 40 prosent skatt

	Eiga inntekt	- Skatt + overføringar	Netto eiga inntekt	Alle andre si inntekt	Relativ inntekt
Alle jobbar 100 prosent	250 000	-100 000 + 100 000	250 000	250 000	1
Ein person jobbar 80 prosent	200 000	-80 000 + 100 000	220 000	250 000	0,88
Alle jobbar 80 prosent	200 000	-80 000 + 80 000	200 000	200 000	1

Det siste tiåret har det vore mykje diskusjon omkring eit forhold som vert kalla Kuznets-kurver for miljø. Kuznets meinte at inntektsfordelinga i eit samfunn fyrst vart meir ulik etter som ein vart rikare, for så – over eit visst inntektsnivå – å bli stendig meir lik igjen. Studiar av forureining i ulike land (Selden og Song 1994, 1995, Grossman og Krüger 1995) tyder på at forureininga per innbyggjar er høgast for land med middels inntekt. Går ein så til land med høgare eller lågare inntekt per innbyggjar, vil forureininga der vere mindre. Stokey (1998) forklarar desse funna i ein vekstmodell, der ho forutset at styresmaktene fører ein optimal miljøpolitikk. Grunnen til at dei rikare landa har reinare miljø, er at når vi blir rikare, har vi råd til meir av alt, også betre miljø.

Brekke (1999) kombinerer Stokey sin modell med modellar for vekst og arbeidstilbod når konsumentane legg vekt på relativt konsum eller relativ kapital. Vi ser først på tilfellet med relativ kapital. Vi hugsar frå diskusjonen ovanfor at dette vil føre til auka vekst, og dette vil føre til lågare forureining langs ei fallande Kuznets-kurve. På same tid vil ein sløse bort tid og krefter på å henge med i ein alles kamp mot alle om å samle seg kapital, ein innsats det hadde vore betre for alle om alle brukte til fritid eller å betre miljøet. Dei to effektane dreg ulik veg og nettoeffekten er uklår. I tilfellet med vektlegging av relativt konsum er konklusjonen klårare. For den

einskilde er det viktig å kunne hengje med på konsumkaplaupet, og han vil leggje stor vekt på eige konsum og dermed relativt mindre vekt på miljøet. Men da det er ein alles kamp mot alle, tener i gjennomsnitt ingen på kaplaupet, men den relativt mindre vektlegginga av miljøet gjer at vektlegging av relativt konsum skader miljøet. Den positive effekten ein eventuelt måtte få av auka vekst langs ei fallande Kuznets-kurve, viser seg ikkje å vere sterk nok til å endre konklusjonen.

Sjølv om ein finn at rikare samfunn har reinare miljø, så høyrer det med til soga at grunnane til dette er omdiskuterte. Det er samanheng mellom kunnskap og rikdom, og kanskje er det slik at rike samfunn har reinare miljø fordi ein der veit meir om miljøproblema, og difor gjev dei høgare prioritet. I så fall treng ikkje auka vekst i seg sjølv vere positivt for miljøet, kanskje tvert om.

Status og skattlegging

Vi såg ovanfor at om folk vektlegg relativt konsum, vil dei jobba meir enn om dei ikkje legg vekt på det. I det resonnementet var det ikkje teke med verknadene av det skattesystemet vi har. Utgangspunktet var eit tenkt tilfelle der alle ville få det betre med 20 prosent redusert arbeidstid og inntekt på 200 000 kroner, dersom alle reduserte arbeidstida. For ein einskild arbeidar å redusere arbeidstida aleine, ville i

det eksempelet ikkje lønne seg, da relativ inntekt vil falle.

La oss no ta med at inntektene blir skattlagde. Vi gjer det enkelt og reknar som om alle betaler 40 prosent skatt. (Slik er det ikkje, men vi lærer ikkje noko meir her av å lage ein meir komplisert modell.) Om alle tener 250 000 kroner, vil alle få ei inntekt på 150 000 kroner etter skatt, men skatten vil bli delt ut igjen til alle gjennom offentleg konsum, så alle får 100 000 kroner ekstra gjennom sin del av offentleg konsum. (Vi ser bort frå kostnadene ved skattlegging.) Til sjuande og sist konsumerer alle 250 000 kroner også i dette tilfellet.

Om no nokon vel å redusere arbeidstida med 20 prosent, så vil lønna etter skatt falle til 120 000 kroner, og totalt konsum til 220 000 kroner, sjå tabell 2. (Han får fortsatt 100 000 som sin del av offentleg konsum, då skatten frå ein person ikkje gjer særleg skilnad i statskassa.) Konsumet fell altså ikkje til 200 000 kroner som i tilfellet utan skatt, og det lønner seg derfor meir å redusere arbeidstida. Om derimot alle reduserer arbeidstida si med 20 prosent, vil det merkast i statskassa, så då må det totale konsumet tilsvarende falle til 200 000 kroner. Som vi ser, motverkar skatten på arbeidskraft verknaden av relativt konsum som no berre fell til 0,88, mot 0,8 i tabell 1. Dette kan vere nok til at den enkelte finn at det løner seg å jobbe litt mindre.

Brekke og Howarth (1999) tek utgangspunkt i dei empiriske resultat til Solnik og Hemenway (1998) som vi refererte ovanfor. Vi brukar desse til å talfeste, i ein økonomisk modell, kor stor vekt folk legg på relativt konsum. Basert på desse resultat spør vi så kva nivå på

skatten som er naudsynt for å sikra optimalt arbeidstilbod, det vil seie eit arbeidstilbod lik det vi ville hatt utan statusjag. Dei finn at ein i så fall treng konsumskattar på om lag 50 prosent. Til samanlikning finn Bye og Holmøy (1999) at det norske skattesystemet har ein incentivverknad svarande til 130 prosent konsumskatt, altså om inntektsskatt og andre skattar og overføringar vart omgjorde til ein moms på 130 prosent, ville det gitt same arbeidstilbod som i dag. For middelklassen i California svarer skatten til 65 prosent konsumskatt. Med utgangspunkt i resultat til Solnick og Hemenway tyder dette på at dei skattane vi alt har, er meir enn store nok til å motverke verknadene på arbeidstilbodet av at folk legg vekt på relativt konsum. På den andre sida, gjer desse skattane ikkje noko for å hindre den formen for sløsing som ikkje går på kor mykje, men kva vi kjøper, som når ein kjøper unyttige ting eller unødige dyre produkt for å fortelje andre og seg sjølv kven ein er. Vi hugsar kvinnene i Ibadan som samla stablar av emaljerte bollar berre for å vise fram suksessen.

Oppsummering

Statusjaget er ikkje berre eit uttrykk for at vi er forfengelege og prøver å bløffe andre til å tru at vi er betre enn vi er. Vi brukar konsumet til å fortelje oss sjølv og andre kven vi er. Likevel er det mange ting som talar for at vi treng meir for å oppnå det same i eit rikt samfunn. Skal ein bu på ein måte som fortel både seg sjølv og omverda at ein er dyktig og har lukkast i karrieren, så trengst det eit større hus nå enn for 100 år sidan. Det er skilnad på kva det er anstendig for ein fattig student å servere gjestane og det ein rik børsmeclar bør diska opp med om han skal gje inntrykk av å

settje pris på gjestane. Dette er noko "alle veit" og som har vorte påpeika i økonomisk faglitteratur alt av Adam Smith, likevel er det som vi har sett, lite faktisk kunnskap til dømes om kor sterk vektlegginga av relative storleikar er. Grunnen til dette er at det er vanskeleg å gjere gode anslag, og som vi har sett, er det store problem knytte til dei studiane vi har på dette området.

Vi har argumentert for at det at vi legg vekt på relativt konsum, fører til at vi jobbar meir enn vi elles ville gjort. På den andre sida stimulerer skattesystemet til å jobbe lite, sidan fritid ikkje er skattlagt, men gjeve dei empiriske anslaga vi har, er det ikkje grunn til å tru at alle hadde fått det betre om alle jobba mindre. På den andre sida, kjenner vi ikkje i kva grad vi sløser bort ressursar på å vise oss sjølv og andre kven vi er, men skattane gjer liten forskjell for denne formen for ressursløsing. Er soga om dei afrikanske forretningskvinnene som samlar emaljerte bollar ein treffande parabel på det moderne konsumsamfunnet?

Det er ikkje berre relativt konsum som tel, men i visse lag kan mengda aksjekapital ein kontrollerer relativt til andre telje, eller ein kan leggje vekt på den relative mengda humankapital ein har. Det vil føre til auka vekst, fordi det gjev ei ekstra avkastning av investeringar i realkapital eller humankapital. Det er imidlertid uklårt om det fører til auka forureining, da det er forhold som tyder på at auka vekst gjev mindre forureining.

Til slutt er det viktig å hugse at det vi her har kalla statusjag er meir samansett enn eit jag oppover ein felles statusstige. Det handlar om å vise kven du er. Men det er ikkje

berre ein måte å vere på. Nokre ser på seg som miljøbevisste, og vel varer som dei meiner er særleg miljøvenlege. I nokre krinsar treng ein mange materielle eigedelar for å verte godteken, medan ein i andre miljø kan føle seg som ein framand fugl om ein har for dyr bil. Det er mykje ugjort når det gjeld å forstå slike sosiale mekanismar bak konsummønsteret, og vi ønskjer ikkje å gje inntrykk av at diskusjonen om statusjaget berre er eit spørsmål om å finne det rette skattenivået.

Litteratur

- Argyle, Michael (1995): *The psychology of Happiness*, London: Routledge.
- Argyle, Michael (1999): Causes and Correlates of Happiness, i Kahneman, Diener and Schwartz (red.): *Well-Being; The foundation of Hedonic Psychology*, New York: Russel Sage Foundation.
- Brekke, Kjell Arne og Richard Howarth (1998): The social contingency of wants. Discussion paper 227, Statistisk sentralbyrå.
- Brickman, P., D. Coates og R. Janoff-Bulman (1978): Lottery winners and accident victims: Is happiness relative? *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 917-27.
- Bye, Brita og Erling Holmøy (1999): Effektivitetsvirkninger av en flat skattereform, Vedlegg 5, NOU 1999: 7, Flatere skatt.
- Corneo, Giamoco og Oliver Jeanne (1997): On relative wealth and the optimality of growth. *Economic Letters*, vol 54, 87-92.
- Diener, Ed og Eunkook Mark Suh (1999): National Differences in Subjective Well-Being, i Kahneman, Diener og Schwartz (red.): *Well-Being; The foundation of Hedonic Psychology*, New York: Russel Sage Foundation.
- Douglas, Mary og Baron Isherwood (1979): *The world of goods: Towards and anthropology of consumption*, London: Routledge.
- Duesenberry, James S. (1949): *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge.
- Easterlin, Richard A. (1974): Does economic growth improve the human lot? I Paul A. David og Melvin W. Reder (red.): *Nations and Households in Economic Growth*, New York: Academic Press.
- Frank, Robert H. (1985): *Choosing the Right Pond*, New York: Oxford University Press.
- Grossman, Gene M. og Alan B. Krueger (1995): Economic Growth and the Environment, *The Quarterly Journal of Economics*, 353-377.
- Hareide, Dag (1991): *Det gode Norge; På vei mot et medmenneskelig samfunn?* Oslo: Gyl-dendal.
- Hellevik, Ottar (1999): Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? *Samfunnsspeilet* 1999, 4, 19-27.
- Hirsch, Fred (1976): *Social Limits to Growth*, Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge.
- Howarth, Richard B. og Kjell Arne Brekke (1998): Status Preferences and Economic Growth. Discussion paper 240, Statistisk sentralbyrå.
- Johansson-Stenman, Olof, Fredrik Carlsson og Dinky Daruvala (1999): Measuring Hypothetical Grandparents' Preferences for Equality and Status. Department of Economics, Göteborg University.
- Kahneman, Daniel (1999): Objective Happiness, i Kahneman, Diener og Schwartz (red.): *Well-Being; The foundation of Hedonic Psychology*, New York: Russel Sage Foundation.
- Lebergott, Stanley (1993): *Pursuing Happiness; American consumers in the twentieth century*. Princeton: Princeton University Press.
- Myers, David G. (1990): *The Pursuit of Happiness*, New York: Avon Books.
- Myers, David G. (1999): Close relationships and quality of life, i Kahneman, Diener og Schwartz (red.): *Well-Being; The foundation of Hedonic Psychology*, New York: Russel Sage Foundation.
- Nyborg, Karine, Kjell Arne Brekke og Richard B. Howarth (1998): Are there social limits to growth? *Statistics Norway*.
- Rauscher, Michael (1997): Conspicuous Consumption, Economic Growth, and Taxation, *Journal of Economics*, 66, 35-41.
- Sadalla, Edward K., Beth Vershure og Jeffrey Burroughs (1987): Identity symbolism in housing. *Environment and Behavior*, Vol 19, 569-587.
- Selden, Tomas M og Daqing Song (1994): Quality and Development; Is there a Kuznets Curve for Air Pollution? *Journal of Environmental Economics and Management*, 147-162.
- Selden, Tomas M og Daqing Song (1995): Neoclassical Growth, the J Curve for Abatement and the Inverted U curve for Pollution, *Journal of Environmental Economics and Management*, 162-168.
- Solnick, Sara J. og David Hemenway (1998): Is more always better? A survey on positional concerns, *Journal of Economic Behavior and Organization* 37, 373-83.
- Stigler, George J. og Gary S. Becker (1977): De gustibus non est disputandum, *American Economic Review* 67, 76-90.
- Stokey, Nancy (1998): Are there limits to growth? *International Economic Review*, Vol 39, pp 1-31.
- Schwartz, Norbert og Fritz Strack (1999): Reports on Subjective Well-Being: Judgemental Processes and Their Methodological Implications, i Kahneman, Diener and Schwartz (red.): *Well-Being; The foundation of Hedonic Psychology*, New York: Russel Sage Foundation.
- Veblen, Thorstein (1899): *The Theory of the Leisure Class*, New York: MacMillan.

Kjell Arne Brekke

(Kjell.Arne.Brekke@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressurs og miljøøkonomi og Professor II ved Matematisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Artikkelen er ein noko omarbeidd versjon av artikkelen med same tittel i tidsskriftet Økonomiske analyser 8/1999 (Statistisk sentralbyrå).

Fra arbeidsledighet til knapphet på arbeidskraft

Britt Justad

I dag står vi overfor en situasjon på arbeidsmarkedet med relativt lav arbeidsledighet og med stor mangel på arbeidskraft innenfor visse bransjer. Spesielt vanskelig er det å skaffe nok arbeidskraft innenfor helsesektoren hvor underskuddet av helsepersonell ser ut til å øke for hvert år. Samtidig er yrkesfrekvensen i befolkningen høyere enn noensinne. Må vi leve med knapphet på arbeidskraft for all framtid? Og hvorfor er mangelen på helsepersonell så stor allerede nå – flere år før eldrebølgen har nådd oss?

Færre arbeidsledige – høyere yrkesfrekvens

Siden 1993 har vi opplevd en positiv utvikling på arbeidsmarkedet, og på slutten av 1990-tallet kunne vi konstatere lav arbeidsledighet og en yrkesfrekvens som aldri har vært høyere. Målt ved arbeidskraftundersøkelsen (AKU) i Statistisk sentralbyrå (SSB) hadde vi en arbeidsledighet ved utgangen av 1999 på 3,2 prosent.

Figur 1 viser at arbeidsledigheten steg raskt på slutten av 1980-tallet som følge av en nedgangskonjunktur som startet i 1987/1988. Ledigheten holdt seg ganske høy fram til 1996, deretter sank den gradvis og nådde et nytt bunnivå i 1998.

AKU-tallene viser også at sysselsettingen økte med nærmere 240 000 personer fra 1993 til 1998. I 1999 hadde vi en yrkesfrekvens på over 73 prosent.

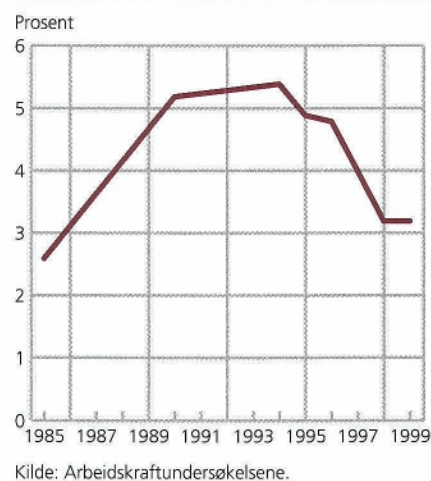
Figur 2 viser at yrkesfrekvensen var stigende fra 1985 til 1990, deretter avtok den under nedgangskonjunktoren som inntraff på slutten av 1980-tallet. Fra 1994 økte den igjen raskt fram til 1998 for deretter å stabilisere seg.

Tilstrømmingen til arbeidsmarkedet i perioden etter 1993 har vært langt høyere enn den demografiske utviklingen skulle tilsi, noe som for så vidt er typisk i økonomiske oppgangstider. I tillegg er utviklingen preget av en langsiktig trend i retning av høyere yrkesdeltaking. I gode tider vil gjerne etterspørselen etter arbeidskraft øke, noe som resulterer i økt arbeidstilbud, og dermed økt yrkesfrekvens. Det ser vi særlig for kvinnenes vedkommende. Men det er trolig fortsatt et potensiale for økt yrkesdeltaking

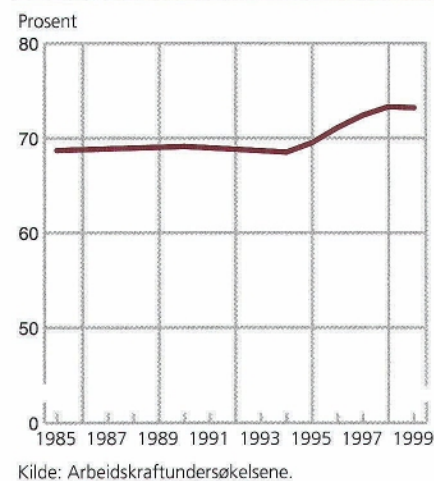
blant kvinner. Ved utgangen av 1999 var 75,3 prosent av mennene i alderen 16-74 år sysselsatt, mens bare 66,5 prosent av kvinnene var i arbeid. Kvinnenes yrkesdeltaking har økt hvert år siden 1985 med unntak av en liten nedgang i 1992 og 1993 da vi samtidig opplevde en konjunkturedgang.

Også for ungdom har vi sett at tilbudet av arbeidskraft øker i gode tider, men at yrkesfrekvensen avtar i nedgangstider blant annet som følge av at ungdom da velger utdanning framfor å søke jobb.

Figur 1. Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken. 1985-1999

Figur 2. Yrkesfrekvens i prosent. 1985-1999

Sterkere grad av yrkesdeltaking, og dermed flere personer i arbeid, betyr ikke nødvendigvis at antall utførte årsverk har økt i samme omfang. Dette har sammenheng med at normalarbeidstiden er redusert og at flere velger å ha deltidsarbeid.

Vel 75 prosent av de om lag 240 000 "nye" arbeidstakerne som kom på markedet i perioden fra 1993 til 1998, fant seg arbeid innenfor private virksomheter. De øvrige arbeidstakerne fant veien til offentlig sektor, og mye av sysselsettingsøkningen der har foregått innenfor helse- og sosialtjenester.

Samtidig med den høye yrkesdeltakingen har det vært stor avgang fra arbeidsmarkedet som følge av nye uførepensjonister og AFP-pensjonister¹ de siste årene. I revidert nasjonalbudsjett for 2000 konkluderes det derfor med at arbeidskraftreservene utenfor arbeidsstyrken nå er svært lave, og at det sannsynligvis foreligger små muligheter til å øke yrkesfrekvensen ytterligere.

Mangel på arbeidskraft

Til tross for at vi som vist i figur 1 har et visst antall ledige personer, er det i en del sektorer i dag stor mangel på arbeidskraft. I løpet av de siste årene har oppgangskonjunkturen bidratt til stor etterspørsel etter arbeidskraft, og antall ledige stillinger ved arbeidskontorene har økt kraftig. På begynnelsen av 1970-tallet og rundt midten av 1980-tallet hadde vi perioder med en nokså høy andel av ledige stillinger samtidig som arbeidsledigheten var svært lav. Både i 1971 og 1987 var ledigheten på under 2 prosent. I dag er antall ledige stillinger høyere enn noensinne, samtidig som vi har en ledighet på over 3 prosent.

Sentrale begreper

Arbeidsstyrken: I AKU utgjør arbeidsstyrken summen av de som er sysselsatte og de som er arbeidsledige.

Yrkesfrekvens: Yrkesfrekvensen måles som størrelsen på arbeidsstyrken i prosent av det totale antall personer mellom 16 og 74 år. Arbeidsstyrken består av alle personer i arbeid (sysselsatte) og alle som ikke er i arbeid, men er aktivt arbeidssøkende (arbeidsledige). Dersom flere personer defineres som arbeidsledige i en periode, vil yrkesfrekvensen øke samtidig som arbeidsledigheten øker. Dette vil være tilfellet når for eksempel kvinner i større grad søker arbeid, og dermed er *definert som en del av arbeidsstyrken*. Utenfor arbeidsstyrken vil det alltid befinne seg et visst antall personer som verken vil være sysselsatte eller arbeidsledige. Dette er for eksempel permitterte uten lønn, personer under heltidsutdanning, pensjonister og uføretrygdede. Yrkesfrekvensen vil derfor aldri kunne være 100 prosent.

Arbeidsledighetsprosent: Antall arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken.

(Her er det allikevel viktig å være klar over at arbeidsmarkedsetaten har foretatt endringer i arbeidet med registrering av ledige stillinger. Noe av økningen i antall ledige stillinger kan derfor tilskrives slike endringer.)

I Arbeidsdirektoratets bedriftsundersøkelse for 2000 oppga bedriftene at de manglet 35 500 personer. Året før, i 1999, var det registrerte underskuddet på arbeidskraft på nærmere 32 000 personer. Etter å ha opplevd en forbedring i situasjonen mellom 1998 og 1999, har underskuddet på arbeidskraft blitt ytterligere forverret i løpet av det siste året.

Hvem er den arbeidsledige – og hvor mangler det arbeidskraft?

I 1998 var 3,4 prosent av alle mennene i arbeidsstyrken arbeidsledige, mens 3 prosent av kvinnene var ledige. De som oftest er rammet av arbeidsledighet er sysselsatte innenfor konjunkturfølsomme næringer, som for eksempel industriarbeid og bygge- og anleggssektoren. Dette er mannsdominerte næringer, og menn er derfor også mest utsatt når det gjelder arbeidsledighet. Det er også en tendens til at de med lavere utdanning blir oftere ledige, i den forstand at de går oftere ut og inn av gruppen arbeidsledige. De siste årene har også personer med høyere utdanning oftere vært innom denne gruppen enn det som har

vært vanlig før. Dette kan skyldes at tilgangen på personer med høyere utdanning har økt etter at utdanningskapasiteten ved universiteter og høyskoler ble betraktelig utvidet i perioden 1987 til 1993, og at arbeidsmarkedet hittil ikke har etterspurt det økte tilbudet i tilstrekkelig grad.

Arbeidsdirektoratets bedriftsundersøkelse registrerer mangel på arbeidskraft innenfor ulike hovedyrkesgrupper. Både i 1999 og 2000 hadde bedrifter og institusjoner innenfor bygge- og anleggsbransjen, industrinæringen og helse- og omsorgssektoren det største underskuddet. Det er også innenfor disse yrkesgruppene at underskuddet har økt mest i løpet av det siste året. I bedriftsundersøkelsen for 2000 er det oppgitt en mangel på nesten 6 000 personer innenfor hovedyrkesgruppen sykepleie og helsevernarbeid. I bygge- og anleggsbransjen mangler det over 6 000 personer, mens industrinæringen sliter mest med et underskudd på nesten 8 000.

Treg trafikk på arbeidsmarkedet

På arbeidsmarkedet er det hele tiden en viss "trafikk" av arbeidssøkere som bruker tid på å finne seg de rette jobbene, og arbeidsgivere som bruker tid på å finne de rette kandidatene til de ledige jobbene.

Arbeidsledighetsbegreper

Antall arbeidsledige i Norge måles på to måter. Det ene arbeidsledighetstallet framkommer ved å se på antall personer som har registrert seg som arbeidsledige ved arbeidskontorene rundt om i landet, dette er de *registrerte ledige*.

Det andre arbeidsledighetsmålet som blir nyttet i denne artikkelen, framkommer ved hjelp av SSBs *arbeidskraftundersøkelse* (AKU). Dette er en intervjuundersøkelse som gjennomføres kvartalsvis blant et utvalg personer i alderen 16-74 år. Statistikken som utarbeides på basis av denne intervjuundersøkelsen gir opplysninger om arbeidsstyrken etter kjønn, alder, ekteskapelig status og utdanning, og om de sysselsatte etter næring, yrke, yrkesstatus og arbeidstid. Videre gis det blant annet opplysninger om arbeidsledige etter ledighetens varighet og ønsket arbeidstid og om personer utenfor arbeidsstyrken.

De to ledighetstallene kan avvike på grunn av ulike måling og ulike definisjoner. AKU-tallene er basert på et utvalg av personer, og totaltallene er beregnede størrelser. Ledige som har rett på arbeidsledighetstrygd må registrere seg ved arbeidskontorene for å få utbetalt dagpenger. Personer uten slike dagpengerettigheter har ikke samme motivasjon for å registrere seg ved arbeidskontorene, med mindre de ønsker service fra arbeidsmarkedsetaten for eksempel i form av arbeidsmarkedstiltak. Ungdom som tidligere ikke har vært i arbeid, men ønsker deltidsarbeid, vil ha mindre motivasjon for å registrere seg ved arbeidskontoret idet de ikke har rett på dagpenger. I AKU-tallene vil disse være representert innenfor gruppen arbeidsledige. I slike tilfeller vil AKU-ledigheten være høyere enn den registrerte ledigheten, og dette er vanligvis tilfellet. Forholdstallet mellom de registrerte ledige og AKU-ledige kalles gjerne "meldetilbøyeligheten".

Ved utgangen av 1999 var AKU-ledigheten på 74 000 personer, mens antall registrerte ledige personer var 58 563. I tillegg kommer 9 789 personer på arbeidsmarkedstiltak.

Det er grovt sett vanlig å skille mellom to typer arbeidsledighet. På den ene siden snakker vi om konjunktorell ledighet, som er den delen av ledigheten som skyldes at aktiviteten i økonomien er for lav. En slik type ledighet kan derfor i utgangspunktet reduseres ved å stimulere den økonomiske aktiviteten. Den andre typen ledighet er strukturell ledighet, og denne ledigheten sier noe om hvordan arbeidsmarkedet fungerer. Et dårlig fungerende arbeidsmarked kan gi høyere strukturell ledighet. Den strukturelle ledigheten kan dermed påvirkes av tiltak som får arbeidsmarkedet til å fungere bedre. Dette kan være forhold som dagpengeordningen, myndighetenes generelle arbeidsmarkeds- og utdanningspolitikk, lønnsdanningsystemer, stillingsvern og system for beskatning av arbeidstakerne. Samtidig vil det alltid eksistere en viss arbeidsledighet fordi tilpasningen i arbeidsmarkedet tar tid. Denne typen ledighet får ofte betegnelsen friksjonsledighet, men behandles i mange sammen-

henger sammen med strukturell ledigheten.

Hvordan ser framtidens arbeidsmarked ut?

Når det oppstår knapphet på arbeidskraft er det ikke nok ledig arbeidskraft med de riktige kvalifikasjonene til å fylle opp de ledige stillingene. For å kunne planlegge for et vel fungerende arbeidsmarked, er det nødvendig å kunne si noe om framtiden.

SSB har for slike formål utviklet et beregningsopplegg som framskriver tilbud og etterspørsel etter visse typer arbeidskraft. Tilbudet av arbeidskraft etter utdanning er basert på en modell som i hovedsak tar hensyn til demografiske utviklingstrekk. I beregningene er endringen i antall yrkesaktive personer med en gitt utdanning bestemt av tilgangen på nyutdannede. Avgang av arbeidskraft innenfor de ulike yrkeskategoriene er beregnet på basis av videreutdanning og tilbaketrekking fra yrkesaktivitet på grunn av over-

gang til trygd o.l. Tallet på studenter er basert på anslag på ungdommens overgang fra en utdanning til en annen i 1993. Det samlede arbeidstilbudet er framskrevet med en egen makromodell som tar hensyn til blant annet arbeidsledighet og lønnsforhold. Framskrivningene av etterspørselen etter arbeidskraft er også basert på denne modellen.

Moderat sysselsettingsvekst

Framskrivningene av etterspørsel etter arbeidskraft viser en beskjeden vekst i sysselsettingen fram til 2002. Dette skyldes at det er forventet en svakere økonomisk utvikling de nærmeste årene. Etter 2002 er det anslått en noe mer positiv økonomisk utvikling som vil stimulere til en moderat vekst i sysselsettingen. Innenfor industri og primærnæringer er det ventet en negativ sysselsettingsutvikling som følge av konjunkturtilbakeslag og rasjonaliseringstiltak. Bygge- og anleggsnæringen og varehandelen får etter beregningene en moderat vekst i sysselsettingen, mens det er ventet en forholdsvis sterk økning i sysselsettingen innen privat tjenesteyting.

Den kraftigste veksten i sysselsettingen er antatt å komme i offentlig sektor, som er mindre konjunkturfølsom enn andre næringer. Den økte offentlige sysselsettingen er ventet å finne sted i helse- og sosialsektoren og til en viss grad i undervisningssektoren.

Ubalanse i markedet?

Ved å sammenholde framskrivningene for tilbud og etterspørsel for ulike typer arbeidskraft, får en indikasjoner på mulige ubalanser i det framtidige arbeidsmarkedet. Beregningene viser at det kan bli for mange samfunnsvitere og jurister i forhold til etterspørselen etter

denne typen arbeidskraft. Det samme gjelder for sivilingeniørene, mens det kan bli mangel på ingeniører, som har 1,5 års kortere utdanning. Dette skyldes blant annet lav rekruttering til studiet. Innenfor industri og bygge- og anleggsvirksomhet er det forventet overskudd av arbeidskraft. Mange har de siste årene tatt fagopplæring innenfor slike yrker, og dette sammen med forventet konjunkturtilbakeslag fører til overskudd av slik arbeidskraft fram til 2010.

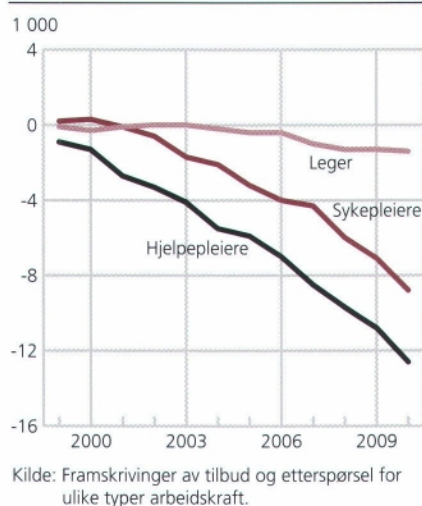
Mørke utsikter for helse- og sosialsektoren

For de av oss som etterspør helse-tjenester, er utsiktene dystre. Her vil vi oppleve vedvarende mangel på både leger, hjelpepleiere og sykepleiere. Dette er illustrert i figur 3.

Underskuddet av leger vil være på om lag 1 500 personer i 2010, mens underskuddet av sykepleiere vil ligge på nær 9 000. For hjelpepleiernes vedkommende konkluderer modellen med at det vil bli et voldsomt gap mellom tilbud og etterspørsel. Antall arbeidstakere som ønsker å utdanne seg til hjelpepleiere har gått ned de siste årene, mens etterspørselen fortsatt øker. Modellframskrivningen viser et underskudd på over 12 000 hjelpepleiere i 2010. Økt studiekapasitet for både sykepleiere og leger kan føre til at underskuddet på denne typen helsepersonell kan bli noe mindre enn det som er vist i figuren over. Den generelle arbeidsledigheten er i samme modellframskrivning anslått til å ligge på 104 000 personer rundt 2010. Dette vil utgjøre i overkant av 4 prosent av arbeidsstyrken.

I modellberegningene er det ikke tatt hensyn til myndighetenes

Figur 3. Underskudd (-) av arbeidskraft innenfor visse yrkesgrupper i helse- og omsorgssektoren. Personer i 1 000

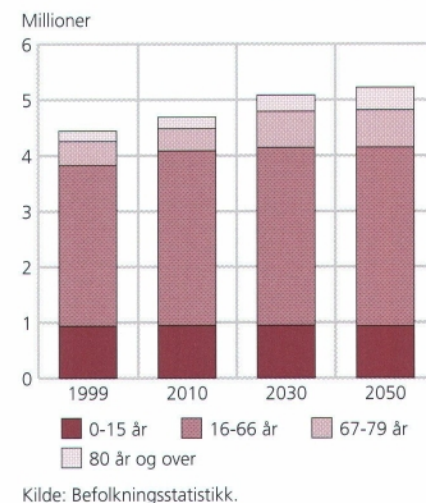

mulighet til å gripe inn i arbeidsmarkedet ved å regulere utdanningskapasiteten. Det samme gjelder muligheten for å erstatte en type arbeidskraft med en annen type, for eksempel å redusere virkningen av den store mangelen på hjelpepleiere ved å gi tilleggstudanning til ledige med annen kompetanse. Endelig er det ikke tatt hensyn til at overskudd eller underskudd av arbeidskraft innenfor visse yrker vil påvirke ungdommens valg av utdanning. Framskrivningene må derfor tolkes som anslag på hva som kan skje i arbeidsmarkedet under bestemte forutsetninger.

Alle snakker om eldrebølgen

Framtidens mangel på arbeidskraft blir fra mange hold begrunnet i eldrebølgen. Befolkningen eldes, færre kan jobbe og flere trenger pleie. La oss se litt på hvordan befolkningsstrukturen vil se ut i framtidens Norge. Befolkningsframskrivninger foretatt i SSB viser at vi i de neste 10-15 årene vil ha et stabilt eller faktisk svakt fallende antall av personer over 67 år. I 1999 har vi ca. 620 000 personer over 67 år,

Figur 4. Folkemengde, etter alder. 1999-2050. Middels nasjonal vekst. Millioner

mens det i 2010 forventes å være et sted mellom 600 000 og 620 000 i denne aldersgruppen, avhengig av hvilken vekstrate vi legger til grunn.

Men antallet personer over 80 år – en aldersgruppe som ofte vil være pleietrengende i en eller annen form – øker hele tiden. I 1961 var det bare noe over 70 000 personer over 80 år her i landet, i 1999 er antallet over 80 år mer enn doblet til nesten 190 000. I 2010 finnes det sannsynligvis godt over 200 000, og i 2050 forventes det at vi har nærmere 320 000 personer over 80 år her i landet.

Det er først etter 2010 at tallet på eldre vil vokse kraftig, og det er forventet at vi i 2050 kan ha opptil 1,2 millioner personer over 67 år. På det tidspunktet vil dette utgjøre nærmere en firedel av hele befolkningen. Etter 2030 tar eldrebølgen virkelig av, både på grunn av forventet dødelighetsnedgang og fordi de store etterkrigskullene nå har gått inn i pensjonistenes rekke.

Det ser ut til at det vil bli relativt flere eldre og færre unge, gitt den fødselsraten vi har i Norge i dag og gitt at innvandringen ikke økes markant. Det blir færre i arbeidsdyktig alder til å ta vare på den økende antallet eldre, og antallet som har behov for pleie vil øke for hvert år. Men eldrebølgen ligger fortsatt nokså langt fram i tid. Hvorfor er behovet for arbeidskraft innenfor helse- og sosialsektoren så stort allerede nå? Framskrivningen for arbeidsmarkedet gjelder fram til 2010, altså før vi kan snakke om noen eldrebølge. Det kan være interessant å dvele litt ved årsakene til den voldsomme etterspørselen etter arbeidskraft innenfor denne sektoren. I Sosial- og helsedepartementets handlingsplan for helse- og sosialpersonell 1998-2001 finner vi en rekke årsaker til dagens ubalanse i arbeidsmarkedet for helsepersonell.

Fra ulønnet til lønnet omsorg

Så sent som på 1960-tallet var om lag 95 prosent av norske kvinner i arbeidsfør alder hjemmearbeidende med arbeidsoppgaver som nå i stor grad gjennomføres av offentlig ansatt helsepersonell. Gårsdagens omsorg var et ulønnet familieanliggende, mens dagens omsorgsarbeid i stor grad foregår i offentlig regi av lønnet personale. Denne endringen har hatt store konsekvenser for den offentlige etterspørsel etter arbeidskraft innenfor helse- og omsorgssektoren.

Økt evne – økte forventninger

Medisinske framskritt har økt våre forventninger og krav til helsevesenet, og dermed vår etterspørsel etter helsetjenester. Økt velstand, bedre levekår og høyere inntekt gjør også at vi i større grad er opptatt av å pleie egen helse. Dette avspeiles i, og forsterkes gjennom

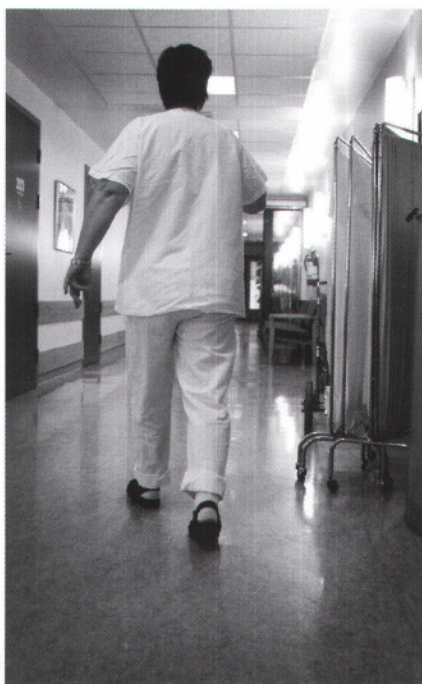

Foto: Birgitte Aasen/Scapix

I dag er det mange hjelpepleiere som går over i pensjonistenes rekke, uten at det fylles opp i andre enden.

medias til tider voldsomme fokusering på helse og medisin. Men for at vi skal nyttiggjøre oss disse framskrittene, må helsevesenet ha flere ansatte. For de fleste framskritt kommer i tillegg til og ikke i stedet for de som eksisterer. Nye maskiner og forbedrede tester har dermed ført til at det gjennomføres flere undersøkelser pr. pasient. Pasientbehandling har derfor i en viss forstand blitt mer arbeidskrevende – i motsetning til andre typer produksjon i samfunnet.

Hvor har helsepersonalet gått?

På 20 år har mer enn 200 000 flere blitt sysselsatt innenfor helse, omsorg og utdanning. Helse- og omsorgssektoren har mer enn doblet antall ansatte i denne perioden, og sysselsetter nå flere enn hele den samlede industrien. Til tross for denne sysselsettingsøkningen mangler vi helsearbeidere.

Vi ser stadig medieoppslag om sykepleiere som går over til andre yrker. En undersøkelse gjennomført ved Institutt for samfunnsforskning viser at dette antakelig foregår i begrenset omfang. En studie av yrkesutviklingen til et kull sykepleiere

over en 20-årsperiode,² har avdekket at tapt yrkesinnsats som følge av utstrakt bruk av deltid og yrkespassive perioder, er langt større enn yrkestapet som skyldes overgangen til andre yrker. Det viser seg også at om lag 10 prosent av sykepleierne som ikke praktiserer yrket eller er ledere innenfor yrket, i stor grad har sluttet som følge av at de har gått inn i andre yrker innenfor helsesektoren som har krevd utdanning utover sykepleierutdanningen. Når konjunktorene fører til at det blir mangel på arbeidskraft i enkelte sektorer, går personer fra andre sektorer inn i noen av de åpningene som dermed oppstår. Dette gjelder sykepleiere så vel som andre. Lønn og arbeidsforhold er noen av momentene som påvirker slike overganger.

I dag er det mange hjelpepleiere som går over i pensjonistenes rekke, uten at det fylles opp i andre enden. For få har tatt utdanningen, og for få ønsker å ta utdanningen. Mer bruk av deltid og kortere normalarbeidstid har økt behovet for "antall personer" også innenfor disse yrkene. Antall utførte årsverk øker med andre ord ikke like mye som antall ansatte.

Vi har fått lavere pensjonsalder – som ellers i samfunnet – og høyere startalder i yrkeskarrieren for leger på grunn av høye inntakskrav. Dette gjør at vi får færre aktive legeår pr. lege. Flere kvinnelige leger og likere fordeling av omsorg hjemme vil også føre til færre utførte årsverk totalt sett selv om antall leger øker.

Import av arbeidskraft – neste løsning?

Sosialdepartementet slår i sin handlingsplan "Rett person på rett plass" fast at på kort sikt vil import av arbeidskraft være den eneste mulig-

heten vi har til å øke antall helsearbeidere her i landet. Som tidligere nevnt har det i de senere årene vært mangel på arbeidskraft innenfor en rekke bransjer i Norge. Arbeidsmarkedsetaten har i denne perioden hjulpet norske arbeidsgivere med å rekruttere arbeidskraft fra andre land. Fra de nordiske landene har vi hentet blant annet sykepleiere, og fra enkelte andre EØS-land har vi hentet for eksempel ingeniører og leger. Det er sannsynlig at flere og flere sektorer i framtiden vil kunne oppleve knapphet på arbeidskraft. Dette vil kunne skje som en følge av at befolkningen eldes, og det blir færre til å ivareta produksjonsoppgavene i samfunnet.

I mange europeiske land er det i dag overskudd på helsepersonell og generelt høyere arbeidsledighet enn i Norge. Men studier foretatt av blant annet Verdensbanken³ indikerer at også mange av de øvrige vesteuropeiske landene vil gå fra dagens situasjon med høy ledighet til en situasjon med underskudd på arbeidskraft.

I politiske kretser diskuteres nå forhold rundt oppmykning av regler for arbeidsinnvandring. 1. mai i år trådte en ny forskrift i kraft (endring i den såkalte spesialistbestemmelsen) som skal gjøre det lettere for norske arbeidsgivere å rekruttere fagutdannede utenfor EØS-området. Enkelte politikere ønsker også å gå enda lenger, slik at oppmykningen av reglementet ikke bare skal være knyttet til spesielle sektorer og yrkesgrupper.

Velferdsstatens utfordring

Mangel på arbeidskraft kan vise seg å bli en stor utfordring for Norge i framtiden. Spesielt problematisk vil det bli å skaffe nok ar-

beidskraft innenfor helse og omsorgssektoren. Etterspørselen etter helsetjenester vil vokse også i framtiden. Finansiering og organisering av helsevesenet vil derfor være viktige politiske problemstillinger i årene framover. Det vil også gjelde debatten om hvem som skal yte disse tjenestene – privat eller offentlig sektor – og hvor mye den enkelte skal betale for kjøp av helsetjenester. Skal god helse være et gode som er avhengig av inntekt? Egenbetaling for helsetjenester er også et fordelingspolitisk anliggende. Velferdsstaten utfordres her ikke bare av mangelen på arbeidskraft, men også av organisatoriske og fordelingspolitiske spørsmål som må avklares.

¹ AFP står for Avtalefestet pensjon, som er en pensjonsordning som bygger på tariffavtaler mellom partene i arbeidslivet. Den første AFP-ordningen ble innført ved inntektsoppgjøret i 1988 gjennom en avtale mellom LO og NHO. Senere har også partene i offentlig sektor samt en rekke andre foreninger og forbund blitt knyttet til den samme ordningen.

² Institutt for samfunnsforskning 1998. Det er tatt utgangspunkt i et kull sykepleiere fra 1977.

³ Verdensbanken 1994, Federal Ministry of Labour Health and Social Affairs/European Commission 1998.

Litteratur

Abrahamsen, Bente (1999): *Sykepleiermangel – et resultat av stor yrkesavgang?* Søkelys på arbeidsmarkedet 2000. Institutt for samfunnsforskning.

Arbeidsdirektoratet (2000): *Kvartalsrapport om arbeidsmarkedet* nr. 3/00.

Arbeidsdirektoratet (1999): *Månedssrapport om arbeidsmarkedet* nr. 12/99.

Arbeids- og administrasjonsdepartementet (1999): Stortingsproposisjon nr. 1 (1999-2000). For budsjetterminen 2000.

ECON Senter for økonomisk analyse (1999): *Innvandrere - fremtidens olje ?* Horisont 21, Rapport 1.

Finansdepartementet (1999-2000): Stortingsmelding nr. 2 (1999-2000). Revidert nasjonalbudsjett 2000.

Norges Bank (2000): Økonomiske perspektiver. Penger og kreditt nr. 1/2000.

Røed, Knut og Tao Zhang (1999): *What hides behind the rate of unemployment? Micro evidence from Norway*. Memo 7/99. Sosialøkonomisk institutt.

Røed, Knut (1999): *Arbeidsledighet, stabiliseringspolitikk og lønnsdannelse*. Vedlegg 2 til NOU 2000:21 En strategi for sysselsetting og verdiskapning.

Sosial- og helsedepartementet (1999): *Rett person på rett plass*. Handlingsplan for helse- og sosialpersonell 1998-2001.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Befolkningsframskrivninger 1999-2050, nasjonale og regionale tall*.

Statistisk sentralbyrå (2000): *Arbeidsledighet, sysselsatte, yrkesfrekvens*. Arbeidskraftundersøkelsen 4. kvartal 1999.

Statistisk sentralbyrå (1996 og 1999): *Nasjonalregnskap. Sysselsatte personer etter næring*. Statistisk årbok 1996 og 1999.

Stølen, Nils Martin (1999): *Tilbud og etterspørsel for ulike typer arbeidskraft*. Økonomiske analyser 7/99, Statistisk sentralbyrå.

Britt Justad

(Anne-Britt.Justad@Stortinget.no) har vært ansatt som rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for offentlige finanser og kredittmarkedsstatistikk. Hun er nå engasjert av Stortinget som utreder i Stortingets granskingskomisjon for Gardermoen.

Tre av ti leser for dårlig

Egil Gabrielsen og
Agnes Aall Ritland

Nordmenn er gode til å lese og til å skjønne hva de leser, vi er faktisk blant de beste i verden. Men like fullt har tre av ti en leseferdighet som ikke holder mål når man skal delta i dagens arbeidsliv og samfunnsliv. Mange av de svakeste leserne har også en overdreven tro på sine egne ferdigheter.

I dagens informasjonssamfunn er vi ikke lenger opptatt av om voksne kan lese, men er mer interessert i å vite hvor godt de leser; hvordan voksne kan nyttiggjøre seg den flommen av skriftbasert informasjon som de møter i dagligliv og arbeidsliv. Dette er bakgrunnen for den store internasjonale kartleggingen av leseferdighet blant voksne i aldersgruppen 16–65 år som går under betegnelsen IALS/SIALS (In-

ternational Adult Literacy Survey/ Second International Adult Literacy Survey). 21 land har vært med i undersøkelsen, deriblant Norge.

Denne artikkelen tar for seg litt av bakgrunnen for denne internasjonale undersøkelsen og ser nærmere på noen av de utfordringer som Statistisk sentralbyrå fikk i forbindelse med datainnsamlingen. Vi vil også presentere noen av de norske

hovedresultatene i undersøkelsen med fokus på bakgrunnsvariablene alder, utdanning og status på arbeidsmarkedet.

Konkurranssevne og sosial ulikhet

Interessen for voksnes leseferdighet kan begrunnes både ut fra et samfunnsperspektiv og fra et individperspektiv. På samfunnsnivå blir leseferdighet blant annet vurdert som en viktig faktor for landenes økonomiske konkurransevne, fordi lesekompetanse er et grunnlag for arbeidsstyrkens omstillingsevne. Denne erkjennelsen har internasjonalt blant annet ført til en fokusering på viktigheten av å foredle "the human capital" (den menneskelige kapital). Kompetanseheving, etterutdanning og livslang læring er blitt viktige begreper i mange lands utdanningspolitiske debatt og leseferdighet er et viktig element i denne sammenheng.

I tillegg til å betrakte leseferdighet som en konkurransefaktor når det gjelder nasjonaløkonomisk utvikling, er leseferdighet også viktig for den enkelte samfunnsborger. Hvor godt en mestrer denne ferdigheten er med å bestemme hvordan den

Ramme 1. Opplegg for undersøkelsen

IALS og SIALS er identiske undersøkelser (metodisk sett) og inkluderer sammenlignbare data fra nærmere 75 000 voksne mellom 16 og 65 år. Datainnsamlingen til IALS ble foretatt i 1994 (Canada, Nederland, Polen, Sveits (fransk- og tysktalende), Sverige, Tyskland og USA) og i 1996 (Australia, Belgia, Irland, New Zealand og Storbritannia). Deltakerlandene i SIALS gjennomførte datainnsamlingen i 1998 (Danmark, Chile, Finland, Italia, Norge, Sveits (italiensktalende), Slovenia, Tsjekkia og Ungarn).

I Norge er det Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet som har vært initiativtaker og oppdragsgiver for undersøkelsen, sammen med Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Arbeidsdirektoratet. Senter for leseforskning ved Høgskolen i Stavanger har hatt prosjektlederansvaret og Statistisk sentralbyrå har gjennomført den omfattende datainnsamlingen med tilhørende kodings- og skåringsarbeid.

Undersøkelsen består av ulike oppgaver knyttet til leseskalaer (se avsnittet om hva leseferdigheter er) og et omfattende intervju. Gjennom intervjuet får en inn sentrale sosiodemografiske opplysninger, og det stilles også omfattende spørsmål om personens ulike leseaktiviteter på jobb og i hverdagslivet for øvrig. Svarene i bakgrunnsintervjuet utgjør, sammen med resultatene på leseskalaene, datagrunnlaget for de analysene som presenteres fra denne undersøkelsen.

enkelte voksne kan fungere, ikke bare i jobbsammenheng, men også i et stadig mer komplisert samfunn sosialt og kulturelt sett. Leseferdighet er uten tvil en faktor som allerede har betydning for enkeltindividets livskvalitet, og mange er opptatt av hvordan denne ferdigheten sannsynligvis vil få økende betydning når det gjelder grad og omfang av sosiale forskjeller mellom ulike grupper av befolkningen i framtiden.

Teorifundamentet for IALS/SIALS er basert på undersøkelser i USA og Canada på 1980-tallet (Kirsch og Jungeblut 1986, OECD og Statistics Canada 1995, Murray, Kirsch, og Jenkins 1997). I denne tradisjonen defineres "literacy" (norsk begrep leseferdighet) slik: "Using printed and written information to function in society, to achieve one's goals and to develop one's knowledge and potential".

Det er viktig å understreke at fokus er satt på *bruken* av leseferdighet. Denne tilnærmingsmåten betrakter ikke leseferdighet som en dikotom variabel, dvs. en variabel som personer har eller ikke har (lesekyndig/ikke-lesekyndig). Leseferdighet beskrives som en variabel som er avhengig av et bredt spekter av kognitive prosesser som i varierende grad er nødvendige for å kunne behandle forskjellige typer av tekst i ulike sammenhenger (Kirsch og Mosenthal 1990).

Tre typer leseferdighet

IALS/SIALS har for det første til hensikt å måle evnen til lesing av løpende tekst ("Prose Literacy") i denne artikkelen omtalt som "Pro-saskalaen". Oppgavene måler evne og ferdighet til å forstå og bruke informasjon fra sammenhengende tekster (løpende tekst) hentet fra

Ramme 2: Utfordringer for Statistisk sentralbyrå

Denne undersøkelsen er en helt spesiell type besøksundersøkelse og går ut over intervjuing i tradisjonell forstand. Undersøkelsesopplegget består av et bakgrunnsintervju og en oppgavedel, og den ble gjennomført ved bruk av CAPI (computer assisted personal interview) i respondentenes private boliger. Kombinasjonen av vanlig intervjumetode med personutvalg og testingsmetoder som anvendes i forbindelse med utdanning og opplæring, medførte til dels nye roller og oppgaver for intervjuerne. Bakgrunnsintervjuet tok 30 minutter og leseoppgavene en time og ti minutter i snitt. Sammenlagt utgjør dette lang intervjutid som kan oppfattes svært belastende for intervjuobjektet (IO). Det lå dermed en stor utfordring i det å skulle få overtalt personer som var trukket ut til å være med i undersøkelsen. Med et såpass omfattende undersøkelsesopplegg og den visshet at for mange er generelt "har ikke tid" et vanlig argument for ikke å ønske å delta i surveyundersøkelser, var vi svært opptatt av å oppfordre og oppmuntre hver enkelt intervjuer til å nå så høy svarprosent som overhodet mulig. I forkant av feltarbeidet gjennomførte vi omfattende opplæring i form av flere dagers kurs for å sikre at intervjuerne var best mulig forberedt til å gå ut i feltet. Mye av kursopplegget ble konsentrert om ulike overtalelsesmekanismer for å få intervjuobjektet til å bli positivt innstilt til undersøkelsen og dermed ønske å delta på hele opplegget. Vi valgte i tillegg å legge vekt på å ha en tettere oppfølging med våre lokale intervjuere fra Statistisk sentralbyrå sentralt enn det som det vanligvis avsettes ressurser til. Dette innebar hyppig kommunikasjon via e-post, vanlig post eller telefon, og viste seg å være både en effektiv og ønsket tjeneste fra intervjuernes side. De følte seg dermed ikke så isolerte i sitt arbeid. Dette ga også resultater, og vi oppnådde tilfredsstillende svarprosenter (61 og 56 prosent).

Mens intervjuobjektet løste oppgavene i leseheftet, skulle intervjueren være tilgjengelig for å veilede i forbindelse med oppgavene, men de skulle ikke hjelpe intervjuobjektet med selve oppgavene. Veiledningen kunne blant annet innebære å bistå intervjuobjektet med å finne fram til riktig artikkel i "avisen", og anviser hvor de skulle føre opp svarene. Kombinasjonen intervjuer og veileder innebar en til dels ny rolle for intervjuerne. På kurset ble de grundig opplært og fikk kunnskap om hvordan de skulle forholde seg til den nye "veilederrollen". Intervjuerne ble oppmuntret til å oppholde seg i samme rom, men ikke virke påtrengende mens intervjuobjektet løste oppgavene i leseheftet. Det viste seg underveis at de fleste opplevde at dette ble greiere og var lettere i praksis enn hva de hadde forestilt seg. De fleste intervjuerne ga positive tilbakemeldinger om undersøkelsen og uttrykte at det var spennende og artig å gjøre noe annerledes en gang.

I tillegg til disse intervjumessige sidene ved undersøkelsen, var det andre sider ved prosjektet som for Statistisk sentralbyrå innebar nye, krevende utfordringer. I kraft av å være en del av et stort internasjonalt prosjekt, var det strenge krav og høy grad av kontroll av alle enkeltdeler av undersøkelsen; oversetting, tilpassing til norske forhold, gjennomføring av undersøkelsen og ikke minst etterarbeidet. En vesentlig del av etterarbeidet besto i å "skåre" ferdig besvarte lesehefter. Dette ble organisert gjennom et eget "skårerteam" som jobbet under nøye oppfølging og veiledning. Skåringsarbeidet var en langvarig og krevende prosess, respondentene formulerte svarene sine på mange ulike måter, og i enkelte tilfeller kunne det være vanskelig å trekke grensene mellom hva som var korrekte eller gale svar. Skåringen ble derfor nøye etterprøvd. 20 prosent av leseheftene ble reskåret for å sjekke samsvaret, i tillegg ble 350 lesehefter sendt til internasjonal reskåring i Danmark. Kravet var 97 prosent samsvar, og vi fikk, etter noen oppklaringsrunder, godkjent skåringen.

artikler i aviser, ukeblad, brosjyrer og tilsvarende.

For det andre ser man på evnen til å lese dokumenttekster ("Document Literacy"), i denne artikkelen omtalt som "Dokumentskalaen". Oppgavene på denne skalaen måler evne og ferdighet til å finne fram til og bruke informasjon gitt i ulike formater, som for eksempel tidstabeller, grafiske framstillinger, "kart", blanketter og lignende. I denne teksttypen kan forkortelser, bruk av mer uformelt språk og ulike visuelle særtrekk være med å veilede leseren.

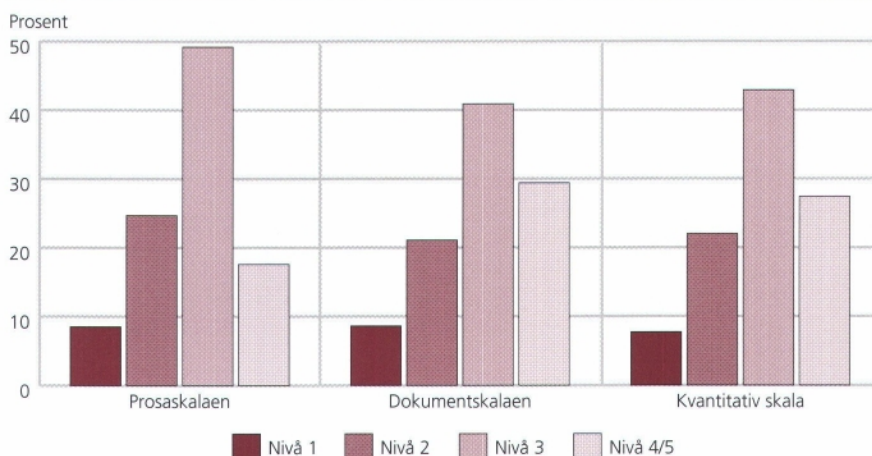
For det tredje interesserer man seg for lesing av tekst med kvantitativt innhold ("Quantitative Literacy"- i denne artikkelen omtalt som "Kvantitativ skala"). Disse oppgavene måler evne og ferdighet til å anvende regneoperasjoner av ulik vanskelighetsgrad, med utgangspunkt i tall som inngår i ulike typer tekster. Det kan for eksempel være å beregne oppnådd rabatt ut fra en utsalgsannonse, regne ut hvilken rentefot som er nødvendig for å oppnå en bestemt avkastning eller å fullføre utfyllingen av en innbetalingsblankett.

Selv om vi snakker om tre aspekter av leseferdighet, viser tidligere bruk av oppgavene at det er stor grad av samsvar i prestasjonene på de tre leseskalaene. En person som klarer seg godt på en leseskala vil derfor med stor sannsynlighet også greie seg godt på de to andre (OECD og Statistics Canada 1995).

Leseferdighet på fem nivåer

Leseferdighet er i denne undersøkelsen inndelt i fem nivåer. Nivå 1 er det laveste ferdighetsnivået og nivå 5 det høyeste. Hvert nivå krever evne til å løse bestemte typer av

Figur 1. Fordeling på leseferdighetsnivå for alle tre leseskalaer. Hele populasjonen 16-65 år

Kilde: Leseferdighetsundersøkelsen 2000.

oppgaver og er basert på at når vi "stiger" i nivå, blir flere og mer krevende kognitive prosesser og strategier nødvendige forutsetninger for å kunne løse oppgaven korrekt. Det er for hver oppgave som inngår i leseheftene, beregnet en sannsynlighetsprosent for at personer på ulike ferdighetsnivå er i stand til å løse denne korrekt (se OECD og Statistics Canada 1995). Når så den enkelte informant er plassert på et trinn i ferdighetsskalaen, har vi som forutsetning at informantens sjanser for riktig løsning av oppgavene på dette ferdighetsnivået, er relativt stabilt. I denne undersøkelsen har en lagt dette nivået til 80 prosent. Det innebærer for eksempel at for å bli plassert på leseferdighetsnivå 3, så må den aktuelle informanten løse oppgaver med vanskelighetsgrad på dette nivået korrekt minst 80 prosent av gangene. Det betyr, slik skalaene er oppbygd, at personer på nivå 3, også vil være i stand til å løse oppgaver på lavere nivåer (1 og 2) i mer enn 80 prosent av tilfellene. Tilsvarende kan "nivå 3-personen" også løse oppgaver på nivå 4/5 korrekt i en del tilfeller,

men ikke så ofte som i 80 prosent av tilfellene. Det vises for øvrig til en nærmere beskrivelse av leseferdighetsnivåene og eksempler på oppgaver knyttet til hvert nivå i den norske prosjektrapporten (Gabrielsen 2000).

God leseferdighet i den voksne befolkningen

Fordelingen av leseferdighet (bokmålstekst) i den norske befolkningen mellom 16 og 65 år er presentert i figur 1. Vi ser at på alle tre skalaer ligger rundt 70 prosent på leseferdighetsnivåene 3 og 4/5, mens de resterende ca. 30 prosent befinner seg på nivåene 1 og 2.

Sammenlignet med tilsvarende fordelinger fra de andre landene som har vært med i IALS/SIALS, kommer Norge godt ut med disse resultatene. Vi må derfor understreke det positive i at 7 av 10 nordmenn i den aktuelle aldersgruppen fungerer på et av de tre høyeste leseferdighetsnivåene i undersøkelsen. De resterende ca. 30 prosent av voksegruppen gir mer grunn til bekymring, vurdert ut fra hvilken

Tabell 1. Prosentandel av voksne mellom 16 og 65 år på hvert leseferdighetsnivå. Utvalgte land

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snittsskåre
Prosent					
Prosaskalaen					
Danmark	10	36	48	7	275
Finland	10	26	41	22	289
Nederland	11	30	44	15	283
Norge	9	25	49	18	289
Sverige	8	20	40	32	301
Dokumentskalaen					
Danmark	8	24	43	25	294
Finland	13	24	38	25	289
Nederland	10	26	44	20	287
Norge	9	21	41	29	297
Sverige	6	19	39	36	306
Kvantitativ skala					
Danmark	6	22	44	28	298
Finland	11	27	42	20	286
Nederland	10	26	44	20	288
Norge	8	22	43	27	297
Sverige	7	19	39	36	306

Kilde: Leseferdighetsundersøkelsen 2000.

lesekompetanse som er ønskelig i dagens samfunn. Tidligere rapporter (OECD og Human Resources Development Canada 1997, OECD og Statistics Canada 2000) har argumentert for at leseferdighet tilsvarende nivåene 1 og 2 i IALS/SIALS, ikke er tilstrekkelig for å kunne fungere tilfredsstillende i forhold til de "lesekravene" som arbeidsliv og samfunnsliv stiller i de vestlige industrialiserte land i dag. Vurdert ut fra dette må vi konstatere at særlig de rundt 220 000 nordmenn som fungerer på nivå 1, men også de over 700 000 som har leseferdighet på nivå 2, er grupper som representerer en betydelig utdanningspolitisk utfordring.

Sverige i en klasse for seg

Som nevnt foran, kommer Norge godt ut i sammenligningen med de 20 andre landene som har deltatt i IALS/SIALS. Vi har i tabell 1 presentert resultatene for de nordiske

landene og Nederland, som var de landene som samlet kom best ut i undersøkelsen.

Vi ser at Sverige kommer klart best ut på alle tre skalaene og ligger på mange måter i en klasse for seg. I tillegg til å ha den laveste prosentandelen på nivåene 1 og 2 på alle tre skalaene (mellom 25 og 28 prosent), har svenskene også den klart høyeste andelen lesere på nivå 4/5 (ca. en tredjedel i aldersgruppen 16–65 år).

Samlet sett er Norge å rangere som nummer to i den beste gruppen av land, men det må understrekes at marginene er små i forhold til de andre landene. I likhet med Sverige, har også Norge en relativt jevn profil.

Sammenligner vi de norske gjennomsnittsskårene med tilsvarende tall fra de andre landene i denne

gruppen, finner vi at Norge (288,5 poeng) og Finland (288,6 poeng) er de to landene som kommer nærmest Sverige (301,3 poeng) på prosaskalaen. På dokumentskalaen er den norske gjennomsnittsskåren ca. 9 poeng etter den svenske (henholdsvis 305,6 og 296,9 poeng). Danmark er det landet som er rangert på tredje plass på denne skalaen (293,8 poeng). På den kvantitative skalaen finner vi at i tillegg til Sverige (305,9 poeng), så er både Danmark (298,4 poeng) og Tsjekia (298,1 poeng) rangert foran Norge (296,8 poeng) med hensyn til gjennomsnittsskåren.

Voksne i Finland synes å ha en jevn leseprofil, når vi tar utgangspunkt i gjennomsnittsskårene og prosentfordelinger på SIALS. Mellom 36 og 38 prosent av finnene befinner seg på nivå 1 eller 2. Finnene gjør det forholdsvis best på prosaskalaen og dårligst på den kvantitative skalaen. Finnene gjør det for øvrig meget godt i de yngste aldersgruppene.

Danmark har som vi ser, en mer ujevn profil på de tre leseferdighetsskalaene. Danskene kommer klart dårligst ut på prosaskalaen i denne gruppen, ettersom hele 46 prosent ligger på nivå 1 eller 2. Mens bare 6 prosent av danskene leser prosatekst tilsvarende det høyeste leseferdighetsnivået, ser vi at de gjør det mye bedre, både på dokumentskalaen og på den kvantitative skalaen.

Nederland har svakere resultater enn Danmark. Over 40 prosent av nederlenderne leser tilsvarende nivåene 1 og 2 på prosaskalaen, mens resultatene er bedre på dokumentskalaen og kvantitativ skala (36 prosent).

Tabell 2. Leseferdighetsnivå, fordelt på aldersgrupper

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Totalt	Gj.snittsskåre
Prosent						
Prosaskalaen						
16-25 år	4	19	50	27	100	300
26-35 "	7	17	53	23	100	297
36-45 "	5	24	53	18	100	293
46-55 "	10	32	46	13	100	281
56-65 "	23	41	31	6	100	258
Dokumentskalaen						
16-25 år	5	17	40	38	100	309
26-35 "	6	14	42	38	100	308
36-45 "	5	19	46	29	100	302
46-55 "	10	26	40	24	100	290
56-65 "	24	37	29	10	100	260
Kvantitativ skala						
16-25 år	6	22	43	30	100	300
26-35 "	6	16	45	33	100	304
36-45 "	6	19	45	30	100	302
46-55 "	8	25	42	26	100	295
56-65 "	18	32	35	15	100	272

Kilde: Leseferdighetsundersøkelsen 2000.

De yngste leser best

Tabell 2 viser fordelingen av leseferdighet på de tre skalaene etter aldersgruppe. Vi finner at de to aldersgruppene over 45 år gjør det dårligere enn de yngre aldersgruppene på alle tre skalaene. Forskjellene er størst på prosa- og dokumentskalaen, hvor ca. 10 prosent av de i alderen 46-55 år og ca. 23 prosent av de i alderen 56-65 år befinner seg på nivå 1. De tilsvarende prosentandelene for nivå 1 er rundt 5 prosent for alle de tre aldersgruppene under 45 år.

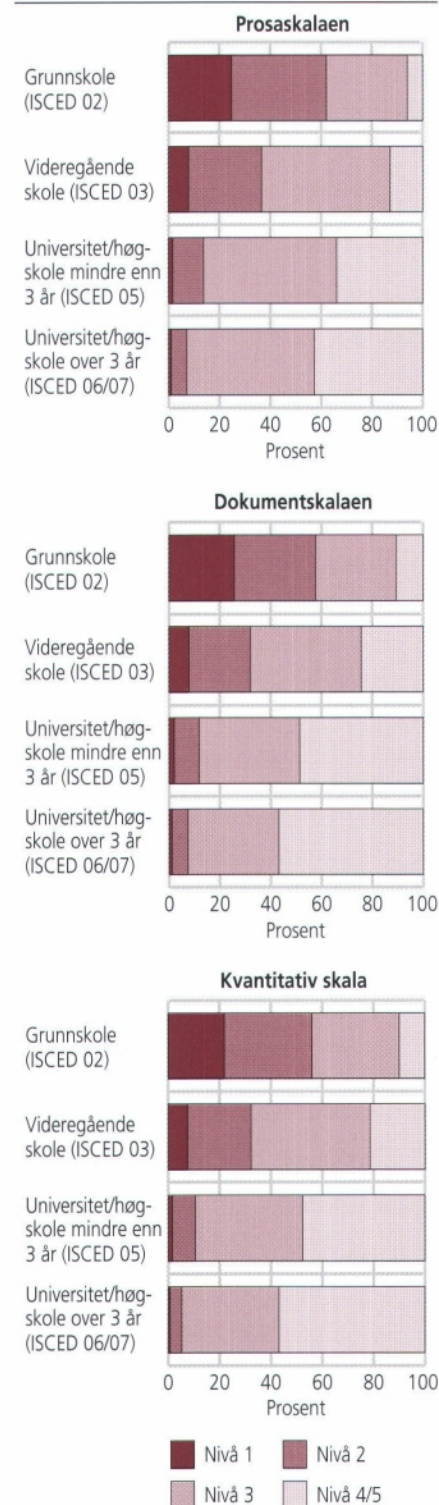
Samlet vurdert viser resultatene foran at det er store forskjeller i leseferdighet når vi sammenligner aldersgrupper. Voksne over 45 år viser seg å være dårligere til å lese prosa- og dokumenttekst enn de som befinner seg i aldersgruppene under 45 år. Forskjellene er størst i disfavør av voksegruppen over 56 år, også for den kvantitative skalaen. Dette kan skyldes at leseevnen

svekkes noe med alder, men må nok også tilskrives at de eldste aldersgruppene gjennomgående har et lavere utdanningsnivå enn det som gjelder for yngre aldersgrupper. I gruppen over 56 år er det også en del personer som er førtidspensjonert av ulike årsaker, og som derfor ikke får anledning til å vedlikeholde leseevnen gjennom daglig leseaktivitet i jobbsammenheng.

Utdanning hjelper – selvfølgelig

Figur 2 viser fordelingen av leseferdighet ved hjelp av ISCED-skalaen (Internasjonal skala for kategorisering av utdanningsnivå). Vi ser at de med lavest utdanning har en høy prosentandel på nivåene 1 og 2. Mellom 56 og 62 prosent av de som har grunnskole som høyeste utdanningsnivå (ISCED-nivå 02), ligger på de to laveste nivåene på de tre leseskalaene.

Figur 2. Leseferdighetsnivå, fordelt etter høyeste utdanningsnivå på ISCED-skalaen

Kilde: Leseferdighetsundersøkelsen 2000.

Tilsvarende finner vi at av de med høgskole- og universitetsutdanning (ISCED-nivåene 06 og 07), ligger over halvparten på nivå 4/5 på dokument skalaen og kvantitativ skala (57 prosent), mens bare 43 prosent når dette nivået på prosa-skalaen. For alle tre skalaene er det for denne utdanningsgruppen rundt 7 prosent som ligger på nivå 1 eller 2.

Men ingen regel uten unntak

Vi kan, ikke overraskende, konstatere at leseferdighet i sterk grad er knyttet til utdanningsnivå. Det er imidlertid viktig å legge merke til at dette ikke gjelder for alle. Det er en liten gruppe hvor utdanningsnivået ikke er noen god indikator for leseferdighetsnivået. Vi ser at 10 prosent av de med bare folkeskole/ grunnskole har leseferdighet på nivå 4/5 på dokument skalaen og kvantitativ skala. Leseferdigheten synes å være meget godt utviklet, til tross for minimal formell utdanning. Det viser at gode leseferdigheter også kan utvikles utenfor utdanningssystemet, og gjerne kan være en konsekvens av stor leselyst eller at en har møtt store krav til leseevne i jobbsammenheng.

Tilsvarende finner vi at noen få med utdanning på høgskole- og universitetsnivå har dårlige leseferdigheter. Dette indikerer at leseferdigheten svekkes dersom den ikke vedlikeholdes. Vi kan også anta at det bak de sistnevnte tallene, også skjuler seg personer som har tatt høyere utdanning i utlandet, men som ikke behersker norsk godt nok til å prestere utover nivåene 1 og 2 på SIALS-oppagavene.

De minst flinke står ofte utenfor arbeidsmarkedet

Vi finner klare forskjeller i leseferdighetsnivå når vi sammenligner de

Tabell 3. Leseferdighetsnivå, fordelt etter arbeidsmarkedsstatus

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Totalt	Gj.snittsskåre
Prosent						
Prosaskalaen						
I jobb	6	24	51	19	100	293
Arbeidsledig	22	24	43	11	100	269
Student	4	17	50	30	100	304
Pensjonist, hjemmeværende	23	36	33	8	100	260
Dokument skalaen						
I jobb	6	20	43	32	100	303
Arbeidsledig	21	22	38	19	100	275
Student	4	14	39	42	100	314
Pensjonist, hjemmeværende	25	34	30	11	100	259
Kvantitativ skala						
I jobb	6	20	44	30	100	302
Arbeidsledig	16	25	37	22	100	281
Student	5	17	44	34	100	306
Pensjonist, hjemmeværende	21	32	36	12	100	267

Kilde: Leseferdighetsundersøkelsen 2000.

som er i arbeid og studenter opp mot gruppene arbeidsledige og pensjonister/hjemmeværende. Forskjellene finnes på alle tre skalaene (se tabell 3).

Studentgruppen (som også inkluderer skoleelever) er minst representert på nivå 1 (3-5 prosent) og har flest på nivå 4/5 (28-39 prosent) på alle skalaene. Tendensene er de samme for de som er i jobb, men vi finner her litt høyere prosentenheter på nivå 1 (vel 5 prosent) og litt lavere på nivå 4/5 (17-30 prosent), sammenlignet med studentgruppen.

Gruppene arbeidsledige og hjemmeværende/pensjonister viser samme tendens når det gjelder nivå 1. Rundt 20 prosent av disse gruppene ligger på nivå 1 både på prosa- og dokument skalaen. Det betyr for eksempel at det er mellom tre og fire ganger så stor andel av de arbeidsledige på det laveste leseferdighetsnivået, sammenlignet med de som er i arbeid.

Forskjellen er noe mindre på den kvantitative leseskalaen. Her finner vi at ca. 5 prosent av de som er i arbeid, befinner seg på nivå 1, mens det tilsvarende tallet for gruppen arbeidsledige er i underkant av 13 prosent. Også gruppen hjemmeværende/pensjonister gjør det best på den kvantitative skalaen (ca. 17 prosent på nivå 1), vurdert i forhold til resultatene på prosa- og dokument skalaen.

Men mange ledige leser godt

Det er også interessant å registrere at gruppen arbeidsledige ikke avviker så mye fra de som er i arbeid når vi sammenligner andelen på nivå 4/5. På alle skalaene er forskjellen mellom de nevnte gruppene på dette nivået mellom 8 og 13 prosentenheter. Dette indikerer at mange arbeidsledige i Norge har høy kompetanse og bare for kort tid har status som arbeidssøker. Tendensen sammenfaller med resultatene fra den svenske IALS-undersøkelsen (Skolverket 1996).

Tabell 4. Vurdering av egen lese-, skrive- og regneferdighet, fordelt etter leseferdighetsnivå

	Svært bra	Bra	Middels	Dårlig
Vurdering av leseferdighet				
Prosaskalaen				
Nivå 1	18	41	33	9
Nivå 2	40	46	35	1
Nivå 3	61	33	6	0
Nivå 4/5	76	22	2	0
Totalt	55	35	9	1
Vurdering av skriveferdighet				
Prosaskalaen				
Nivå 1	13	32	38	17
Nivå 2	28	47	23	2
Nivå 3	46	41	12	1
Nivå 4/5	62	31	6	0
Totalt	42	40	16	3
Vurdering av regneferdighet				
Kvantitativ skala				
Nivå 1	10	37	40	13
Nivå 2	21	47	30	2
Nivå 3	39	47	13	0
Nivå 4/5	62	33	4	0
Totalt	39	43	16	2

Kilde: Leseferdighetsundersøkelsen 2000.

ferdigheten som middels selv om de skårer på høyeste nivå på kvantitativ skala.

Blant de svakeste leserne (nivå 1 på prosaskalaen) finner vi at i underkant av 60 prosent vurderer sin leseferdighet som å være svært god (18 prosent) eller god (41 prosent) i relasjon til dagliglivets krav. Hver tredje person på dette leseferdighetsnivået vurderer leseferdigheten sin som middels, mens rundt 9 prosent mener at den er dårlig.

Vurderingen av egen skrive- og regneferdighet er noe mer realistisk blant dem som fungerer på nivå 1 på prosaskalaen og kvantitativ skala. Rundt 45 prosent vurderer seg som svært god eller god til å skrive og regne, mens de øvrige betegner seg som middels (40 prosent) eller dårlige (13 til 17 prosent) på disse funksjonsområdene.

Ser vi på dem som fungerer på nivå 2 på prosaskalaen, finner vi den samme tendensen som vi fant for vurdering av leseferdighet i relasjon til jobbkrav; over 86 prosent vurderer sine ferdigheter som svært gode eller gode også i relasjon til dagliglivets krav.

De refererte tallene viser oss at både nivå 1- og 2-lesere opplever at de leser bedre enn de egentlig gjør. Det har sannsynligvis flere årsaker. For det første er det nok vanskelig for en del personer å innrømme "tilkortkomning" på et så sentralt funksjonsområde som det lese- og skriveferdighet representerer. Videre må vi også anta at voksne tilpasser valg av lesestoff til sitt ferdighetsnivå og derfor ikke har noen opplevelse av å ha svake ferdigheter. Uansett: vi må konkludere med at voksne med de svakeste leseferdighetene synes å ha et urealistisk

Når vi sammenligner gruppen arbeidsledige med gruppen hjemmeverende/pensjonister, finner vi markerte forskjeller på det høyeste leseferdighetsnivået, spesielt på dokumentskalaen og kvantitativ skala. Mens nærmere en fjerdedel av de arbeidsledige befinner seg på nivå 4/5, er det bare 11-12 prosent av gruppen hjemmeverende/pensjonister som når dette nivået. Dette viser at gruppen av arbeidsledige, som er liten i Norge sammenlignet med andre land, utgjør en sammensatt gruppe med tanke på leseferdighet. Den består av mange med dårlige leseferdigheter, men det er også mange som leser godt.

Vanlig å overvurdere leseferdigheten

Informantene ble bedt om å vurdere sine lese-, skrive- og regneferdigheter i forhold til de utfordringer den enkelte møtte i dagliglivet

(utenom jobb). Hensikten var blant annet å se i hvilken grad de som fungerer svakest på disse ferdighetsområdene, er klar over sine begrensninger.

I tabell 4 har vi sammenholdt egen-vurderingen av lese-, skrive- og regneferdigheten i forhold til dagliglivets krav med resultatene på SIALS.

Vi finner, ikke overraskende, at over 97 prosent av voksne som ligger på nivå 4/5 på prosaskalaen vurderer sine leseferdigheter som gode eller svært gode. Ikke fullt så mange på nivå 3 på prosaskalaen og kvantitativ skala er fornøyd med sine skrive- og regneferdigheter. Vi ser av tabellen at rundt 13 prosent på nivå 3, vurderer disse ferdighetene som middels. På nivå 4/5 anser rundt 6 prosent skriveferdigheten sin for å være middels og tilsvarende vurderer 4 prosent regne-

bilde av egne ferdigheter på dette området. Det er rimelig å tro at dette forholdet kan representere en betydelig hindring i arbeidet for å bedre/heve nivået til den voksegruppen som har ferdigheter som ikke tilfredsstillende de kravene et stadig mer "leseintensivt samfunn" stiller.

Undersøkelsene vil følges opp

Vi har i denne artikkelen trukket fram noe av det som kan betegnes som hovedresultatene fra den norske delen av den omfattende internasjonale leseferdighetsundersøkelsen blant voksne. Det foreliggende datamaterialet er meget stort, og alt ligger til rette for å gjennomføre mer omfattende analyser både innenfor det enkelte land og i sammenligninger mellom de 21 deltagende landene. Det kan blant annet nevnes at det i løpet av høsten 2000 vil bli utarbeidet en rapport med fokus på fellestrekk og ulikheter i de fire nordiske landene som har deltatt i IALS/SIALS. Oppdragsgiver for dette arbeidet er Nordisk Ministerråd.

Det kan til slutt nevnes at det er under planlegging en internasjonal oppfølgingsundersøkelse til IALS/SIALS i regi av OECD og Statistics Canada. Denne undersøkelsen som har betegnelsen ALL (Adult Literacy and Life Skills Survey) skal omfatte samme målgruppe, det vil si aldersgruppen 16–65 år. I tillegg til et nytt og forbedret bakgrunnsintervju, vil en bruke to av de tre lese-skalaene (prosa og dokument) i ny og revidert utgave. I tillegg inngår to nye måleinstrument; "Numeracy" (tallforståelse) og "problem solving" (problemløsning) som er utviklet av internasjonale ekspertgrupper.

Når du har gjort dialogboksen som du kan se i spøringsveiviseren når du skal lage kompliserte spøringer og bruke parametere til å trekke ut data fra databasen? Da kan du bruke Microsoft Query.

Velg **Lag ny spørring** på **Data**-menyen.

Kontroller at merket er fjernet for **Bruk spørringsveiviseren til å opprette og redigere spørringer** i dialogboksen **Velg datakilde**.

Vis dialogboksen **Legg til tabeller** ved å velge datakilden og klikke **OK**. I dialogboksen angir du hvilke tabeller du vil vise.

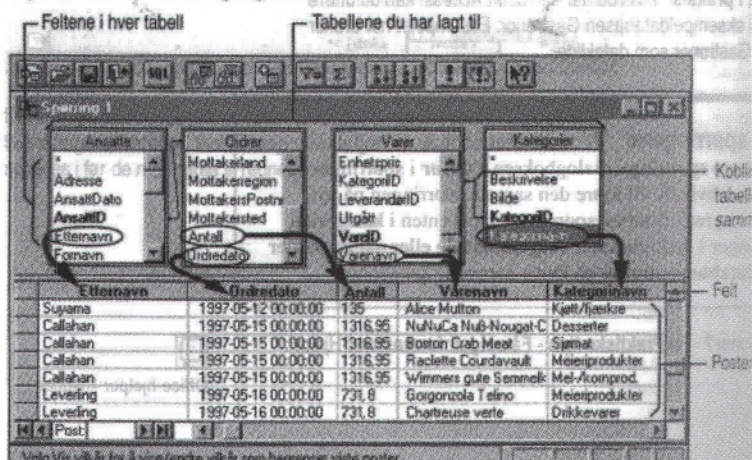
Dra hvert felt som har data du vil bruke, til den nederste delen av spørringsvinduet.

Hvis du vil begrense listen over til regnearket enda mer, kan du på **Vilkår**-menyen. Velg et data og en målverdi, og velg deretter vilkår du vil legge til.

Velg **Returner data** når du er ferdig med å analysere dem videre.

Hvis du vil ha mer informasjon om **Microsoft Query** på **Hjelp**-menyen, er **Microsoft Query** aktivert.

I spørringsvinduet kan du vise og velge eksterne data.

Voksne over 45 år viser seg å være dårligere til å lese prosa- og dokumenttekst enn de som befinner seg i aldersgruppene under 45 år.

Det er bestemt at Norge skal delta i denne nye undersøkelsen, og Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet har bedt Senter for leseforskning og Statistisk sentralbyrå om å ta ansvaret for planlegging og gjennomføring av denne nye undersøkelsen.

Litteratur

Gabrielsen, E. (2000): *Slik leser voksne i Norge*. En kartlegging av leseferdigheten i aldersgruppen 16–65 år.

Kirsch, I.S. og A. Jungeblut (1986): *Literacy: Profiles of America's Young Adults*.

Kirsch, I.S. og P. Mosenthal (1990): *Variables underlying the performance of young adults*.

Murray, T.S., I.S. Kirsch og L. Jenkins (1997): *Adult Literacy in OECD Countries*. Technical Report on the First International Adult Literacy Survey.

OECD og Statistics Canada: *Literacy, Economy and Society* (1995): Results of the first International Adult Literacy Survey.

OECD og Human Resources Development Canada (1997): *Literacy Skills for the Knowledge Society: Further Results from the International Adult Literacy Survey*.

OECD og Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age: Final Report of the Adult Literacy Survey*.

Ritland, A. (2000): *Kartlegging av leseferdigheter blant voksne i Norge*. Dokumentasjonsrapport 2000/19, Statistisk sentralbyrå.

Skolverket (1996): *Grunden för fortsatt lärande*.

Egil Gabrielsen

(Egil.Gabrielsen@slf.his.no) er førstelektor ved Senter for leseforskning – Høgskolen i Stavanger.

Agnes Aall Ritland

(Agnes.Aall.Ritland@ssb.no) er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Anmeldelse Sosialt utsyn 2000

Overfløddighetshorn av kunnskap

Gunn Elisabeth Birkelund
og John Eriksen

- Påvirker innvandringen alderssammensetningen av befolkningen i Norge?
- Hva er sammenhengen mellom flyttemønsteret og økonomiske konjunkturer?
- Hvordan har utviklingen vært i nordmenns helse siden 1980-tallet?
- Hvilke endringer har funnet sted i den offentlige omsorg for eldre, funksjonshemmede og barn?
- I hvilken grad er Norge blitt et utdanningssamfunn i løpet av 1980- og 1990-tallet?
- Hvilke grupper i arbeidslivet er mest utsatt for fysiske miljøbelastninger på jobben?
- Er det økende ulikhet mellom husholdningene i inntekt og formue?
- Har pensjonene holdt tritt med lønningene?
- Hvordan har boligmarkedet utviklet seg siden dereguleringen på begynnelsen av 1980-tallet?
- Er det mer ensomhet blant befolkningen i dag enn før?
- Har økt TV-tilbud ført til at vi ser mer på TV?
- Er det en myte at nordmenn går på ski?
- Er det riktig at vi er utsatt for en voldsbølge?

Disse – og mange andre spørsmål – kan du få svar på ved å bla opp i Sosialt utsyn 2000. Den nye utgaven av Sosialt utsyn kommer bare to år etter forrige (1998). Dette er ny publiseringspraksis: En noe forkortet versjon i forhold til de tidligere utgavene av Sosialt utsyn, men altså hyppigere og dermed mer oppdatert.

Sosialt utsyn 2000 består av elleve enkeltkapitler samt et vedlegg med sosiale indikatorer for perioden 1980-1999. Her er kapitler om befolkning og familie, helse og omsorg, utdanning og arbeid, inntekt og forbruk, sosial trygghet, boforhold, sosial og politisk deltaking, fritid og kultur og kriminalitet. Dessuten inneholder rapporten en innledning som sammenfatter de ti viktigste trender i utviklingen i levekår i Norge i perioden 1980-1999.

Langsiktige trender

De langsiktige trendene knyttes blant annet til kvinners inntog i utdanningssystemet og på arbeidsmarkedet, og de konsekvenser dette har hatt for familie og arbeidsliv. Familien består, selv om nye samlivsformer er mer utbredt enn tidligere: "Mange av de nye alternativene likner så mye på den tradisjonelle familieformen at man ikke kan snakke om 'familiens død'." (Side 12.)

Innvandring fra ikke-vestlige land er en annen – og ny – trend, med en økning fra knapt 30 000 ikke-vestlige innvandrere bosatt i Norge i 1980 til 167 000 ved inngangen til 2000. Mange i denne gruppen har svært dårlige levekår – et faktum som representerer et politisk problem: Inntektene og utdanningsnivået i denne gruppen er gjennomsnittlig lavere enn blant nordmenn

flest; flere er arbeidsledige og flere mottar sosialhjelp; det er registrert høyere kriminalitet i denne gruppen, og mange føler seg sosialt utestengt og isolert fra det norske samfunn.

Dette kan gi ammunisjon for forskjellige politiske ståsteder. Man kunne nok ønsket seg mer nyansert statistikk. I kapitlet om kriminalitet, et svært interessant kapittel, pekes det på at mannlige innvandrere er overrepresentert blant dem som er siktet for lovbrudd. For å motvirke sjablonmessige tolkninger burde det vært mulig å unngå å betrakte innvandrere som en enhetlig gruppe.

En tredje trend som har vesentlig betydning for levekårene, er de økonomiske konjunktorene, som har vært preget av større fluktasjoner de siste 20 årene enn det vi har vært vant med i etterkrigstiden. Dette har hatt betydning for boligmarkedet, utdanningssystemet, arbeidsmarkedet og velferdsstatens trygde- og sosialordninger. Flere kapitler i Sosialt utsyn 2000 drøfter slike sammenhenger.

Flere fattige

Et sentralt kapittel handler om inntekt og forbruk. Kapitlet gir oversikt over utviklingen i inntekt og formue. På 1990-tallet er den økonomiske ulikheten økende i Norge –

noe som først og fremst skyldes at de rikeste er blitt rikere. Men det viser seg også at det siden midten av 1980-tallet har vært en økning i andel personer som er fattige, det vil si under lavinntekstsgrensen (fra 6,4 til 7,4 prosent i henhold til Statistisk sentralbyrås (SSBs) skala for fattigdom). Kapitlet gir leseren viktig kunnskap som gjør at vi savner enda mer informasjon, for eksempel en analyse av inntektsulikhet knyttet til kjønn, utdanning, etnisitet, og så videre. Heller ikke indikatorene bak i boken gir mer informasjon om sosioøkonomisk fordeling.

Rent materielt sett har vi fått det bedre de siste 20 årene, men stadig flere nordmenn rapporterer om et oppjaget tempo – særlig på jobben. Likevel er det lite som tyder på at vi girer ned, et av flere paradoks som påpekes i Sosialt utsyn 2000. Også helsemessig er bildet preget av paradokser – vi blir både friskere og sykere. Særlig ser vi dette blant pensjonistene, som er sprekere nå enn før, men også sykere, blant annet fordi de lever lenger.

For øvrig pekes det på at den politiske deltakelse viser et flertydig bilde. Færre er medlemmer av politiske partier og oppslutningen om valg er synkende. Dette er en klar trend over tid (med unntak for folkeavstemningen om EU i 1994). Folk synes å være mer engasjert av enkeltsaker enn av partipolitikk, og flere deltar i politiske diskusjoner og prøver å påvirke beslutninger. "Den politiske interessen er (derfor) ikke for nedadgående" (side 161).

Er vi mer ensomme? Stadig flere nordmenn bor alene; hele 41 prosent av alle husholdninger i 1997 besto av kun én person. Likevel er det lite som tyder på at ensomheten

er tiltakende. Vi er flinke til å holde kontakten med hverandre, og stadig flere rapporterer om nære og gode vennskap, kanskje til erstatning for (manglende) nær familie. Men det er fortsatt slik at "samlivsforholdet reduserer risikoen for ensomhet betydelig mer enn andre former for (sosial) deltaking" (side 158).

Overflødigthorn av kunnskap

Slik kunne vi fortsatt. Sosialt utsyn 2000 inneholder et vell av informasjon. Den er et overflødigthorn, hvor SSB øser ut kunnskap, i all hovedsak fra egne kilder. En rekke forfattere har bidratt til boken og samlet gir kapitlene et godt bilde av SSBs mangeårige kompetanse innenfor levekårsforskning. Analysene og beskrivelsene er grundige og kortfattede, særlig i stilen. Framstillingen er pedagogisk og lettforståelig, med hyppig bruk av oversiktige tabeller eller figurer. I egne vinduer gis mer utfyllende forklaringer av viktige begrep. Underoverskriftene gir oversikt og mening og letter lesningen.

Kildene for Sosialt utsyn er i all hovedsak SSBs egne data og publikasjoner samt NOU-er. Det er rimelig nok. Men for de fleste kapitlene hadde det beriket framstillingen om annen empiri, og analyse og konklusjoner hadde blitt innarbeidet i teksten.

De fleste kapitler gir en oversikt over utviklingen i levekår fra 1980-tallet til i dag. Sosialt utsyn er derfor svært godt oppdatert. Det ser ut til å være en redaksjonell linje at det er situasjonen i Norge som skal beskrives. Likevel, de komparasjoner som gjøres (se for eksempel drøfting av utviklingen av fruktbarhet i Europa i kapitlet om befolk-

ningens utvikling, side 20, gir så mye innsikt at vi kunne ønsket oss mer av dette.

For fragmentert?

En vanlig innvending mot levekårsforskningen har vært at den blir for fragmentert. Dette gjelder også Sosialt utsyn. Enkeltkapitlene konsentrerer seg om "sitt" tema, riktignok med en del henvisninger til andre kapitler der en annen side av samme tema er behandlet. Dermed kan man lett miste helheten av syne.

La oss ta et eksempel. Kapitlet om helse gir en utmerket oversikt over helsetilstanden til den norske befolkning og utviklingen i helse og helsetjenester siden 1980-tallet. Men sammenhengen mellom helse og andre levekår, som for eksempel utdanning og arbeid, er i liten grad tatt opp, og det gjøres ikke noe forsøk på en helhetlig analyse. Noen forsøk er gjort for å overkomme dette problemet. Innledningskapitlet er en samlet oversikt, men mer en oppsummering enn en analyse av sammenhengen mellom de ulike levekårskomponentene.

Det er lenge siden man påviste den velkjente "Matteus-effekten", det vil si at de som har mye skal få mer, og omvendt. Det er som kjent bedre å være ung, rik og vakker enn gammel, fattig og stygg. Vi savner derfor et samlende kapittel som ved hjelp av multivariate analyseteknikker gir et forsøksvis helhetsbilde av levekår i den norske befolkning og utviklingen av dette over tid. Kan det for eksempel identifiseres grupper med jevnt over dårlige levekår og omvendt – kan det identifiseres grupper med svært gode levekår? Hvordan er utviklingen over tid med hensyn til dette?

Skal SSB analysere eller beskrive?

Kanskje er dette et urimelig krav å stille til Sosialt utsyn og SSB. Det SSB nå gir oss, er et Sosialt utsyn som regelmessig publiserer statistikk og gjør data tilgjengelige, slik at andre kan få oppdatert informasjon og foreta de helhetlige analyser vi savner. Vårt savn gjenspeiler nok situasjonen innenfor samfunnsfagene vel så mye som SSBs manglende evne til helhetlig analyse. Og er en helhetlig analyse en oppgave for Sosialt utsyn?

Likelihood: Fragmentert levekårsanalyse kan gi ansatser til et bilde av det norske samfunn som mer konfliktfritt enn man hadde fått fram ved et mer helhetlig perspektiv. Kanskje.

Idylliserende?

Er alt vel i Norge? Noen kapitler kan lett leses slik – og ikke helt uten grunn. Selv i kapitler om sosialhjelp, sosial omsorg og trygd kan en lett bli sittende igjen med et slikt inntrykk. I en del sammenhenger blir situasjonen på feltet beskrevet like mye ved sine politiske intensjoner som ved politikkenes virkninger, enn si manglende eller utilsiktede virkninger. Det er god analyse å konfrontere idealer med realiteter, men dette er ikke alltid like enkelt. Særlig er dette tydelig på områder hvor det relativt nylig har skjedd store reformer, som for eksempel innenfor utdanningssystemet, og hvor det mangler data om konsekvensene av slike reformer.

Sosialt utsyn 2000 er en type publikasjon hvor det er lett å komme med gode forslag til forbedringer: flere referanser, mer komparasjon, mer helhet og klarere tale om negative trekk ved samfunnsutviklingen. Vi har imidlertid hatt stort utbytte

av Sosialt utsyn, både denne og tidligere utgaver, som en omfattende, nøktern og faktabasert beskrivelse av det norske samfunnet.

Mersmak

Publikasjonen er et viktig oppslagsverk, som bør brukes mer. Det er befriende å slippe synsing. Publikasjonen gir bakgrunn for mange av dagens øyeblikksbilder. Og den gir mersmak – vedleggene gir leseren anledning til å gå mer i dybden på enkelte forhold. I hvert kapittel oppgis datakildene kapitlet er basert på, slik at leserne kan vite hvilke data de skal søke etter dersom de ønsker å gå videre til SSBs hjemmesider. Og et av vedleggene bakerst inneholder et kort avsnitt om hvordan man kan finne fram i statistikk om levekår og finne fram til SSBs publikasjoner og hjemmesider.

Så til våre spørsmål – har leseren gjettest svarene? Ja, innvandringen påvirker alderssammensetningen i befolkningen. Ja, det er en sammenheng mellom flyttestrømmer og økonomiske konjunkturer, og de som vil vite mer om dette kan bla opp i befolkningskapitlet i Sosialt utsyn 2000.

Gunn Elisabeth Birkelund

er professor ved Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi.

John Eriksen

er seniorforsker ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).

31.08.2000

Dødsårsaker, 1997

Stadig færre krybbedødsfall

I 1997 døde 27 spedbarn under 1 år av plutselig død av ukjent årsak (krybbedødsyndromet). Det er åtte færre enn året før. Det har vært en markant nedgang av barn døde av ukjent årsak siden 1989, da 142 krybbedødsfall ble registrert.

I 1997 var det 251 dødsfall blant barn i første leveår. 171 av dødsfallene skjedde i de fire første leveukene.

533 selvmord

Antall dødsfall i 1997 var 44 646 fordelt på 22 282 menn og 22 364 kvinner. I overkant av 6 prosent av mennene mot vel 4 prosent av kvinnene døde som følge av ulykker, skader, selvmord og drap. De fleste voldssomme dødsfall skyldes ulykker, og en av fire ulykker har sammenheng med transport. Også selvmord utgjør en relativt stor andel av de voldssomme dødsfallene. I 1997 ble det registrert 533 selvmord, 41 drap og 19 med usikker ytre årsak. Dette er om lag som i 1996. Av de voldssomme dødsfallene var det 56 tilfeller der dødsfallet regnes som en senfølge av en tidligere ytre årsak, det samme som i 1996.

44 prosent døde av hjerte- og karsykdommer

Nær 77 prosent av alle dødsfall i 1997 var forårsaket av følgende tre sykdomsgrupper; hjerte- og karsykdommer, ondartede svulster og sykdommer i åndedretsorganene.

I alt døde 19 521 personer, eller 44 prosent, av hjerte- og karsykdommer. Antall døde av ischemisk hjertesykdom utgjorde 47 prosent av hjerte- og karsykdommer i 1997, mens 26 prosent døde av karlesjoner i sentralnervesystemet.

Antall døde av ondartede svulster var 10 649 i 1997, noe flere menn enn kvinner. Svulster i fordøyelsesorganene utgjorde 30 prosent av disse dødsfallene. Svulster i åndedretsorganene sto for 17 prosent, mens leukemi og andre svulster

i bloddannede organer utgjorde 9 prosent.

Når det gjelder åndedrettssykdommer var det i alt 4 010 dødsfall i 1997. Influensa og pneumoni utgjorde godt over halvparten av disse.

Økning av diabetes mellitus dødsfall

Statistisk sentralbyrå innhenter tilleggsopplysninger fra leger og sykehus/institusjoner når dødsmeldingen er utydelig eller mangelfull for å sikre riktig diagnosekoding. I 1997 ble det lagt vekt på å innhente ytterligere tilleggsinformasjon ved tilfeller av diabetes mellitus. Skjematet for tilleggsinformasjon inneholder spørsmål om type, varighet, eventuelle komplikasjoner og om sykdommen skal være underliggende dødsårsak. Tilleggsinformasjonen gir et sikrere grunnlag for koding av dødsfall der diabetes mellitus er blant de oppførte diagnosene. Denne kvalitetssikringen har ført til at flere dødsfall har blitt registrert som diabetes mellitus i 1997 enn tidligere år. Antall slike dødsfall var 738 i 1997 mot 506 i 1996. Man må altså være forsiktig med å tolke økningen som annet enn en økning som følge av økt fokus på denne sykdomsgruppen.

30.08.2000

Registrert arbeidsløse blant innvandrere, 2. kvartal 2000

Størst auke blant menn

Registrert arbeidsløse auka frå 6,2 til 7,3 prosent for førstegenerasjonsinnvandrere frå 2. kvartal 1999 til 2. kvartal 2000. Aukninga for heile folket var frå 2,2 til 2,6 prosent. Arbeidsløysa steig mest blant menn, både i heile folket og blant innvandrere. Alt er rekna som del av arbeidsstyrken.

Framleis ligg den registrerte arbeidsløysa for innvandrane frå Afrika aller høgast, med 14,2 prosent ved utgangen av mai. Dei er følgd av innvandrane frå Asia og Aust-Europa med respektive 10,4 og 9,9 prosent. Den største aukninga i arbeidsløysesprosenten hadde førstegenerasjonsinnvandrane frå Sør- og Mel-

lom-Amerika, frå 6,2 prosent i mai 1999 til 8,7 prosent i mai i år. Lågast auke hadde innvandrane frå Norden og Nord-Amerika og Oceania med 0,3 prosentpoeng kvar som er litt lågare enn aukninga for heile befolkninga.

Veksten i arbeidsløysa gjer seg særleg gjeldande blant dei med butid under fire år og dei med butid frå sju år og oppover. Innvandrane som har vore busette mellom fire og seks år i Noreg, har hatt noko mindre auke i den registrerte arbeidsløysa det siste året.

Minst auke blant kvinner

Ved utgangen av mai i år var den registrerte arbeidsløysa for innvandrere 8,2 prosent for menn og 6,2 prosent for kvinner. For heile landet var tala respektive 2,8 prosent og 2,3 prosent.

Det er blant menn at aukninga i arbeidsløysa er størst. For heile landet og for innvandrargruppa samla steig registrert arbeidsløysa med respektive 0,5 og 1,4 prosentpoeng frå mai 1999 til mai i år. Blant kvinner har aukninga vore noko mindre. Dei tilsvarande tala var her på respektive 0,2 og 0,7 prosentpoeng.

Den fylkesvise utviklinga

Rogaland og Vest-Agder har den høgaste registrerte arbeidsløysa blant førstegenerasjonsinnvandrane (målt i forhold til befolkninga, 16-74 år) med respektive 6,5 og 6,1 prosent. Begge desse fylke har òg hatt den største aukninga, med respektive 2,8 og 2,0 prosentpoeng frå mai 1999 til mai 2000. Elles har det òg vore auke i dei andre fylke, med unntak av Hedmark som hadde ein nedgang på 0,9 prosentpoeng. Akershus hadde den lågaste registrerte arbeidsløysa blant førstegenerasjonsinnvandrane med 2,5 prosent. Dette fylket hadde òg den lågaste arbeidsløysesprosenten for heile befolkninga med 1,0 prosent.

På arbeidsmarknadstiltak

Talet for personar på ordinære arbeidsmarknadstiltak viser berre ein marginal auke sidan mai 1999, både totalt og for førstegenerasjonsinnvandrane under

eit, men med ein viss auke på 0,5 prosentpoeng blant dei frå Aust-Europa.

Ved utgangen av mai i år finn vi 3 703 førstegenerasjonsinnvandrarakar på ordinære arbeidsmarknadstiltak. Dette utgjer 29 prosent av alle deltakarakar på desse tiltaka. Innvandrarakar frå Aust-Europa har den høgste delen av personar på tiltak med 3,4 prosent (av personar i alt 16-74 år). Det er Oppland og Nordland som har dei høgste deltakarprosentane for førstegenerasjonsinnvandrarakar på respektive 3,2 og 3,1. Lågast ligg Akershus og Oslo med 0,9 og 1,0 prosent.

29.08.2000

Prisindeks for bruktbolig. Foreløpige tall, 2. kvartal 2000

Boligprisene opp 6,9 prosent

Prisene på brukte boliger steg med 6,9 prosent fra 1. til 2. kvartal i år og er nå i gjennomsnitt nær 18 prosent høvere enn på samme tid i fjor.

De foreløpige indekstallene fra Statistisk sentralbyrå viser en prisvekst på vel 8 prosent i Oslo og Bærum samt storbyene Stavanger, Bergen og Trondheim fra 1. til 2. kvartal i år. I samme periode steg prisene i resten av Akershus med 6,9 prosent, mens boligprisene i landet for øvrig økte med 6,4 prosent.

Prisene på blokkleiligheter steg mest, med 8 prosent. For småhus og eneboliger gikk prisene opp med henholdsvis 6,9 og 6,6 prosent.

24 prosent økning i Oslo og Akershus
Boligprisene i Oslo og Akershus er nå knapt 24 prosent høvere enn i 2. kvartal i fjor. I storbyene Stavanger, Bergen og Trondheim har prisene steget med 21,6 prosent i gjennomsnitt, mens prisene økte med 14,9 prosent i resten av landet.

Prisene på blokkleiligheter steg mest, med 25,2 prosent. For småhus og eneboliger steg prisene med 18,7 og 14,8 prosent.

25.08.2000

Lønnsstatistikk. Lønssummar frå Lønns- og trekkoppgåveregisteret, 1999

30 milliardar meir i lønn og honorar

Samla utbetalt lønn, honorar med vidare utgjorde 500,8 milliardar kroner i 1999. Dette var ein auke på 30,1 milliardar kroner eller 6,4 prosent frå 1998. Til samanlikning var auken på 43,2 milliardar eller 10,1 prosent frå 1997 til 1998.

Auken i privat eigde foretak var på 7,0 prosent medan auken i offentleg forvaltning var 6,5 prosent. Tilsvarande tal frå 1997 til 1998 var ein auke på 12,4 prosent i private foretak og 8,7 prosent i offentleg forvaltning.

Privat eigde foretak utbetalte 52,6 prosent av samla lønn, honorar med vidare, medan offentleg eigde foretak stod for 30,5 prosent av utbetalingane. Dei finansielle foretaka stod for 3,1 prosent av dei samla utbetalingane av lønn, honorar med vidare.

Høg vekst i tenesteyting

Det har vore ein sterk auke i samla utbetaling av lønn, honorar med vidare i forretningsmessig tenesteyting, der veksten frå 1998 var på 11,4 prosent. Industrien hadde til samanlikning ein vekst på 2,8 prosent medan varehandel hadde ein auke på 5,8 prosent. Industri og varehandel var dei to næringane med størst utbetaling av lønn, honorar med vidare, og utgjorde 16,0 prosent og 13,3 prosent av dei samla utbetalingane.

Fleire mottok lønn

I 1999 var det totalt 2 584 000 personar som tok imot lønn, honorar med vidare. Dette er ein auke på om lag 26 400 personar, eller 1,0 prosent frå 1998. Auken var mest markant for dei mellom 51 og 65 år, der auken var på 4,3 prosent frå året før. For personar mellom 20 og 30 år var det ein nedgang på 1,3 prosent. I Oslo/Akershus-området var det 1,3 prosent fleire som tok imot lønn, honorar med vidare i 1999 enn året før, medan det i Nord-Noreg var 0,2 prosent færre.

Færre tok imot dagpengar

184 100 personar tok imot dagpengar i 1999, ein nedgang på 10,0 prosent frå året før. Talet på personar som tok imot dagpengar blei redusert i alle regionane. Nedgangen var størst i Oslo/Akershus-området, der det var ein reduksjon på 14,3 prosent. Totale utbetalingar av dagpengar var på nær 5,4 milliardar i 1999, noko som var ein auke på 3,1 prosent frå 1998. Det var ein auke på 14,6 prosent i gjennomsnittleg utbetaling per person blant dei som tok imot dagpengar.

Auke i utbetalingane av pensjonar og liknande

Det blei totalt utbetalt 131,8 milliardar kroner i pensjonar og liknande i 1999, ein auke på 6,7 prosent frå 1998. Beløpet omfattar utbetalingar frå folketrygda, som til dømes alders- og uførepensjon, og ulike utbetalingar av pensjonar utanom folketrygda. Totalt var det vel 1 395 000 personar som tok imot pensjonar og liknande, ein auke på 18 700 personar frå 1998.

24.08.2000

Inntektsstatistikk. Innvandrere, 1998

Tverrkulturelle par har høyest inntekt

Ektepar uten barn hvor den ene av partene er norsk og den andre har innvandrerbakgrunn har høyere inntekt etter skatt enn tilsvarende ektepar hvor både mann og kvinne er norske. For ektepar med barn er det ingen slik inntektsforskjell.

Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for ektepar uten barn hvor mannen er norsk og kvinnen har innvandrerbakgrunn utgjorde 320 000 kroner i 1998. Tilsvarende tall hvor kvinnen er norsk og mannen har innvandrerbakgrunn var omtrent det samme med 318 000 kroner. Ektepar uten barn hvor begge er norske, hadde en inntekt etter skatt på gjennomsnittlig 287 000 kroner.

Med ektepar uten barn menes også alle ektepar som – ifølge folkeregisteret –

ikke har noen av sine barn boende hos seg.

Alder har betydning

Noe av denne forskjellen kan forklares ved at gjennomsnittlig alder hos ektepar hvor begge er norske ligger høyere enn hos ektepar hvor én av partene har innvandrerbakgrunn. Inntekt etter skatt vil som kjent falle når pensjoner erstatter yrkesinntekt.

For ektepar med barn derimot, har par hvor begge er norske like høy inntekt som familier hvor mannen er norsk og kvinnen er innvandrer, 452 000 kroner. Ektepar med barn hvor kvinnen er norsk og mannen er innvandrer, har en gjennomsnittlig inntekt etter skatt på 414 000 kroner. For denne familietyper er det ingen særlig forskjell på norske og innvandrere med hensyn til alder.

Lavest for innvandrerepar

Uavhengig av barn eller ikke, har ektepar hvor begge er innvandrere desidert lavest inntekt etter skatt med 223 000 kroner for ektepar uten barn og 316 000 kroner for ektepar med barn.

Norden og Vest-Europa høyest

Hvis vi ser nærmere på familier der én av partene har innvandrerbakgrunn, finner vi på forhånd kjente mønstre. Norske menn som er gift eller samboer med kvinner fra Norden eller Vest-Europa for øvrig har høyest familieinntekt etter skatt med gjennomsnittlig 425 000 kroner. Hvis kvinnen derimot kommer fra Øst-Europa, er tilsvarende tall 83 000 kroner lavere.

Norske kvinner har også høyest familieinntekt etter skatt dersom ektemann eller samboer kommer fra Norden eller Vest-Europa med henholdsvis 372 000 kroner og 429 000 kroner. Litt interessant er det å legge merke til at hvis mannen kommer fra Øst-Europa er familieinntekten omtrent den samme som når mannen har bakgrunn fra Nord-Amerika, med henholdsvis 346 000 og 344 000 kroner. Ikke overraskende har norske kvinner som er gift eller samboer med menn fra Asia, Afrika, Mellom- og

Sør-Amerika samt Tyrkia lavest familieinntekt med 333 000 kroner

24.08.2000

Befolkningsstatistikk. Folkemengde 1. juli 2000 og endringene i 2. kvartal

Stor innvandring og utvandring

Til tross for rekordhøye innflyttingstall for 2. kvartal, var nettoinnflyttingen omtrent lik den i samme kvartal de to foregående årene, vel 3 500 personer. Av nettotallet utgjorde tre fjerdedeler personer med irakisk statsborgerskap. Foreløpig folketall 1. juli var 4 493 000.

Foreløpige flyttetallet for 2. kvartal viser at det flyttet 9 500 personer til Norge og 6 000 fra Norge. Innflyttingsoverskuddet på 3 500 var tilsvarende som for årene 1998 og 1999. Antall innflyttinger og utflyttinger økte likevel med henholdsvis 1 800 og 1 600 fra året før. Omfanget av innflyttinger og nettoinnflytting var i virkeligheten langt lavere, ettersom mange irakere hadde kommet tidligere. Registrering av flyttingene skjedde imidlertid i 2. kvartal i år.

Foreløpige tall viser at folketallet økte med 8 400 i 2. kvartal, tilsvarende samme kvartal i 1999. Tallene på levende-fødte og døde i 2. kvartal var henholdsvis 15 300 og 10 400, som er 300 og 100 færre enn i samme periode i fjor.

Asiatene dominerte

Asiatiske statsborgere hadde en registrert nettoinnflytting på 3 300 i 2. kvartal. I nettotallet inngikk det vel 2 700 med irakisk statsborgerskap. De fleste av disse kom til Norge i 1999, men har ventet på vedtak om oppholdstillatelse. Somaliske statsborgere var den nest største enkeltgruppen med et nettotall på cirka 600. Av europeiske statsborgere flyttet det drøyt 700 flere ut av Norge enn det flyttet inn. Halvparten av disse var norske statsborgere, mens 250 var svenske. Blant jugoslaviske statsborgere flyttet det vel 300 inn og knapt 450 ut.

Ingen vekst i Oslo

Oslos befolkning økte bare ubetydelig i 2. kvartal, mens den samlede tilveksten for 1. kvartal utgjorde 1 400. Stillstanden har sin årsak i et innenlandsk flyttetap på vel 1 100 personer. I 2. kvartal oppnådde imidlertid alle landets fylker flyttegevinst fra utlandet. Denne gevinsten var størst i de delene av landet som nå har innenlandsk flyttetap: kystfylkene fra Finnmark til og med Rogaland, foruten Oslo. I kystfylkene bidro flyttegevinsten fra utlandet, på knapt 2 000, til at det innenlandske flyttetapet på vel 1 000, ble mer enn utjevnet i nesten alle fylkene.

Fortsatt skjevt regionalt

Den skjeve regionale flyttebalansen innenlands i det siste, fortsatte med omtrent samme styrke i 2. kvartal. Det innenlandske flyttetapet for Nord-Norge var på knapt 600, eller nærmere 200 flere enn i samme kvartal året før. Nesten 400 av flyttetapet gjaldt Nordland. For kystfylkene sørover til og med Rogaland var det tendens til bedret flyttebalanse. For 1. halvår under ett var flyttetapet fra Nord-Norge 1 300 og for kystfylkene lenger sør 950.

I 1. halvår 2000 oppnådde alle fylker befolkningsøkning. Veksten var størst (0,45-0,55 prosent) i alle fylkene rundt Oslofjorden, unntatt Oslo. Men veksten var nesten like stor i Vest-Agder, Troms, Sør-Trøndelag og Hordaland. Veksten i fylkene skyldes i ulik grad fødselsoverskudd eller flytting - innenlands eller fra utlandet.

Liten økning i fødselsoverskuddet

De foreløpige fødselstallene for 1. halvår viser et fødselsoverskudd på 7 400, som er en økning på 400 fra tilsvarende tidsrom i fjor. Telemark, Hedmark og Oppland hadde fødselsunderskudd. I 2. kvartal var fødselsoverskuddet 4 900, mens fødselstallene var 200 lavere enn på samme tid i fjor, vel 15 300.

22.08.2000

Etterforskede lovbrudd, 1999

Flere tatt for forbrytelser

I 1999 etterforsket og oppklarte politiet flere forbrytelser enn noe annet år tidligere. Oppklaringsprosenten er den høyeste på 28 år, og flere forbrytelser enn noen gang ble avgjort med forelegg og i domstolene. Antall personer tatt for narkotikalovbrudd og tyveri økte mest.

Antall etterforskede lovbrudd fortsatte å stige i 1999, til tross for nedgangen i antallet registrerte anmeldelser fra 1998 til 1999. Etterforskningen ble endelig avsluttet for 307 000 forbrytelser og 112 000 forseelser, en økning med 15 000 forbrytelser og 2 000 forseelser i forhold til i 1998. Det ble etterforsket 5 900 flere narkotikaforbrytelser og 7 500 flere simple tyveri.

Flest oppklaringer på 28 år

Vi må tilbake til 1972 for å finne en oppklaringsprosent for forbrytelser som er like høy som i 1999. Oppklaringsprosenten økte fra 28 prosent i 1998 til 31 prosent i 1999, noe som har sammenheng med den økte oppklaringen av forbrytelser i de største politidistriktene. Seks av de åtte største politidistriktene, blant annet byene Oslo (26 prosent), Bergen (34 prosent) og Stavanger (26 prosent), oppnådde i fjor en høyere oppklaringsprosent enn de fire foregående år. Trondheim oppnådde derimot sin laveste andel av oppklarte forbrytelser i femårsperioden (24 prosent).

Tyveriene utgjorde mer enn 60 prosent av alle forbrytelser som ble ferdig etterforsket i løpet av 1999. De fleste tyverier blir fremdeles ikke oppklart, men oppklaringsprosenten for grovt tyveri (12 prosent) ble 2 prosent høyere enn i 1998. I tillegg økte oppklaringsprosenten for både simpelt tyveri (11 prosent) og brukstyveri av motorkjøretøy (17 prosent) med ett prosentpoeng. Selv om økningen i oppklaringsprosenten for tyveriene ikke er stor, er den et sentralt bidrag til økningen av den totale oppklaringsprosenten. Antallet etterforskede narkotikaforbrytelser økte med 19 pro-

sent fra 1998 til 1999, og begge år ble ni av ti narkotikaforbrytelser oppklart. Den store økningen i antallet oppklarte narkotikaforbrytelser er derfor et av de viktigste bidragene til økningen av den totale oppklaringsprosenten.

Flere forbrytelser avgjort med forelegg og i domstolene

I 1999 ble 17 500 forbrytelser avgjort med forelegg, 3 500 flere enn i 1998. Det var først og fremst narkotikaforbrytelser som bidro til denne økningen. 2 700 flere slike lovbrudd ble avgjort med forelegg.

Etterforskningen av 58 500 forbrytelser førte til en avgjørelse i domstolene. Dette var hele 8 200 flere enn året før, og hadde blant annet sammenheng med at 2 500 flere narkotikaforbrytelser endte i domstolene. I takt med statistikken for anmeldte lovbrudd, var det 8 prosent færre etterforskede grove tyverier i 1999, sammenliknet med 1998. Til tross for denne utviklingen var det 8 prosent flere grove tyverier som endte i domstolene. I underkant av 7 prosent av de simple tyveriene ble avgjort i domstolene, en andel som er noe større – og i antall utgjorde mer enn 1 100 flere – enn i 1998. I tillegg til det økte antallet narkotikaforbrytelser og en økt oppklaring av tyverier, hadde avsluttet etterforskning av enkelte omfattende bedragerisaker betydning for oppklaringsprosenten og omfanget av forbrytelser behandlet i domstolene. Få personer kan begå svært mange bedragerier mot en rekke ofre. Oppklaringen av enkelte slike saker bidro til at 2 500 flere bedragerier ble avgjort i domstolene, en økning på 68 prosent sammenliknet med 1998.

Flere gjerningspersoner

Ved avsluttet etterforskning var 31 500 forskjellige antatte gjerningspersoner siktet for om lag 90 000 oppklarte forbrytelser. Antall siktede for forbrytelser er 10 prosent høyere enn i 1998, og det ble flere siktede i alle aldersgrupper. Økningen var størst i de yngste aldersgruppene, og antallet siktede utgjorde nesten 3 prosent av befolkningen i alderen 18-20 år og 2 prosent i alders-

gruppene 14-17 år og 21-24 år. Det er menn i slutten av tenårene som oftest blir tatt, og ved avsluttet etterforskning ble et antall tilsvarende hver tjuende unge mann i alderen 18-19 år siktet eller tiltalt for en eller flere forbrytelser.

Hele 8 000 av de 31 500 antatte gjerningspersonene hadde narkotikaforbrytelse som sitt groveste lovbrudd, 1 500 flere enn året før. Det var også 8 000 antatte gjerningspersoner som hadde tyveri som sitt groveste lovbrudd, 700 flere enn i 1998. Av alle antatte gjerningspersoner for forbrytelser var det 3 300 som ble siktet for 9 eller flere lovbrudd, 500 flere personer enn i 1998.

Selv om oppklaringsprosenten og antall siktede har økt, ble likevel etterforskningen av 217 000 forbrytelser avsluttet uten en eller flere siktede gjerningspersoner.

Tilbakefall

Av de som ble siktet for forbrytelser i 1994, er mer enn halvparten (55,5 prosent) siktet for ett eller flere nye lovbrudd i årene 1995 til og med 1999. Blant de siktede for narkotikalovbrudd i 1994 er mer enn 60 prosent registrert med tilbakefall. På grunnlag av det siste registrerte tilbakefall var det en av fire siktede narkotikalovbrytere som ble siktet for nye narkotikalovbrudd i løpet av den påfølgende femårsperioden. Blant de siktede for vold var det 11 prosent som, ved siste registrerte tilbakefall, ble siktet for nytt voldslovbrudd. Statistikken over tilbakefall viser også at minst 5 prosent av de siktede for sedelighetslovbrudd i 1994 ble registrert for et eller flere nye sedelighetslovbrudd i løpet av de neste fem årene. Det er registrert noe mindre tilbakefall blant de volds-, sedelighets- og narkotikasiktede i 1994 enn det som var tilfellet for de siktede for disse lovbruddsgruppene i 1993.

17.08.2000

Pasientstatistikk. Endelige tall, 1999

Flere pasienter over 80 år

Antall heldøgnspatienter over 80 år har økt sterkt de senere årene. Mens det i 1995 ble skrevet ut 75 452 eldre, har tallet økt til 96 858 i 1999, noe som utgjør en vekst på 22 prosent i løpet av perioden. Antallet pasienter totalt har økt med 8 prosent siden 1995, mens antallet liggedager bare har steget med 0,6 prosent.

Økningen i heldøgnsopphold blant de eldste er større for kvinner enn for menn. Gjennomsnittlig antall liggedager har sunket i samme periode, fra 9,6 til 8,6. Så selv om flere eldre havner på sykehus, blir de liggende der kortere enn tidligere.

Endelige tall viser kun minimale forskjeller i forhold til de foreløpige tallene som ble publisert i mai. I 1999 ble 696 889 heldøgnspatienter skrevet ut fra somatiske sykehus i Norge, 309 759 menn og 387 130 kvinner. Disse pasientene tilbrakte til sammen 4 265 391 dager på sykehus, noe som utgjør 6,1 liggedager i snitt per pasient.

Flest hjerte- og karlidelser

Det er fremdeles flest som havner på sykehus på grunn av hjerte- og karlidelser, deretter følger kreftsvulster, skader og forgiftninger, graviditet og fødsel, sykdom i åndedrettssystemet og sykdommer i fordøyelsesorganene.

For kvinner er det svangerskap, fødsel og barseltid som medfører flest utskrivninger (71 449), deretter hjerte- og karlidelser (43 815) og svulster (41 278). Disse tre sykdomsgruppene står bak 40 prosent av kvinnes sykehusinnleggelser. For menn er det hjerte- og kar-sykdommer som ligger på toppen med 59 221 utskrivninger, etterfulgt av skader, forgiftninger og visse andre konsekvenser av ytre årsaker (38 080) og svulster (35 734). Det utgjør 43 prosent av mennenes sykehusinnleggelser. Det er også andre kjønnsforskjeller å finne, for eksempel er det dobbelt så mange

kvinner som menn som blir innlagt på grunn av brudd i lårhalsen. Også leddlidelser, grå stær og gallestein er en langt vanligere grunn til sykehusopphold for kvinner enn for menn, mens dobbelt så mange menn som kvinner blir innlagt på grunn av kreft i åndedrettsorganene og brysthulens organer. Det er også mange flere menn enn kvinner som pådrar seg hjernerystelse og andre hodeskader.

16.08.2000

Befolkningsstatistikk. Flyttinger, 1999

Flytterekord fra utlandet

Det samlede innflyttingsoverskuddet til Norge fra utlandet var på 19 000 personer i 1999. Flytteoverskuddet var på 5 000 flere enn i 1998. Økningen skyldes stor innflytting av kosovo-albanere. Fylkene omkring Oslofjorden mottok flere enn 5 000 flyttere netto fra andre landsdeler.

I 1999 flyttet 41 900 personer til Norge, mens 22 900 flyttet ut. Innflyttingsoverskuddet på 19 000 er vel 5 000 høyere enn året før, som sammen med 1987 var toppåret til da. Økningen skyldes sterk tilstrømning av albanere fra det krigsrammede Kosovo. Av de 19 000 var 14 prosent vesteuropeiske statsborgere og 43 prosent østeuropeiske, mens de fra Afrika, Asia, Sør- og Mellom-Amerika og Tyrkia utgjorde 42 prosent. Størst nettoinnflytting var det av jugoslaver (kosovo-albanere), 5 800 personer. Dette er 5 500 flere kosovo-albanere enn det som ble registrert i 1998. Om lag 2 000 av de 6 400 kosovo-albanerne som ble registrert som innflyttet til Norge i 1999, kom faktisk i 1998.

Færre nordiske inn

Innflytting av andre nordiske statsborgere avtok i 1999 sterkt i forhold til de to til tre foregående årene. Innflyttingsoverskuddet av svensker ble knapt 1 000, mot vel 3 200 årlig i 1998 og 1997. Fra Asia utgjorde irakere den største gruppen innflyttere med 2 000 personer netto. Alle fylkene hadde flyttegevinst overfor utlandet i 1999.

13 prosent av flytteoverskuddet fra utlandet gikk til Oslo, mens Akershus og Hordaland fikk 9 prosent hver og Nordland og Rogaland 8 prosent hver.

Norske statsborgere ut

I likhet med de fleste foregående år var det i 1999 en mindre nettoutflytting av norske statsborgere. Mens 9 600 norske statsborgere flyttet til Norge, flyttet 10 200 ut. To av tre norske utflyttere ble i Europa, mens en av åtte flyttet til USA. Blant de europeiske landene er det fortsatt Sverige, Danmark og Storbritannia som er mest populære utflyttingsland for norske statsborgere. Samtidig er det nettopp disse landene som de fleste nordmenn vender hjem fra.

Bedret regional flyttebalanse

Fylkene Akershus, Østfold og Vestfold fikk størst innenlandsk flyttegevinst i 1999. Sør-Østlandet (Østfold, Vestfold, Buskerud og Telemark) hadde størst samlet nettoinnflytting med 3 300 mennesker, mens Akershus fikk 2 000. Etter et betydelig nettotap i 1998 oppnådde Oslo bortimot balanse igjen i 1999. Flyttegevinsten for Oslofjord-fylkene under ett var den laveste siden 1994. Størst flyttetap hadde Nord-Norge. Samlet hadde de tre nordligste fylkene en netto-utflytting på drøyt 3 000 personer, mot 4 800 året før. Bedringen i flyttebalansen gjaldt særlig Troms og Finnmark.

Stabil mobilitet

Flyttestatistikken for 1999 omfatter 191 600 flyttinger mellom kommuner, eller 700 flere enn året før. Den geografiske mobiliteten – målt som flyttinger per folkemengde – holdt seg dermed på samme nivå som de to foregående årene. Mobiliteten mellom fylker og mellom landsdeler sank derimot noe.

Flyttinger innenfor kommunen

I tillegg til de 191 600 flyttingene mellom kommuner i 1999, ble det registrert om lag 350 000 flyttinger innenfor kommunene. Oslo hadde en høy intern mobilitet med 59 500 registrerte flyttinger. Tallet tilsvarer at om lag en av ni bosatte i Oslo flyttet innenfor kommunegrensene i 1999.

Statistisk sentralbyrå har tidligere publisert bare et totaltall årlig for flyttinger innenfor kommuner. En årsak har vært usikkerhet når det gjelder kvaliteten, særlig i spredtbygde strøk med få presise adresser (gateadresser), der flytting ofte ikke blir meldt. I et par små kommuner er det ikke blitt registrert noen intern flytting i 1999. Selv om tallgrunnlaget nok er blitt mer pålitelig med årene, må storparten av de publiserte komuntallene derfor brukes med varsomhet.

Omfanget av statistikken

Statistikken for 1999 omfatter i all hovedsak flyttinger som faktisk hendte (ble meldt til folkeregisteret) i 1999. Flyttinger fra tidligere år er regnet med i 1999-tallene dersom flyttemeldingen oppdaterte Det sentrale folkeregister i tidsrommet 1. mars 1999 til og med 29. februar 2000.

Til sammen 1420 registrerte tilfeller

16.08.2000

Barnevern, 1999

Fleire barn plassert i omsorg

Om lag 4 950 barn og unge var under omsorg av barnevernet ved inngangen til 2000. Dette er vel 100 flere enn året før, ein auke på 2,2 prosent. Nær 4 300 av disse barna var plasserte i fosterheim, vel 400 i barne- og ungdomsheim og vel 200 var i andre omsorgstiltak.

I alt var det 23 800 barn som mottok tiltak frå barnevernet ved utgangen av 1999. Det er 1,5 prosent flere enn året før. Sett i høve til talet på barn under 18 år var det, som i 1998, 21 av 1 000 barn som mottok barnevernstiltak. Som året før, mottok åtte av ti barn i barnevernet berre hjelpetiltak, som til dømes besøksheim, støttekontakt og barnehage.

Auken skyldes lovendring

Ved utgangen av 1999 var det nær 350 flere barn med tiltak enn året før. Samanlikna med dei to siste åra er auken liten, ettersom vi både i 1997 og 1998 kunne registrere ein auke på om lag

1 000 barn kvart år. Auken i 1999 må dessutan sjåast i samanheng med at aldersgrensa i lov om barnevernstjenester vart utvida frå 20 til 23 år. Ved inngangen til 2000 var det i alt 237 unge i alderen 20-22 år som var registrerte med barnevernstiltak. Dette er tiltak som per definisjon er hjelpetiltak, sjølv om kvar tredje av dei (34 prosent), var ungdomar som framleis var plasserte i fosterheimar. Ser vi talet på barn med tiltak 0-17 år i forhold til folketal, har det ikkje vore nokon vekst siste år. Vi ser snarare ein ørliten nedgang, sjølv om det framleis er 21 per 1 000 barn 0-17 år som mottar barnevernstiltak.

Fleire barn under omsorg

Ved utgangen av 1999 var 4 950 barn plasserte i omsorg. Det er vel 100 flere enn året før. Talet på barn under omsorg steig siste året med 2,2 prosent, om lag same auken som året før. Lov om barnevernstjenester opnar for å plassera barn utanfor heimen utan at fylkesnemnda fattar vedtak om å overta omsorga. Det vil difor vera fleire barn som er plasserte utanfor eigen heim enn talet på barn under omsorg. Når det gjeld barn plassert i fosterheim som hjelpetiltak, har talet auka kvart år, frå vel 300 i 1993 til nærmare 1 400 i 1999. I alt var vel 5 660 barn plasserte i fosterheim ved utgangen av 1999. Dette er 3,8 prosent flere enn året før. Barn plassert i barnevernsinstitusjon som hjelpetiltak har òg auka dei siste åra, frå 150 i 1993 til nær 600 i 1999. Siste året var det ein auke på 13 prosent.

18 800 barn mottok hjelpetiltak

Av de 23 800 barna som var registrerte med tiltak frå barnevernet ved utgangen av 1999, mottok langt dei fleste – 18 800 barn – eitt eller fleire hjelpetiltak. Resten var under omsorg. Åtte av ti barnevernsbarn (79 prosent) mottok berre hjelpetiltak per 31.12.1999 og ikkje omsorgstiltak. Dei mest vanlege hjelpetiltaka er som året før; besøksheim, støttekontakt og barnehage. Talet på barn med besøksheim gjekk ned frå 6 400 til 6 300 siste året. Tallet på barn 0-6 år som mottok barnehageplass frå barnevernet var ved utgangen av 1999

på i alt 3 300. Framleis er barnehage eit tiltak som ofte blir brukt innanfor barnevernet, og av barn under 3 år med tiltak, mottok 37 prosent barnehageplass. I aldersgruppa 3-6 år var det halvparten av barnevernsbarna (50 prosent) som fekk barnehageplass ved utgangen av 1999.

Store skilnader mellom fylka

Ved utgangen av 1999 var det 21 barn per 1 000 barn under 18 år som mottok barnevernstiltak. Dette er like mange som året før. Flest barnevernsbarn i høve til folketal finn ein i Østfold og Telemark med 29 og 26 klienter per 1 000 barn. Finnmark og Nordland ligg òg høgt med 25 og 24 klienter per 1 000 barn. Lågast klientrate har Akershus med 16, Sogn og Fjordane med 17, og Troms med 18 barn med tiltak per 1 000 barn. Oslo med 23 ligg litt over gjennomsnittet.

11.08.2000

Åpnede konkurser, 2. kvartal 2000

Få konkurser i IT-næringen

Det er få konkurser innenfor IT-næringen. Dette til tross for svak utvikling på Oslo Børs i den siste tiden, og fokusering på overetablering. Hittil i år er det åpnet 14 konkurser i IT-næringen, og det er tre færre enn på samme tidspunkt i fjor hvor antallet var 17.

Antallet åpnede konkurser i næringen databehandlingsvirksomhet, har vært forholdsvis stabil de siste fem årene. 1. halvår 1996 ble det åpnet 11 konkurser i denne næringen. På samme tid i 1998 ble det åpnet 18 konkurser. Og frem til 1. halvår 2000 har det vært en reduksjon på fire konkurser, til i alt 14 åpnede konkurser i IT-næringen.

Økning

1. halvår 2000 ble det åpnet 1 871 konkurser, en økning på 12 prosent i forhold til 1. halvår 1999 hvor det ble åpnet 1 671 konkurser. Vi må tilbake til 1. halvår 1996 får å finne tall for åpnede konkurser som er høyere. Den gang ble det ble åpnet 1 900 konkurser.

Av landets 19 fylker hadde 10 en økning i antallet konkurser. Flest konkurser rammet Oslo med i alt 368. Dette utgjør 20 prosent av det totale antallet åpne konkurser. Den største prosentvise økningen hadde imidlertid Vest-Agder. Her har det vært mer enn en tredobling i antallet konkurser, fra 18 til 51. Deretter følger Rogaland, Østfold og Sogn og Fjordane som alle har hatt en økning på mer enn 50 prosent.

Reduksjon

Ni av fylkene har hatt en reduksjon i antallet åpne konkurser. I forhold til 1. halvår 1999 er det Nord-Trøndelag som har hatt den største reduksjonen. 1. halvår 2000 ble det åpnet 34 konkurser i Nord-Trøndelag, en nedgang på 21 prosent i forhold til 1. halvår 1999 hvor antallet var 43. Deretter følger Troms med en nedgang på 18 prosent og Møre og Romsdal med en nedgang på 14 prosent.

Av totalt 1 871 åpne konkurser var 1 068 foretakskonkurser, mens 803 var personlige konkurser (innbefatter personlig næringsdrivende og lønnsstakere). Andelen personlige konkurser er på 43 prosent, og har økt i forhold til samme tidspunkt i fjor hvor den var på 39 prosent.

Blant foretakene er det næringen varehandel som har flest konkurser. Av 1 068 foretakskonkurser var 410, eller 38 prosent, av konkursene innenfor varehandel. Næringen industri har hatt største økningen i antallet konkurser i forhold til samme tid i fjor med 30 prosent. Bygge- og anleggsvirksomhet har på sin side hatt den største reduksjonen i antall konkurser med 21 prosent.

Blant de personlige konkursene er det næringen bygge- og anleggsvirksomhet som har flest konkurser. Av 803 personlige konkurser var 199, eller 25 prosent, i denne næringen. Også blant de personlige konkursene er det næringen industri som har hatt den største økningen, med 33 prosent.

09.08.2000

Arbeidskraftundersøkelsen, 2. kvartal 2000

Økt sysselsetting og redusert ledighet

Nye sesongjusterte tall fra Arbeidskraftundersøkelsene (AKU) viser at det har skjedd en vekst i sysselsettingen i hovedsak fra 1. til 2. kvartal i år. For ledigheten viser de sesongjusterte tallene en markert nedgang siste kvartal etter en tilsvarende oppgang sist høst.

73,8 prosent av befolkningen i alderen 16-74 år var enten sysselsatte eller arbeidsledige i 2. kvartal 2000. Samlet sett var yrkesdeltakelsen om lag uendret siste år, men økte for menn og gikk noe ned for kvinner. Blant både kvinner og menn var det nedgang i yrkesdeltakelsen for aldersgruppen 30-54 år.

Sammenlignet med 2. kvartal 1999 var det størst oppgang i sysselsettingen innenfor detaljhandel, forretningstjenester og offentlig administrasjon. Innenfor industri, transporttjenester og primærnæringene var det derimot en nedgang i sysselsettingen.

Samme ledighetsnivå

Ledigheten er tilbake på samme nivå som for ett år siden. Ifølge AKU var det 79 000 arbeidsledige i 2. kvartal 2000. De arbeidsledige utgjorde da 3,3 prosent av arbeidsstyrken. AKU-ledigheten viste en topp i 1. kvartal, men ifølge de sesongjusterte tallene kom omslaget allerede høsten 1999. Tallene viser at ledigheten nå er tilbake på om lag samme nivå som for ett år siden.

Nedgang blant ungdom

Fra 2. kvartal 1999 til 2. kvartal i år har ledigheten gått ned blant ungdom 16-24 år. Blant menn 25 år og eldre økte ledigheten siste år. Samlet gikk ledigheten opp fra 3,4 til 3,7 prosent blant menn og ned fra 3,0 til 2,9 prosent for kvinner.

Tallet på langtidsledige var om lag uendret siste år. Langtidsledige er personer som har hatt en sammenhengende ledighetsperiode på over et halvt år. Andelen gikk ned fra 16 til 15 prosent.

Det var 66 000 undersysselsatte i 2. kvartal, det vil si deltidssysselsatte som søker mer arbeid. Det var 3 000 færre enn i samme kvartal året før. De undersysselsatte utgjorde 11,1 prosent av alle deltidssysselsatte.

Nedgang i utførte ukeverk

Statistisk sentralbyrå (SSB) har anslått at nedgangen i utførte ukeverk siste år var på 39 000, eller 2,1 prosent. Nedgangen i ukeverkene må sees i sammenheng med den relativt omfattende streikeaktiviteten i 2. kvartal i år. Tolkningen av utviklingen i ukeverkstallene er imidlertid særlig usikker, dels på grunn av ulik plassering av påskene i de to årene og dels på grunn av at andelen som tok ferie en del av referanseuken, kan ha vært ulik i de to årene, dette blant annet som følge av at de bevegelige høytidsdagene i mai falt på andre ukedager i år enn i fjor. Det har ført til brudd i tidsserien for utførte ukeverk, overtid og fravær.

Nedgang i overtidsbruken

21 prosent av alle heltidsansatte arbeidet overtid i 2. kvartal 2000. Andelen var 24 prosent for menn og 15 prosent for kvinner. Overtidsbruken tilsvarer om lag 60 000 årsverk, eller 4,6 prosent av alle årsverk utført av heltidsansatte. Korrigert for plasseringen av påskeferien gikk overtidsbruken ned med 11 000 årsverk siste år, mens andelen heltidsansatte som arbeidet overtid gikk ned fra 25 til 21 prosent. Andelen som arbeidet overtid var høyest innenfor olje- og gassutvinning med 32 prosent, og lavest innenfor hotell- og restaurantdrift med 13 prosent. Noe av nedgangen i overtidsbruken kan ha sammenheng med streikeaktiviteten i 2. kvartal i år; jamfør utførte ukeverk.

Færre midlertidig ansatte

204 000 personer var midlertidig ansatt 2. kvartal i år, en nedgang på 16 000 fra samme kvartal i fjor. Omfanget av midlertidige ansettelser var relativt sett høyest i hotell- og restaurantvirksomhet, undervisning og helse- og sosialtjenester. Størst nedgang i andelen midlertidige ansatte var det i primærnæringene.

Økt sykefravær

91 000 sysselsatte var midlertidig fraværende på grunn av sykdom hele undersøkelsesuken i 2. kvartal. Andelen med sykefravær var 4,6 prosent for kvinner og 3,4 prosent for menn. Justert for bruddet i tidsserien anslås sykefraværet samlet å ha økt siste år med 0,6 prosentpoeng for begge kjønn.

Sesongjusterte tall

Kvalitetstester viser at de sesongjusterte tallene for AKU-ledige er usikre. Sesongjusteringsmetoden har problemer med å identifisere et sesongmønster i denne tallserien. De tilfeldige utslagene er relativt store i forhold til sesongkomponenten. SSB planlegger i løpet av inneværende år å publisere sesongjusterte AKU-tall basert på det observerte sesongmønsteret etter omleggingen av undersøkelsen i 1996.

09.08.2000

Aktuell utdanningsstatistikk

Jenter vel allmennfag

Over 56 prosent av jentene vel allmennfagleg studieretning etter ungdomsskolen, medan 39 prosent vel yrkesfag. Gutane er likt delt mellom allmennfag og yrkesfag. Men det er stor forskjell mellom fylka.

Førebelse tal frå Aktuell utdanningsstatistikk viser at 52 prosent av alle dei 51 000 ungdommane som avslutta grunnskolen våren 1999, begynte på allmennfagleg studieretning same haust. 43 prosent begynte på yrkesfag.

Allmennfag i Oslo

Oslo har størst del av ungdom som vel allmennfagleg utdanning. 65 prosent av jentene og 62 prosent av Oslo-gutane som gjekk ut av ungdomsskolen i fjor, hadde begynt på allmennfagleg studieretning på hausten. Berre 28 prosent av jentene og 33 prosent av gutane hadde begynt på yrkesfag.

Oslo er tett følgt av Akershus, der 61 prosent av alle ungdommane som var ferdig på ungdomsskolen i fjor, begynte

på allmennfag. 35 prosent valde yrkesfag.

Sogn og Fjordane er mest kvinneorientert på allmennfagleg studieretning. Heile 65 prosent av jentene begynte på allmennfag, mens berre 42 prosent av gutane valde denne studieretninga. I ei gjennomsnittleg klasse på allmennfag i Sogn og Fjordane blir det dermed berre om lag 40 prosent gutar.

Yrkesfag i Nord-Trøndelag

Nord-Trøndelag toppar lista over delen av ungdom som vel yrkesfagleg studieretning. Her begynte meir enn halvparten av ungdommane på yrkesfag i fjor haust, mens berre 46 valde allmennfagleg studieretning etter ungdomsskolen.

Også Oppland har høg del av yrkesfag-ungdom. Der valde 48 prosent av dei som gjekk ut av ungdomsskolen i fjor, yrkesfagleg studieretning.

28.07.2000

Anmeldte lovbrudd, 1.halvår 2000

Flere forbrytelser

1. halvår 2000 ble det på landsbasis anmeldt vel 215 800 lovbrudd. Tallet er 4 prosent høyere enn for samme periode i fjor. Statistikken forteller om økning av simpelt tyveri, flere grove volds- og narkotikalovbrudd samt flere anmeldte voldtekter.

Endringen fra 1. halvår i fjor sammenlignet med samme periode i år har sammenheng med en økning på 6 prosent for anmeldte forbrytelser. Tallet på anmeldte forseelser er derimot redusert med 2 prosent sammenlignet med samme periode i fjor. Det er særlig i Oslo det har vært nedgang i forseelsene (hele 15 prosent), mens de fleste andre politidistrikt har hatt en liten økning.

Flere simple og færre grove tyverier

Det ble anmeldt 114 400 tilfeller av annen vinningskriminalitet i 1. halvår i år. Dette er en økning på 8 prosent [rettet 22. august 2000] sammenlignet med tilsvarende periode i 1999. Annen

vinningskriminalitet omfatter blant annet grovt og simpelt tyveri, bruks-tyveri av motorkjøretøy, utpressing og ran. Det er først og fremst en økning i simpelt tyveri på 9 prosent. Med unntak av tyveri fra bedrift, kontor og lager, er det en økning i alle typer lovbrudd som inngår i denne kategorien. Spesielt sterk er økningen for simpelt tyveri fra butikk med 19 prosent, fra leilighet, bolighus og hytte med 13 prosent, og fra kafé og restaurant med en økning på hele 36 prosent. Forseelsen naskeri inngår også i annen vinningskriminalitet. For naskeri var det en økning på 24 prosent.

Antall grove tyverier er derimot redusert med 2 prosent ved sammenligning av de to periodene. Et tyveri betegnes som grovt når personen, i vinnings hensikt, bryter en sikring, er forsynt med våpen, eller stjeler for et betydelig beløp. Tallet på anmeldte brukstyverier av motorkjøretøy har steget med 20 prosent 1. halvår 2000 sammenlignet med 1. halvår 1999.

Stadig flere ran

I årets seks første måneder ble det anmeldt 1 022 tilfeller av utpressing og ran, mot 822 tilfeller for samme periode i fjor. Man har i de senere år sett en tendens til et økende antall grove ran. Denne tendensen fortsetter inn i 1. halvår 2000 med 245 grove ran, mot 167 anmeldelser samme periode i fjor. Økningen i antall anmeldte ran som ikke kategoriseres som grove, er også sterk; fra 494 1. halvår i fjor til 674 i år.

I 1. halvår i fjor ble det registrert 120 tilfeller av utpressing. Dette innebar en sterk økning i forhold til 1. halvår 1998. I år har dette antallet sunket til 52.

Økende vold

Det ble anmeldt 12 200 tilfeller av voldslovbrudd i 1. halvår i år. Dette er en økning på 19 prosent [rettet 22. august 2000] sammenlignet med 1999. Økningen har først og fremst sammenheng med en økning i legemsfor nærmelser og legemsbeskadigelser, men det er også små økninger i tallene for grov legemsbeskadigelse, drapsforsøk og

drap. I Oslo økte voldskriminaliteten fra 2 132 anmeldte tilfeller 1. halvår 1999 til 2 473 1. halvår i år. I Bergen steg antallet fra 632 i 1999 til 829. Men det er ikke bare i Bergen og Oslo vi finner økning i voldskriminalitet. Ved nesten samtlige av landets politidistrikter finner vi en økning i antall anmeldte voldslovbrudd. Romerike har en økning fra 413 anmeldelser i 1999 til 503 anmeldelser i 2000. Stavanger har en økning fra 294 til 374 tilfeller, og i Kristiansand er tallene 205 i 1999 og 283 i 2000. Vi finner også relativt store økninger i voldskriminalitet for eksempel i Hordaland, Nordmøre og Romsdal.

Flere grove sedelighetssaker

Fordelingen av anmeldt sedelighetskriminalitet etter politidistrikt gir et noe annet bilde enn for voldskriminalitet. Siden 1996 har tallet på anmeldte sedelighetslovbrudd blitt redusert hvert år, noe som skyldes færre anmeldelser av pornografi. Denne tendensen ser ut til å fortsette. Likevel finner vi en relativt sterk økning fra i fjor til i år i Oslo (12 prosent), og Bergen (18 prosent).

Når det gjelder grovere kriminalitet som voldtekt og voldtektsforsøk, ser man på landsbasis derimot en økning fra 1995 og frem til i dag. 1. halvår i år ble det anmeldt 240 voldtekter, mot 212 samme periode i fjor.

Narkotika

Tallet på anmeldte narkotikalovbrudd har økt hvert år i perioden fra 1995 til 2000, men tendensen ser ut til å flate noe ut i løpet av de siste tre årene. Økningen fra 1999 til 2000 gjelder både for narkotikaforbrytelser som betegnes som grove, andre narkotikaforbrytelser, og forbrytelser mot lov om legemidler. Anmeldelser av denne type lovbrudd er i sterk grad betinget av politiets kontrollaktivitet.

Vinningskriminalitet dominerer

Som en generell tendens kan det altså se ut til at det i løpet av perioden fra 1995 til 2000 har skjedd en økning i tallet på anmeldte forbrytelser, med unntak av fjoråret. Dette har i sterk grad sammen-

heng med en økning i simpelt tyveri, men det er også en økning i enkelte av de grovere formene for kriminalitet. Spesielt er det volds- og narkotikakriminalitet som peker seg ut i så måte.

Sosialt utsyn 2000

Sosialt utsyn 2000 beskriver levekårene i Norge på slutten av 1990-tallet og hvordan de har utviklet seg gjennom de 20 siste årene. I en oversiktlig og lett tilgjengelig form samler og presenterer boka informasjon om levekårene fra ulike statistiske kilder.

Befolkningens sammensetting og familieforhold, helse og omsorg, utdanning, arbeid, inntekt og forbruk, sosial trygghet, boforhold, sosial og politisk deltaking, fritid og kultur og kriminalitet beskrives i 11 kapitler. Til hvert kapittel hører et sett av sosiale indikatorer som blir presentert i et tabellvedlegg. Disse indikatorene viser hvordan sentrale trekk ved befolkningens levekår har utviklet seg fra 1980 og fram til i dag. I innledningsartikkelen peker vi ut ti viktige trender fra de to siste tiårene.

Sosialt utsyn 2000 er et aktuelt oppslagsverk for alle samfunnsinteresserte og et viktig supplement til lærebøkene i samfunnsfag i videregående og høyere utdanning.

Publikasjonen er til salgs hos alle bokhandlere.

Den er utgitt i kommisjon hos forlaget Ad Notam Gyldendal. Boka kan også bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4789-6
ISSN 0804-3221
Pris kr 265,- inkl. mva.

A-blad

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4834-5
ISSN 0801-7603

Pris:
Institusjonsabonnement kr 310,- pr. år
Privatabonnement kr 190,- pr. år
Enkeltnummer kr 60,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

ISBN 82-537-4834-5

9 788253 748344